

CAMPANIA ANILOR 1916 - 1918.

DRUMURI DE

SÂNGE.

ASPECTE DE ÎNSAMBLU,
VIZIUNI FUGARE, NOTE RĂSLETE
și
INTÂHLĂRI din RĂSBOI,
DE
IOAN DRAGU.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj / Central University Library Cluj

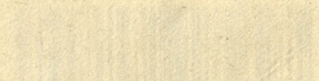

DRUMURI DE SÂNGE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj - Cluj

83075201402187

610 162

CAMPANIA ANILOR 1916—1918

DRUMURI DE SÂNGE

ASPECTE DE ANSAMBLU,
VIZIUNI FUGARE, NOTE RĂSLETE
ȘI ÎNTÂMLĂRI DIN RĂZBOI

DE

IOAN DRAGU

Coperta și hors-text-uri de M. H. GEORGESCU

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201402167

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI H. STEINBERG
1918

173987

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Amintirei

fratelui meu,

BRUTUS DRĂGESCU;

magistrat, căpitan de rezervă,

mort

în lupta de la Mărășești,

la 28 Iulie 1917,

după un an de acel zbucium

tăcut și eroic

pe care

BCU Cluj / Central University Library Cluj

visase

și pentru izbânda căruia

s'a

jertfit.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CUVÂNT ÎNAINTE

Existența noastră a fiecăruia e asemenea unui curs de apă, spre a mă servi de o comparație biblică, nu numai fiindcă se duce să se piardă în locuri necunoscute, ci și fiindcă reflectează toate figurile pe lângă cari a trecut. Acel a cărui viață nu-i decât un pârâu poate reflecta imense imagini. Nare decât să-și arate umila-i oglindă în clipa când marile reflecte se proiectează în ea și să o ascundă când aceste reflecte au dispărut. Iată ce mi-am zis începând această lucrare, și iată de ce nu voi cere campaniei să-mi dea decât câteva tablouri disperate, cari să fie mai puțin ecoul unui război ca evocarea, sub aspecte multiple, a tragicului unor întâmplări neuitate.

Un observator atent, care a străbătut oboselile, suferințele și primejdiile, nu poate da decât crochiuri de realitate înfricoșătoare. Reflexiunea, analiza metodică a vieții sale lăuntrice și observația pătrunzătoare a

vieții sale exterioare, l'au obișnuit cu ideea de suferință și moarte. Iată de ce gânduri întunecate domină paginile ce urmează.

Voi aplică în toată rigoarea lor regulele pe cari mi le-am impus. Voi da, din vastul tablou, numai părți din spațiul strâmt pe care l'a parcurs privirea mea. Ceeace poate observă un soldat prin perdelele de fum, în colțul obscur unde l'a așezat hazardul, iată ce pretind să spun.

Nu trebuie dar căutate notele istorice ale unor carnete glorioase, punerea în scenă a unor narațiuni patriotico-sentimentale, ocolurile anecdotice ale unor amintiri de tranșee, contingent literar în care interesul fanteziei s'ar certă cu cel al istoriei. Ceeace se va putea prinde, sper, din schițările mele, ar fi însăși caracterul grozavei acțiuni la care am fost față : uneori zile cuminiți și senine, de cele mai multe ori zile întunecate și violente, înfățișând războiul sub dublul aspect sub care se oferă fără încetare.

Inchipuiți-vă, citind cartea aceasta, evocând întâmplările și aspectele pe cari vrea să le înfățișeze, că ar fi fost dat s'o scrie unui om destul de puternic spre a face să tășnească elocința faptelor celor mai umile și mai obișnuite de pe acest pământ : ce operă stranie și minunată ar fi venit să ia loc printre operele inteligenței omenești ! Dar o lege tainică vrea că de obicei ceeace ași putea numi marile aparițiuni ale acestei vieți să nu se arate celor cari ar putea cu adevărat să le descrie. Poate că soarta a hotărît, în înțelepciunea ei, să păstreze regiunilor frumosului vijelios, jertfii și pri-

mejdiei, tot farmecul misterului lor, neconducând acolo pe cei ce posedă arta, gustul și voia de a spune, sau lovindu-i deodată cu un fel de discreție mândră din clipa când au pătruns în ele....

Mii de oameni au risipit pe câmpurile de luptă cadavrele lor mutilate. Scumpe ființe plânse! Un suflet mare s'a ridicat odată cu aburii din sângele lor bogat risipit. Dumnezeu știe cum sufletul acesta generos se va împărți în vinele omenirii; simțim cel puțin că o parte din viața acestor morți trece în noi și înzecește acolo iubirea de adevăr, groaza măcelului pentru măcel, nevoia de a iubi, sentimentul vieții ideale care nu-i alta decât viața normală așa cum ne-am chemat s'o cunoaștem.

Moartea ta, o! mare cadavru al armatelor, nu va fi pierdută, și fiecare din noi poartă de acum în pieptu-i măcar una din inimile acelea de jertfă ce-au încetat să bată.

AUTORUL

București, Iulie 1918.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PRIVIND UN TABLOU ...

Sub un cer de doliu, un cer care pare a plânge sfârșitul lumii, în mijlocul unei imense și albe masse de cadavre și de agonii risipite, adevărat ocean de cămuri dureroase ale cărui valuri sunt convulsii umane, — trece drept pe un cal negru un călăreț mare și gol. Fruntea-i e cernită cu lauri de aur. Una din mâinile sale ține o spadă lungă, foarte lungă, din care picură sânge. Cealaltă mână se reazimă de șold.

Infățișarea călărețului e mândră, nemiloasă, nesătulă. Animalul pare obosit de a-și purta călăul, și din toată atitudinea sa străbate o bunătate nemărginită.

În timp ce, cu capul drept, dat înapoi, omul caută spre orizontul roșu, cu ochii-i asprii și cruzi, noi victime, — calul merge în mijlocul murinzilor și morților, cu o nesfârșită băgare de seamă, ferindu-se să nu zdrobească trupurile. Și limba-i care atârnă pare că vrea să lingă blând sângele rănilor.

Păstrez despre pânza aceasta a lui Franz Stuck o amintire cu atât mai înfrigurată, cu atât mai obsedantă și mai chinuitoare, cu cât simbolismul dureros al acestui *Der Krieg*, cu opunerile-i violente și aspre, făcute din forță și suferință, din mister și lumină, din ură și iubire, din impasibilitate disprețuitoare și din voluptate mortală, n'a fost o viziune de vis ci reprezentarea adevărată a unor clipe de groază pe drumuri de sânge....

PARTEA I

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ASPECTE DE ANSAMBLU

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Inainte de luptă.

Coloana pornește. E noapte. Pasul cadențat al soldaților răsună pe drumul întunecos. Capătul coloanei se pierde în umbră. Se aude hârșcăitul baionetelor, armelor și uneltelor portative, unele de altele, nechezatul cailor, și, din când în când, glasul vreunui ofițer. Oamenii sunt tăcuți. Plecarea unei trupe are totdeauna ceva tragic. Ea merge spre necunoscut și spre moarte. Innapoia ei, un oraș se șterge, o lume dispare, pe care n'o va mai vedea poate.

Lângă un pod, sub un boschet de arbori, lumina palidă a câtorva stele lasă să se deosebească două cadavre de cai. Câini rătăcitori, pe cari războiul i-a gonit din locurile locuite, i-au mâncat pe jumătate. În jurul lor, pământul e roșu și plin de resturi de măruntaie. Piciorul alunecă pe bucățile astea de carne. În stomacul unuia din cadavre, se vede gaura adâncă pe care a făcut-o botul unui animal informat. Un roi de muște doarme în cavitățile sângere, rându cari au conținut ochii.

Ziua începe să apară. Cerul se albește; stelele se topesc în lumină ca niște bucați mici de zahăr în apă curată. Creasta munților se aprinde și raze mari palide trec între vârfuri, pierzându-se apoi în penumbra văilor. Peisagiul, luminat de licăriri turburi, samănă, în mare, cu acele interioruri de aquariume pline de stânci și de plante marine, în cari se deosebesc vag lucruri plutitoare. Siluetele arborilor se mișcă într'o atmosferă ușor cețoasă și râpele sunt pline de mari bălți de umbră pe cari noaptea le-a lăsat acolo, așa cum marea lasă apă în scobiturile stâncilor atunci când se retrage.

Un incendiu se aprinde pe cer. Flacăările se urcă până la zenit. Norii se învâlvorează și străbat cerul ca niște scântei ale uriașului rug. Răsăritul se face roșu ca interiorul unui cuptor de forjă. Pare că-i clipa topirei. Un val de metal în fuziune cade pe pământ. Arborii, câmpurile, munții dispar înnecați într'o massă de aur lichid. Totul ar fi calcinat și făcut cenușe, dacă soarele nu și-ar urmă calea. El se urcă încet pe cer. Razele-i albe au înfățișarea unor țâșnituri dintr'o pompă. Ele sting norii și răcesc vâlvătaia răsăritului. Incet, încet, fluviul de aur seacă; munții, arborii, câmpiile reapar; dealurile se fac azurii, apa argintie. Totul își reia culoarea și forma și uriașa sferă cerească începe să se rostogolească liniștit pe covoru-i albastru.

Văile pe cari le străbatem sunt râzătoare, pline de pâraie care cad în cascade pe pietre cenușii. Ele sunt dominate de munți ale căror creste fără ver-

deață lucesc la soare ca blocuri de pietre prețioase. Paseri mari negre se învârtesc deasupra lor, și, de jos, ai zice că sunt niște muște.

Coloana alunecă, se îndoaie și se desdoie ca un mare șarpe cenușiu-verde. În unele clipe valea strâmtă pare că o înghite în întregime, lăsând numai un capăt de coadă care oscilează la câte o cotitură. Apoi capul îi reappare la altă cotitură, alunecând printre stânci sau afundându-se sub frunzișuri dese. Trupul urmează, lung și subțire, cu mari mișcări onduloase. Uneori, un obstacol silește oamenii să se risipească. Te 'ntrebi, atunci, dacă nu vezi tufișurile din câmpii pornite înarmate spre munte.

Uniformele mi-au pricinuit totdeauna o impresie de plăcere. Nu cred în puerilitatea lor. Culorile și ornamentele pe cari, în toate timpurile și în toate țările, le vedem adoptate de război spre a îmbrăca pe deservanții lui, au, după mine, un înțeles adânc. Ca și haina preotului, haina soldatului arată un om pe care condiția sa îl pune aparte de restul societății. Prin ceeace are el crunt și sever în măreția lui, costumul militar înfățișază ideile, instinctele, pasiunea, credința într'un cuvânt al cărui unul din semnele exterioare e el. Nebunia săbiei, ca și nebunia crucei, se exprimă în afară prin aparatul acesta, neplăcut unora, care cucerește mii de inimi generoase. Vestimentele războinice, consacrate de vreun mare eveniment istoric, reamintind vre-o mare emoție națională, devin ceva asemenea drapelului, adică obiecte pe

cari sufletul și le-a însușit, în cari el salută sub materie o ordine întreagă de nobile cugetări.

Iată la ce mă gândesc privind soldații aceștia veseți, neobosiți, ce par a merge ca o bandă de școlari în vacanță. Imaginația-mi brodează stofe ușoare. Stăpână în creier, ea martirizează judecata, pedepsind-o fără milă. Conflictul acesta e vechi, din primii ani ai vieții mele. Când eram copil mă jucam cu luna și cu stelele; adolescent aveam două existențe: cea reală, în care totul mi-eră indiferent sau ostil și cealaltă, creată bogată de visul meu, în care mă dilatam, mă resfățam, în care, cabotim naiv, îmbrăcam cele mai somptuoase costume. Inceputul tinereții bărbătești mă arată poet de măreție verbală, architect de castele spaniole, savant stăpân pe tainele nepătrunse ale naturii, înlănțuind cu fantezia lui forțele cele mai obscure ale universului, muzicant ale cărui arii ar fi făcut să plângă stâncile nesimțitoare și să danseze arborii livezilor ca niște capre sălbatice.

Din izvorul imaginației acesteia m'am îmbătat până când viața și experiența m'au scoborît pe pământ. Au trecut câțiva ani de atunci și acum, în marșul acesta războinic care inaugurează o campanie sângeroasă, imaginația-mi își reamintește trecutul de extravagante și începe iar să bată câmpii. Mă văd la asalt, doborând totul în cale, ajungând la liniile dușmane, fără o zgârietură, cucerind întărituri, făcând sute de prizonieri, și, neatins, gata să pornesc iar înaintea, tot înaintea. Nerăbdătoare de a începe capitolul vitejiilor, imaginația ar vrea să mă vadă

deja la locul de cinste și murmură împotriva lungimii marșului și depărtării obiectivului. Imi cunosc limita forții morale și aceea a rezistenței la oboseală. Niciuna ncialta nu îngăduie nimănui o prea mare mândrie. Sunt zile în cari nici o vitejie nu pare imposibilă, în cari escaladarea norilor pare un joc copilăresc. Sunt, dimpotrivă, altele, cele mai multe, în cari, în fața primejdiei, firea dă înapoi, scârțâie din dinți, trage de lanț și simte nevoia de a fi biciuită spre a merge.

Târât de imaginație în țara himerelor, sunt foarte mulțumit de mine. Am luptat până acum numai în vis, nu cunosc nici piedicele, nici primejdiile, și mă pot repezi în goana fanteziei, fără a riscă de a face un pas fals sau de a fi oprit de o rană. Doamne! ce ridicule îmi vor apărea mai târziu copilăriile astea și ce simplu e să mori!...

E frumoasă regiunea aceasta muntoasă, în dulcele soare de August! Aerul în care plutește, scoborându-se din pădurile bătrâne, mirosul auster al veacurilor, ne însuflețește și ne înveselește; credem că nimic nu-i imposibil. Vești încurajatoare ne sosesc din naintea noastră. Mă extaziez, într'o nevoie de comuniune sufletească cu cei din juru'mi, asupra farmecului peisagiului, și am, fără să vreau, mici exclamații de plăcere duiosă, la unele coturi în cari natura se desvăluie mai mult; admir degradările lente ale culorilor, ale frunzișurilor, la fiecare oră a zilei, și tonul așa de albastru al arborilor la amiază. Despre înamic nu e vorba, ca și cum n'am ști că mergem

împotriva altor oameni înarmați ca noi, și cari vor întrerupe brusc contemplarea noastră, stricând armonia peisagiului.

Întâlnim întâiele căruțe cu răniți. Picături de sânge cad peste spițele roatelor, alunecând în pulberea șoselii. Întrebăm, cercetăm, căutăm să citim pe fețele acestor întâie victime ale începutului războiului, impresia botezului focului. Sunt toți potoliți, serioși, fără necaz sau teamă, mulțumiți poate că au scăpat effin și că se vor odihni câțva timp. Nu le-a rămas din întâiele ciocniri viziunea a ceva înfricoșător. Războiul se 'nfățișază dar deocamdată, în cadrul munților, în blândețea anotimpului, în lipsa unei împotriviri mari, în beția atacului de surprindere, ca ceva ușor, un fel de turism zgomotos cu oarecari riscuri și câteva profituri.

Constat că vederea nenorociților camarazi duși înapoi spre ambulanță sau cimitir nu îmi strânge de loc inima, și observația aceasta îmi face o plăcere simțitoare; văd în ea o dovadă a curajului și a spiritului meu de hotărâre. În realitate e însă un semn de nesimțire. Trebuie fraternitatea bătăliei și comunitatea primejdiilor spre a lega soarta camarazilor mei de a mea și a le face inseparabile astfel încât să mi pară că sângele meu e cel care curge din rănile lor.

Mergem înnainte veseli: lupta nu pare rea și moralul e bun. Credem în viitor și, ca o pânză de corabie, pieptul ni se umflă de nădejde. Un strigăt de mulțumire pare că zboară pe drum, crește spre culmi,

și munții îl rostogolesc în alte văi ca o avalanșă de pietre.

Un aer curat și rece umple nările. Mă mir că nu simt o teamă oarecare ci numai un fel de bucurie nervoasă, o nevoie de acțiune, de mișcare. Imi vine să alerg, Imi pare că m'am îmbarcat într'un plăcut voiaj spre necunoscut-

Cunosc războiul din descrieri și povestiri. Sunt așa de nerăbdător să'l văd așa cum e în realitate...

Toți știm că bătălia e apropiată. La noapte, mâine, peste două zile cel mult. Ochii noștri privesc munții din față și se miră de tăcerea lor. Toți părem a zice: „Ce! așa de grav, așa de serios e războiul?“ Și apoi soldații încep să cânte în surdină, fiindcă speră la urma urmei, fiindcă tânăra suflare matinală a avântului a trecut prin inimi, umflându-le, inundându-le, făcându-le nerăbdătoare.

Da, trebuie să cânte. Cu atât mai rău, cu atât mai bine dacă trebuie să moară. Mâine va fi o zi mare. Mâine, cu riscul și primejdia lor, toți oamenii aceștia își vor face datoria. Și un cânt enorm, ca ritmul unui singur glas, se urcă în sufletele acestor ostași.

Mai întâi o ploaie care nu ne mai părăsește, o ploaie înceată, continuă, ca niște ace de oțel, una din ploile acelea cari pătrund vestmintele cele mai solide, cari te vâra într'o baie de ghiață. Uniformele n'au nici măcar timpul să se usuce; mantalele

se fac în spinare țepene că niște chiurase de metal. Ranițele sunt îngreuiate, în vreme ce picioarele alunecă, pe loc, în noroi, în neputința de a înainta. Soldații merg cu capul în jos, cu arma sfredelind umărul, cu ranița înfundând dureri apăsătoare sub omoplate, cu genunchii ruginiți parcă sub pantalonul ud.

Și ochii scrutează orizontul, căutând dincolo de coline, să întrevadă silueta depărtată a soldaților dușmani. Dar zadarnic, orizontul rămâne gol, nemilos, desemnându-și linia sinuoasă și crudă între cer și pământ. Până acum dușmanul e încă un mit și simțim cu toții urcându-se în noi, sub amortirea tristă a ploii, o înfricoșătoare nevoie de a ne bate, patima de a sfărâma ceva, de a ne arunca asupra cuiva și de a-l prinde. Armele se agită în mâini, cu dorinți nebuine de a trage în aer, asupra oricui și orice, puțin importă, dar de a face să plece în fine întâiul foc care să ne arate că suntem soldați și că facem războiul.

Un soldat foarte tânăr, cu înfățișare de fată, palid dar plin de curaj, mă întreabă în fiecare clipă: „Dar ne vom bate odată?“ Nerăbdarea aceasta îmi face plăcere și admir pe copilul de 20 de ani care e foarte slab și care a îndurat întâia încercare a marșului fără o tânguire, strângând buzele și înțepinindu-și toate puterile-i plâpânde. În clipele acestea, toți oamenii aceștia cari nu cunosc încă războiul, cari n'au auzit șueratul unui obuz sau țuitul unui

glonț, sunt la fel și o aceeași dorință îi însuflețește : să se bată!

Cât despre mine, găsesc situația aceasta nouă plină de farmec. Sunt fericit că mă găsesc în sfârșit în pragul luptei, și fericirea mea-i alcătuită, în părți aproape egale, de patriotism și de gust de aventuri, de spirit de jertfă și de gloriolă, de setea unui reportaj senzational și de farmecul unei noutăți emoționante.

După ce, în desfrăul imaginației mele din anii zvânturatei tinereți, am visat succesiv, în diferitele etape ale vieții mele, să fiu corsar, aventurier, ascet, războinic, vânător de fiare, iată că voi putea acum să dau prilej de realizare tutulor aspirațiilor acestea deodată. Lipsurile și oboselile nu'mi inspiră nici o teamă; le doresc, dimpotrivă, numeroase și puternice spre a încercă forța sângelui meu pe care îl simt, ca la optsprezece ani, fierbând, spre a da voinții mele (orgoliul nu'și pierde niciodată drepturile) adversari demni de ea.

Și imaginația-mi, mai nebună ca în trecutele-i zile de glorie, aleargă fără măsură dela dreapta la stânga, fără grije de legile fizicei și fiziologiei, făcându-mă să trec ore după ore lipsit de hrană, cu picioarele în apă, fără a'mi pierde surâsul, sau înhămându-mă la munci la cari nu mă obligă nimic și pe cari le săvârșesc cu o înfrigurată voluptate. Imi închipui că sunt un turist neobosit în ținuturile în cari primejdia e încă destul de ascunsă spre a nu atâta prudențele și destul de presimțită spre a da savoare expediției.

Nici Temistocle în zorile de la Salamina, nici Cristof Columb plecând să descopere o lume, nu și-au umflat pânzele și inimile cu speranțe atât de vijelioase ca ale mele, în așteptarea întâii lupte.....

Sub ploaie, oamenii sapă, fac măști-adăposturi. Și fierul uneltelor se înfundă în pământul ud, schimbat în lac de noroi, cu un zgomot moale, ridicând greu cuburi vâscoase de glie.

Deodată, ceva ca un zbor de muște, apoi o pâraie pe frunze asemenea unei grindine. O adiere ușoară îmi trece la ureche. Apoi, ca o adevărată rafală, gloanțe se înfundă pocnind în arbori sau se opresc în pământ cu un zgomot mat. Mă aplec instinctiv, în vreme ce o mână nevăzută îmi strânge brutal inima. Zăresc uniforme cenușii pe dealul din față. Dansul începe....

In timpul luptei.

August 1916.

Zile blânde și fermecătoare de sfârșit de vară, cari par că se urcă șovăind din văi până în fundul pădurilor noastre. Zile pline de moliciune și de lăncezeală cari dau gânduri de odihnă, cari nu se împacă cu frigurile așteptărilor războinice. E un timp frumos și clar, un cer de un albastru dulce deasupra unor păduri de bronz și de smarald, un timp de hoinăreală în munți și de vânătoare, când e bine să mergi pe drumuri pietroase sub ploaia rară a celor dintâi frunze veștede, un timp de poezie și de sărbătoare. Și totuși, de atâtea zile, sub cerul acesta care surâde ființelor și lucrurilor, oameni se pândesc, se caută, se omoară.

Ne odihnim pe coasta muntelui, liniștiți, în așteptarea luptei. Suntem imobilizați până la pornirea atacului general. Un sforăit brutal ca zgomotul aripelor unei albine uriașe, anunță lovitura prea lungă a unui prim obuz. Apoi artileria ascunsă în dosul crestei își

începe acțiunea de pregătire a luptei. Întâia detunătură pare la fel cu lovitura dată într'un teatru înainte de ridicarea cortinei. E primită de murmurul de satisfacție pe care îl lasă să scape spectatorii unei drame populare în clipa când răsună semnalul plăcerii lor.

Soldații se închină spre pământul pe care au sălăude cu sângele lor. Unii sunt ușor palizi, cu buzele strânse și ochii fixi: simt că fac eforturi ca să înfrâne un tremurat nervos care vrea să-i scuture. Alții privesc, calmi, peisagiul cu tonuri minunate, aplecându-se adeseori mai mult decât trebuie spre a vedea ce se petrece în linia inamică ascunsă de pădure. Cineva strigă: „Priviți vulturul acela care plutește în aer!“ Ridic ochii și, instinctiv, îmi descopăr capul. Soldații strigă „ura!“ Exclamația e repetată de ecou. Vulturul continuă să plutească și-i urmăresc zborul cu capul gol.

Rafale de gloanțe încep să măture livezile în care ne aflăm. Năvala aceasta a albinelor morții face un contrast patetic între natura blândă și maternă și războiul sângeros și ucigător. Continuăm a stă nemișcați; numai flancurile înaintează.

Sunt evenimente așa de mari încât ocupă în întregime mintea și-i răpesc chiar facultatea de a fi izbită de aspectul obiectelor exterioare. Nimeni, într'o bătălie, nu se gândește să privească peisagiul. Totuși, în ziua aceasta nespus de frumoasă, în cadrul de farmec al munților, privesc ce se petrece ca la un spectacol pașnic. Soldații, pe pantă, îmi fac impresia soldaților de plumb din copilărie. N'am de loc sen-

sația că merg spre primejdie, că fac parte dintr-o unitate care luptă. Privesc. Nu-i afectație de estetică căutând o emoție, jucându-se de-a moartea; e uitarea de sine-însuși în datoria primită voios, o escapadă aventuroasă în largul naturei, în care fiecare își aduce curajul și pielea.

Nimic nu-i mai atrăgător, în zilele frumoase, ca războiul munților. Dacă niște simpli călători găsesc mijlocul să simtă entuziasme violente atunci când vizitează pașnic aceste formidabile măreții ale naturei, vă puteți închipui ce ușor trebuie să se simtă călătorul înarmat în sânul acelorași minuni îmbrăcate într'un prestigiu neasămuit grație primejdiei. E serioasă dar, ciudata plăcere pe care o simt.

Mirosul de brad umple nările. E o dulce răcoare de amurg. Umbre violete se așază pe coapsele munților. Sub marea pace albastră a cerului, bubuie rar mânia tunului, vibrează tot mai des șuerul de ură al gloanțelor. Pornim în vale spre a escaladă apoi panta la capătul căreia este linia dușmană. Ochii caută în umbra pădurilor să zărească ceva. Dar, din dosul măștii acesteia de verdeață nu iese decât foc, fum și fer. Unii arbori apar, ici colo, în atitudini amenințătoare, ridicând parcă mâini enorme, desemnând siluete omenești, părând soldați la pândă în dosul stâncilor.

Venind de la dușmani nevăzuți, gloanțele țiuie la urechile noastre, înconjurându-ne ca într'o rețea de oțel, sfărâmând ramuri și făcând să plouă frunze peste cei ce, împrăștiați în vâlcele, încep să urce panta.

Pare că e o glumă, cu toată intensitatea focului. Nu văd căzând pe nimeni. Cum trecem? Nu știu. Dar suntem porniți ca o haită de câini de vânatoare. Soldații trag mecanicește, cu o regularitate matematică, fără a ști bine ce țintesc.

Din pădurea neagră, de sus, împușcături ies grăbite, brăzdând orizontul. Deodată, în larma luptei, strigătul vesel al unui soldat izbucnește așa cum ar porni o rachetă:

— Un iepure! A! un iepure!

Atunci, în rândurile oamenilor acestora cari luptă, cad, mor, un strigăt mare se urcă, se răspândește ca o dără de pulbere:

— Un iepure! un iepure!

Și, sub gloanțele dușmane, în zbârnăitul albinelor îmbrăcate în aramă, soldații, schimbați deodată în copii, aleargă ca niște școlari scăpați din clasă, după iepurele acela speriat care aleargă în noroi, în zigzag, schimbând războiul, — vânatoare de oameni, — într-o vânatoare ordinară punctată cu glume, ca și cum măcelul ar deveni, grație apariției vânatului acesta scăpat dintr'un tufiș, o recreație, o partidă de plăcere, făcând să fie uitat vânatul celălalt ascuns în pădure, vânatul înarmat: omul. Mă 'nveselesc o clipă privind cum aleargă copiii aceștia mari cari, spre a tăia drumul iepurelui speriat, par a'și reaminti jocurile primilor ani.

Dar sentimentul realității crunte covârșește diverssiunea epizodului acesta neprevăzut, sub ploaia de metal. Oamenii încep să se târască pe coastă spre

creasta apărută de inamic. Văd pe unul singur înaintea tuturilor, la o distanță mare, aproape de pădurea din care ese din ce în ce mai deasă și din ce în ce mai violentă năvala gloanțelor. Părem că ne luptăm nu împotriva unor oameni, ci împotriva arborilor. Mulți dintre trăgători rămân culcați jos, cu burta la pământ. Numai după câțva timp, cugetând și văzându-i mereu în acelaș loc, îmi zic că sunt morți. Câte un rănit se târăște, gemând, agățându-se de arbori, căzând, făcând sforțări mari ca să se ridice, strigând ajutor, însemnând zbuciumul lui cu o dără de sânge.

Unii soldați își lasă ranițele. Ce grele li se păreau în timpul marșurilor! Și cum le privesc acum când le părăsesc. Au în ele alimente, cartușe și scrisori. Și apoi e gamela. Cum își vor mai bea ciorba dacă nu vor mai găsi ranițele?

Ne apropiem de linia inamică. Suntem descoperiți. În fața noastră, mai sus, pe creastă, nori rotunzi de fum, ca un tampon de vată, apar; gloanțe se înfundă cu un zgomot mat în dâmbul care ne adăpostește la fiecare salt. Pretutindeni muntele se împodobește de pachete subțiri de fum; e în lungul creștii ca o țâșnire de aburi, în vreme ce un pârâit continuu se rostogolește, în ecou, în vale. La intervale regulate, ca un zgomot greu de clopot, tună ritmul puternic al artileriei; scuiatul mitralierelor aruncă peste noi rafalele proiectilelor sale cari zbor cu un zgomot strident de lăcuste înnebunite. Soldații trag, mai înfrigurați ca la început, enervați de prelungirea unei

acțiuni împotriva unui inamic nevăzut. Colo, în față, pământul se ridică în prăfuri repezi, ca apa unei mocirle sub ploaie. Uneori o jerbă de pulbere sare la câțiva metri în sus, ridicată de un obuz. Nici un glas omenesc, nici un strigăt; numai pulberea vorbește, își cântă cacofonia de moarte.

Suntem obișnuiți acum cu zgomotul acesta care nu mai are darul să ne miște. Știm că moartea care zboară în zgomotul acesta nu lovește așa de des cum ai crede în prima clipă. Totul șueră, totul pocnește. Și te regăsești viu, în picioare, după luptă ca și dimineața la sculare.

La câte o comandă, soldații sar în picioare, aleargă, îndoinind spinarea, repezindu-se cu capul plecat, drept înaintea lor. E o galopadă de izolați, o linie frântă de aceeași culoare verzuie, o schinteiere la baionete, apoi totul se prăbușește la pământ, se culcă. Se aude un zgomot de încărcare a armelor și valul uman, culcat la adăpost, își reia tirul. Innapoia lui, trupuri întinse se zbat sau rămân nemișcate: răniți și morți au însemnat cei cincizeci de metri câștigați. Asta-i o bătălie?

Acum, când ne apropiem de dușman, gloanțele au un alt sunet; ai zice că se supără, că șueră mai tare, că lovesc mai bine. Le aud gemând de mânie, în juru'mi; se risipesc căutându-mi corpul. Unul vine drept sub gât, îmi aruncă în gură țărână caldă; un altul ricoșează de colțul unei pietre și mă lovește, în trecere, în centură. Nu-l văd dar îl simt: m'a

scuturat într'un zgomot de hârșcăială ; mi-a stricat benoclul.

Nu mi-e frică, dar încep să mă enervez. E vorba să mi păzesc pielea cum se cade. Unde-i dușmanul care trage spre mine. Scrutez cu privirea versantul încununat cu fum... Ochesc, trag, nu văd nimic. Am omorât oare un om?

Pornim iar. Un zgomot ușor și sec ca acela al unei chei care ar lovî un oscior. Al doilea soldat din dreapta mea se învârteste în juru-i și cade pe pământul tare, cu fața în jos. Am impresia unei lame reci care mi-ar aluneca pe spinare. Ne culcăm iar. Aud în stînga mea un zgomot de tinichea îngăurită, urmat de o plîngere slabă ca un suflu, dar a cărei groază o prind urechile :

— Au !... Au !... Valeu !... Maică !...

Nu-i încă un horcăit, e un gemăt de copil care visează, un sunet aproape de tot ce pare că vine de departe. Intorc capul. Fața soldatului lovit nu-i decât o largă pată sîngerîndă ; glonțul l'a sfîșiat dela obraz la ceafă, străbătînd apoi gamela legată de raniță ; și buzele-i smulse sunt înfricoșătoare fiindcă trăesc încă în măcelul feței. Agonia nenorocitului acesta îmi atrage ochii ; o putere neînvinsă mă silește să contemplan băltoaca roșie care se lărgește și brațul întins mai ales, brațul acela la capătul căruia cinci degete crispate scormonesc pământul, se închid, apoi se destind și iar se închid, fără odihnă nici răgaz. Și tînguirea lugubră, urmează.

Dar un nou salt, învinge ușoara șovăire. O schije

de obuz retează laba piciorului ofițerului care mă'n-tovărășește. Rănitul pare mai întâi mirat ca și cum ar fi lovit o piatră, apoi cade și începe să țipe ca un copil, cu sughițuri și cuvinte întretăiate.

Tunul a încetat. E ultimul salt. Acum țipă, urlă glasul omenesc, tăiat de împușcături. Răniți și morți se prăbușesc tot mai des pe coasta pietroasă, brăzdată cu rădăcini și cu iarbă alunecoasă. Oamenii se'mpiedecă. Mersul e instinctiv. Mâini sângerânde se agață de tufișurile și ierburile pantei. O șovăire fățișe se arată între cei ce n'au fost loviți. Trupele ca și oamenii izolați au clipele lor de slăbiciune lângă momentele lor de eroizm.

„Munții, a zis Goethe, sunt institutori cari fac elevi tăcuți“. Vorbele acestea dovedesc că autorul lui Faust n'a văzut războiul. Larma care domnește în rândurile trupelor de asalt spune contrariul. Un glas colectiv pare că țâșnește, plutește, se risipește în fum și năvălește cu valul atacului; el intră în rânduri, vehement, mândru și funebru, prinzând oamenii, lovindu-i în inimi, amestecându-și, înaripat, cuvântul cu izbirea armelor, ca o mitralie de profeție.

Valul atacului isprăvește de urcat panta, împuținat, dislocându-se și reformându-se, după primejdia zonei străbătute, ca niște castele din cărți de joc. Focul e ucigător. Nu mai ascult, nu mai vreau să privesc în juru'mi, nu văd decât creasta aceia împădurită din care țâșnesc gloanțele. În dreapta, în stânga mea, oameni înaintează sau cad; eu merg amețit de pârâitul mitralierelor, de țiuitul gloanțelor, de zbuciumul

continuu, înnebunit, al luptei, zgomotul acela de buchet de focuri de artificiu cari îmi reamintesc petreceri depărtate, și nimic nu mă împiedică, fără să-mi dau seama, de a mă repezi asupra inamicului pe care mai mult îl ghicesc decât îl văd și care e acolo...

Netezimea aceia de percepțiune care, cu puțin înaintea, mă făcea să zăresc cele mai mici detalii ale peisagiului, ale alinierii trupelor, îmi scapă acum. E în creerul meu, ca și pe colțul acesta de pământ, fum de praf de pușcă. Văd printr'un fel de văl roșu ridicându-se, alergând, culcându-se, cei din juru'mi. Încep să zăresc printre arborii ale căror frunze se scutură, se'nvârtesc și cad ca o ploaie verde și galbenă cu picături mari și încete, fețele soldaților inamici. Și lupta începe aproape corp la corp, clipele par ore, nebunia ucigașe cuprinde pe toți ca o beție, în vreme ce pe pământ se fac tot mai dese petele brune cari sunt sânge și siluete culcate, cari sunt morți.

Și când seara vine, când împușcături izolate mai răsună nu știu de unde și nu știu cum, — adormim pe poziție, amestecați ca brutele în mirosul acru al sângelui care se urcă în gât, zdrobiți de oboseală și foame, beți de pulbere și de măcel.

* * *

Noembrie, 1916.

În frigul umed al nopții, în așteptarea enervantă a zorilor, cu mantaua spongioasă, pătruns de ceață, îmi simt nervii destinzându-se, încerc un sentiment de oboseală și ca nevoia de a mă lăsa dus în voia soartei. Printr'un fel de ciudată halucinație bolnăvicioasă, măntreb ce-ar zice ai mei dacă din întâmplare ași fi omorât. Ce? Viața e făcută din uitări și răni cicatrizate.

O tăcere grea cade pe masesele de oameni gata de luptă, o tăcere îngrijorată, tăiată de tuse adânci ieșind din piepturi extenuate. Ochii sunt arzători, devorați de friguri, obraji galbeni și scobiți. Ca un fel de mânie trece în rânduri. Oamenii au o clipă de speranță nebună legată de vorbele mari auzite în ajun. Și totuși ei știu, ei simt, după atâtea mizerii sângerânde și sinistre, după atâtea tristeți fără nume, după atâtea silinți sfărâmate, că nu mai pot face nimic.

Zorile vin lugubre: o zi de sfârșit de toamnă umedă. Și în noroiul galben al drumurilor, batalioanele pornesc greoaie, simțindu-și călcăiele oprite de pământul lipicios, care pare că vrea să muște pe cei pe cari îi va înghiți.

Ce departe e acum uimirea curioasă a primelor zile de lupte! Și de ce nu mai pot crede în izbânda unei sfortări care nu poate să-mi dea avântul iluziunei?

Un șuerat de obuze deasupra capetelor: păcănituri de mitraliere depărtate și împușcături convulsive. Suntem culcați la pământ; ne ridicăm, rezimați pe

mâini, spre a încercă să vedem ceva. Nu vorbim. Simțim că e bătălia, adevărata bătălie care sosește și are să ne învăluie. Canonada crește, se apropie. Artileria tună la dreapta noastră cu o intensitate formidabilă.

Un ordin sosește. Reluăm marșul înaintea. Cu pasul accelerat, mai întâi, apoi de la noi înșine, fără comandă, luăm pas alergător. Ne simțim ca atrași, târâți. O pădure deasă ni se arată la stânga. Intrăm în ea de-avalma. Am mers prea iute, dezordinea a intrat în rânduri. Toate companiile s'au amestecat. Zărim oameni culcați pe pământ, pitiți în dosul arborilor. Li silim să se ridice, să meargă cu noi. Înaintăm mereu prin pădure, prin tufisuri nepătrunse. Inamicul ne-a văzut deșigur mișcarea, căci obuzele ne întovărășesc marșul. Ne apropiem, vom fi în curând în plină luptă. Iată, sub forma-i cea mai hideasă, moartea care ne-o anunță. Un soldat e întins pe spate cu stomacul rupt. Fața îi e plină de sânge. Intoarcem capul, trecem fără a privi. Mergem mereu. Un maior a fost omorât pe loc de un glonț în inimă. Un căpitan stă în genuinchi lângă corpul întins pe o pătură; scoate din buzunarele mortului un portofel, un ceas, niște chei, o tabacheră, un carnet. Le dă ordonanței mortului, scoate apoi o batistă albă din buzunar, o desface, o întinde peste fața maiorului, își trece mâinile peste frunte, și zice ofițerilor cari sunt acolo: „Haidem acum!”

Iată-ne sosiți în marginea pădurii, unde ne oprește ploaia mitralierilor. Găsim un amestecat de subuni-

tăți din diferite regimente cari, amestecate, luptă împreună. Vedem inamicul lămurit. Iși massează artileria. Peste capetele noastre trec obuze trimese de tunurile noastre, dar tirul se face rar, slab și ne apără rău. Pieseile noastre și-au pierdut mulți dintre servanți și cai. Soldații sunt prinși de beția focului și fac risipă mare de cartușe. N'avem mijloace de reîmprospătare a munițiilor.

În noroiul lipicios, valul nostru încearcă să înainteze. Siluete întunecate aleargă din arbore în arbore. Ramurile plouă tăiate de gloanțe. Strigătele din depărtarea cețoasă și un fel de aburi biciuiți de zăpadă adaogă penumbra lor la fondul acesta negru de sub arbori. Groaza sacră a pădurilor e de-acum o groază sinistră.

Pierd noțiunea timpului; frigurile mâniei îmi dau o energie aproape veselă și merg ca și cum partida aceasta desnădăjduită ar fi o partidă de vânatoare nebună. Simt — ca toți cei ce luptă aici — că e o sforțare fără urmare, o lovitură împotriva unui val care nu poate fi oprit, jertfa absolută după care mulțimea asta înarmată s'ar prăbuși ca o cocioabă ruinată. Mașina omenească remontată ca un ceas dă maximum de sforțare. Nu simt nici oboseală, nici foame. Am să cad desigur după luptă, ca o masă. Până atunci merg, mă zbat, uneori cu râsuri nervoase, cu mulțumirea de a mă simți că trăesc încă.

Astfel trece ziua. După cei câțiva pași înainte, nu ne mai mișcăm. E ca un fel de zid în fața noa-

stră, de care se sfărămă toate eforturile. În umbra înserării, mișcarea învăluitoare a inamicului începe să ne împingă înapoi sfărâmați, decimați. Un proiectil se sparge în mijlocul unui grup, omorând și rănind opt-zece soldați. Hainele câtorva dintre ei se aprind și cad în cenușă. Un căpitan cade. Brancardierii sar. „Nu, nu-i nevoie zice el, târați-mă colo, lângă pomul acela“. E dus unde cere și acolo, rezimat cu spinarea de arbore, moare ușor ținând strânse în mâinile sale mâinile celor doi soldați cari l'au ridicat.

Cartușele s'au sfășit. Mulți dintre oameni își țin armele ca niste simple ciomege. Ca o ironie, glasul unui ofițer se ridică: „Liniște, liniște, nu trageți prea iute, cruțați-vă muniția“.

— Poziția nu mai poate fi menținută, zice un altul; nu putem jerfi trupe zadarnice. Trebuie să ne retragem.

Artileria noastră, care ne acoperise până acum cu focul ei, tace. Atacurile inamice cresc. Suntem înundați de un potop de foc. Arborii sunt tăiați, în juru-ne, de mitralie: crecile pocnesc, se sfărămă și ne cad în cap. Pretutindeni răniți, gemete, sânge.

Cineva strigă puternic: — În retragere! Cuvântul cel greu anunță începerea dezordinei, a derutei. Ca și cum drama aceasta sinistă s'ar desfășura într'un decor a cărui viziune ași vrea s'o iau în ochi, privesc, pentru cea din urmă oară, panorama câmpului de luptă. În amurgul umed de Noembrie massa neagră a arborilor par aruncături de cărbune pe un ta-

blou șters pe jumătate. Și iarba verde încă, iarba udată, iarba pătată de sânge, mărginind câmpurile noroioase în cari se afundă opincile și bocancii rupți și unde rămân, ca zmulse, tălpile desfăcute, — iarba și pământul călcat o zi întreagă de picioare obosite și zbuciumate de luptători nenorociți, se tolesc într'o nuanță sumbră în care, ici colo, pete albe, fețe palide de cadavre, — pete roșii, trupuri sfâșiate de obuz, — pete cenușii, trupuri doborâte de glonț, — punctează cu trăsături sinistre peisagiul acesta de frumusețe.

Dăm înapoi. Contam pe o izbândă și ni se oferă o retragere. Recădem în desnădejde.

— Ce însemnă asta? strigă un glas necăjit.

— Asta însemnă că părăsim poziția și că morții sunt morți.

Alunecăm în pădure. Mergem aplecați pe un drum jalonat de răniți și morți. Un ofițer, camarad de vremuri bune, are amândouă picioarele tăiate de un obuz. Mă recunoaște, mă cheamă pe nume, mă roagă să'l scap. Ce pot să fac? Sunt aproape singur între oameni cari abia se târăsc. Intorc capul și trec. E una din remușcările mele de azi. Erau sute cei cari rămăneau în pădurea aceasta, mutilați și fără ajutor. Dar pe acesta îl văd încă, îl voi vedea totdeauna, rezimat de un arbore, cu privirea fixă și întinzând brațele spre mine.

Cerul, încărcat de tot de ceață, lasă peste noi un vast văl de un cenușiu uniform. Pământul e alunecos și ud. În lumina posacă care ne 'nconjoară, privirea

străbate încă destulă întindere spre a zări din când în când, limpede, rânduri frânte de baionete. Trecem lângă tunuri demontate. Cadavre de oameni și cai sunt întinse lângă afeturi sfărâmate. Aripa dreaptă e primită într'o vâlcea de împușcături furioase. Retragerea e tăiată în partea aceea. Gloanțele șueră din direcție piezișă; aud iar gemătul obuzului trist și pătrunzător ca zgomotul unui instrument care se sfărâmă, lungul fior al șrapnelului asemenea fâlfâitului aripelor unei paseri uriașe. Detașamente răzlețe se retrag sub focul omorător. Merg cu pasul acela lent și solemn cu care întovărășește cineva convoiurile funebre, întorcându-se din când în când.

Un obuz cade pe un cheson de muniții care face explozie. Un cal rămas înhămat la cheson se cabrează, se zbate, sfărâmă legăturile, vine spre noi în linie dreaptă într'un galop furios, sărind peste șanțuri; hamurile-i bat pământul și se încurcă între picioare; el cade, se scoală, ridică capul, nechiează furios, își reia galopul, se aruncă în pădure și dispare. E primul fugar pe care îl văd.

Un început de panică prinde unele grupe de soldați sub focul încrucișat. Mergem muți, desnădăjduiți. Intunerecul crește. Fumul se amestecă cu ceața și alcătuie o regiune cenușie în care văd totuși desprinzându-se mai mult decât o figură pe care n'o voi uita.

Citesc vie, scrisă în caractere de sânge, o pagină de durere și de sbucium zadarnic. De aci un fel de

înduioşare ciudată care îmi strânge şi totuşi îmi exaltă inima.

Innaintea mea merg doi soldaţi ducând un corp înfăşurat într'o foaie de cort. Două braţe ies şi atârnă de amândouă părţile; degetele uneia din mâini sunt înconjurate de o crustă de sânge închegat. E cadavrul unui ofiţer. Un rănit merge peste câmp. Un proiectil care l'a lovit drept în faţă i-a pricinuit unul din acele stranii fenomene produse de războaiele armelor moderne. E viu, foarte viu; merge chiar cu pasul sigur. Totuşi faţa-i nu e decât o imensă plagă. Privirea-i a plecat din ochii sângerrânzi şi sfâşiaţi. Ai zice unul din viguroasele studii de jupuiţi în schiţarea cărora se complac uneori marii pictori. Gândul celor mai vaste acţiuni se rezumă în definitiv pentru inteligenţa noastră nepuţinţioasă în câteva figuri. Omul acesta cu talia înaltă şi dreaptă, mergând încă sub vâlul roşu pe care rana îl lipeşte de trăsăturile lui, înfăţişează minunat, după mine, vitejia războinică a unui câmp acoperit de fâşii umane şi de bucăţi de oţel.

Un caporal încăruntit merge în stânga mea, ţinând în colţul gurei, sub o mustaţă arsă, un capăt de ţigară. Omul acesta merge ca un adevărat infanterist: inima'mi bate privindu-i picioarele. Un obuz vine şi cade la o mică distanţă. Aplec capul instinctiv şi mă opresc. Caporalul nu'şi încetineşte mersul; întoarce numai o clipă capul şi privirea ochilor lui o iau în memorie: e în ea toată poezia datoriei şi toată filozofia bătăliilor.

Urmărirea inamicului încetează. Focurile se fac rari de tot. E noapte. Pașii noștri se târăsc. Ne'm-piedecăm de cel mai mic obstacol. Detașamentele se deșiră făcute în întunerec. Avantgarda e șovăitoare și nesigură de direcție. Distanțele se pierd.

Am rămas cu ariergarda. Ași vrea să iau cu mine, să duc din ziua aceasta, o amintire, — un biet trofeu. Și, ca și cum soarta ar răspunde la dorința mea, în marginea unui tufiș, lângă o potecă în care un soldat rănit își strânge batista în jurul pumnului sângerând, zăresc un buchet de flori mici albastre. Mă aplec spre ele, în vreme ce rănitul îmi zice:

— Să 'mpărțim! Dă-mi și mie una. Am s'o duc acasă. O să fie decorația mea.

Îi întind jumătate din buchet. Un prieten mă ajunge din urmă.

— Uite, îi zic. Ceea ce-i lămurit e' că au murit azi nu știu câte sute de oameni spre a ne îngădu să culegem o floare.

Prietenul încearcă să râdă în vreme ce ultimele împușcături pornesc ca horcăitul de agonie al luptei:

— Dragul meu, tu ești făcut să cânti române!

— Da fiindcă românele și romanele sunt mult mai mângăietoare ca istoria.

Și strecor florile umede în măneca mantalei mele noroioase....

Iulie, 1917.

Dincolo de râul larg care ocolește malul înalt sfâșiat în râpe nisipoase, câmpia se 'nverzește la soare, brăzdată și pătată, ici colo, de rânduri și buchete de arbori, de grupuri de case. Linia dealurilor se accentuează spre apus. Văi se adâncesc în ondulările depărtate ale solului, unde tufişuri și păduri se'ngrămădesc ca niște nori ușori de un verde întunecat, verde viu și verde deschis.

Intinderea această de teren care se desvăluie privirei pare pustie. Totuși, din când în când, sub cerul senin, zguduituri trec și pământul tremură ca și cum succesive tunete ar izbucni acolo. Se aud păcănituri cari te fac să crezi că undeva, aproape, arde vreun tufiş uscat. Și nu-s nici tunete nici tufişuri ce ard. Dar la liziera unui păduri, în locul unde e o depresiune de teren, se lămurește un oarecare zbulcium de furnicar, încununat la intervale regulate, de vâluri foarte subțiri de fum, repede măturate de vânt. În unele puncte ale largului și mărețului peisagiu, văd deodată țâșnind mici nori verticali de fum și praf. Șuerături foarte dulci și foarte fine, amestecate cu sfărământuri, taie aerul în toate sensurile, și, privind bine, zărești pe pământ, departe, un fel de linii în cari pare nelămurit că se mișcă ceva la nivelul solului, și de unde pleacă, izolate sau în serie, zgomote scurte.

Spațiul acesta mare în care nu se vede distinct nimic viu, e noul câmp de luptă al războiului de poziție. E un câmp de luptă la începutul acțiunei,

atunci când asaltatorii păstrează încă puternicile poziții pe cari dibăcia comandanților lor și valoarea lor i-au făcut să le ocupe, atunci când frontul e ascuns înadins și ca și nevăzut, când bateriile sunt mascate și oamenii retransați.

Am văzut războiul plutind deasupra munților și câmpiilor, asupra peisagiilor fermecătoare și pustii, asupra colțurilor cele mai deosebite, dar totdeauna, în clipele cari precedează extremele primejdii și energicele efortări, am găsit aceiași fizionomie locurilor în cari se vor abate primejdiile. Spațiile acelea, în cari într-o clipă se vor încrucișa proiectilele și se vor împinge valurile asalturilor, sunt invadate de o singurătate care are ceva arzător și îngrijător. Trupele, grupându-se pentru a lupta, lasă golul în juru-le. Cu atât mai amenințător și mai sever e aspectul câmpiei acesteia de tranșee în clipa când se așteaptă dezlănțuirea vijeliei de foc și oțel.

Pregătirea de artilerie începe brusc, repezită, asurzitoare. Exploziile obuzelor se succed cu o iuțeală neînchipuită. Salvele seceră arbori răzleți și fac să sară în aer masse enorme de pământ. Gurile tunurilor, purpurii de tot, se deschid ca un iad. Un nor strâmt și negricios se ridică alcătuit din fumul ingrămădite ale exploziilor proiectilelor. Sub căderea obuzelor, pământul tremură și pare că, scuturat de tainice elemente furioase, are să se întredeschidă. Margini de tranșee se prăbușesc peste apărători. Rețele de sârmă se încurcă și se sfărâmă în vreme ce parii de cari sunt legate sar în aer.

Infundați în tranșeele lor, soldații tac. Ingrijorarea lor e de a fi condamnați la nemișcare și la tăcere, în vreme ce tunul bubuie și natura întreagă, în juru-le pare deslănțuită. De aceea, deodată, spontan, fiindcă nu mai pot îndura emoția aceasta forțată, încep să urle în cor un cântec oarecare. Glasul lor se pierde în larma uriașă. Nici nu'și aud măcar vocele. Câte o mină face în mijlocul mării omenești ca un fel de țâșnătură de pământ colosală. În vârtejul măreț de fum, de fier și de foc, se văd oare capete vii? E oare numai o halucinație?... Nu, vezi o față cu un rictus neuitat aruncat în jerba de foc, vezi oameni întregi ca scuipați spre cer de un crater diabolic.

E clipa atacului de infanterie. Soldații își adună ideile, confuze și dezordonate. Dureri violente de stomac și o apăsare pe piept le dovedește efectul obuzelor asfixiante. Măștile lipite de față se umflă și se strâng sub ritmul gâfâind al respirațiilor stânjenite. Plămânii supraîncărcați de otravă nu mai păstrează decât o slabă cantitate de oxigen; răsuflările sunt zgomotoase, repezi, dureroase.

Bombardamentul se transformă spre a înlesni atacul. Slăbiți, amețiți în fumul omorător, soldații sar din tranșee, în valuri succesive. Trebuie să înainteze cu orice preț. Artileria inamică reîncepe tirul de baraj. Pământul și pietrele aruncate în aer de obuze cad peste oameni. Mersul e aproape imposibil în haozul nespus al câmpului de măcel și spaimă, sub pulberea deasă, în fumul acru și fetid. Cadavre

cu figuri vinete reamintesc dramele precedente. Pachete informe, înghesuite, zac ici colo. Obuze grele încadrează valurile umane sub o neîncetată putere de distrugere. Nu-i un soldat care să nu cugete: „Peste câteva clipe voi fi și eu ca acela de colo, cu cu măruntaele sfâșiate, sau ca celălalt cu creerii curgând prin ureche, afară numai dacă pământul nu mă va îngropă pentru totdeauna și voi fi zadarnic căutat printre dispăruți“. Nu poate fi unul care să nu vrea să nu mai privească grozăvia, să nu mai audă larma, să nu mai sufere așa de atroce.

Un obuz uriaș se sparge îngropând toți servanții unei secții de mitraliere. Câte un soldat cade sleit, crispându-și mâinile pe pieptul gâfâind. Valurile se răresc. Genunchii soldaților tremură, sfâșiați; brancardieri se târăsc în căutarea ofițerilor căzuți. Un soldat, cu uniformă zdrențuită, aleargă, strigând și gesticulând, arătând cu mâna tremurândă spre liniile inamice, izbucnind în cel mai înfricoșător râs al nebuniei. Un obuz mare izbucnește sfărâmând morți. Cei din jur văd o ceață roșcată mai lucitoare ca soarele. Unii cad fără a fi loviți, sub puterea deplasării aerului. Când își vin în fire, se ridică greoi, printr'o sforțare nespus de dureroasă a brațelor și picioarelor, și cu o sforțare mai mare încă a creierului anchilozat care nu înțelege, care a încetat să mai înțeleagă. Obuzul a topit și evaporat totul în jur. Ici un cap, al celui înnebunit, tăiat neted ca cu securea, zace într'o baltă brună. Surâde înfiorător, tăiat așa de repede de către schije, încât mușchii

paralizați n'au avut nici măcar vremea să șteargă groaza surâsului acela.

Inimile bat ca și cum ar suna asaltul în piept, în vreme ce brazdele de morți se aștern, de-a valma, în același măcel de nebunie. Fumul luptei, târător, învăluie soldații ca într'un vis. Și oămenii aceștia nu mai sunt vii, ci viziuni. În timpul luptei, piepturile lor s'au deschis de glonț și coapsele lor s'au sfâșiat de schije. Cei mai mulți cad. Cei rămași în picioare, uimiți, îmbătați de minunea asta de-a mai exista încă, cu tot avertismentul morții, privesc aproape în neștire linia inamică în care pâraie mitralierele și pocnesc granatele și pe care n'o văd bine în aerul încărcat de fum, de aburi, de gloanțe și sfărâmturi de oțel.

O formidabilă împingere pornește de la inamic. Masse mari înaintează. Oamenii aleargă ca niște demoni, cad, și trupurile lor sunt acoperite, călcate în picioare, sfâșiate de valurile următoare. Ochii le lucesc nebuni; nu se văd decât guri deschise și fețe contractate. Uneori e un scurt răgaz găfâind, tăiat de strigăte. Și din nou valurile se reped crunt, ca și cum s'ar grăbi să sfârșească mai repede, să iasă din înfricoșătorul cuptor prin poarta morții.... Golurile se umplu încontinuu. Sub izbire, pulpele se 'ncordează. Grămezile de cadavre stingheresc tirul mitralierelor cari schimbă de poziție. Uneori valul rostogolește înaintea lui proprii lui morți spre a face din ei sângeroase baricade ocrotitoare. Nu mai știi nimic decât că ai, în fața ochilor, un spectacol

confuz de sânge și de foc, că auzi zgomote înfricoșătoare de horcăeli, de urlete, amestecate cu cântece nebune....

Seara se lasă. Fără a mai cugeta la primejdie, scoți capul afară din șanț. Ce viziune! Reflectoarele luminează în dăre masele mișcătoare ale inamicului, rachetele le învălesc și ele în lumină. Prin iluzie optică, ele par aproape de tot. Se lămuiesc bine trupurile cari se prăbușesc și trupurile cari zbor în bucăți. Privești, imprudent, până ce te simți ridicat și aruncat cu o violență neînchipuită. Ești pe jumătate îngropat. Un obuz a scormonit tranșeea. Și nebunia roșie își face mereu drum printre morți...

După luptă.

E un sfârșit de zi de luptă cu un cer jos și decorat în care nori cenușii atârnă în blocuri enorme, care se învâluie într'o ceață înghețată ce se urcă încet. Focuri aprinse pe contra-panta stâncoasă fac, în aerul umed al serii, aburi arzători. Soldații stau în jurul lor, obosiți de luptă, înfiorați, cu nervii la suprafață. Unii își leagă rănila ușoare; alții schimbă opincile. În jurul unei claie de fân, câțiva dorm greoi în mirosul acru al sângelui.

Stau în picioare rezimat de un pom. După ore lungi de luptă, în cari, aproape fără să'mi dau seama de ceea ce se petrece, am mers, am tras, m'am oprit iar am mers, am lovit, încerc o senzație de sleire, dorința de a mă întinde în lung pe pământ și de a dormi, greoi, ca o vită doborâtă. N'am mâncat nimic în timpul zilei și nu mi-e foame. Sunt nespus de obosit și îngrijorat de dispariția camaradului meu de la aceeași unitate cu care am luptat atâta vreme, cot la cot. Dispariția aceasta îmi pricinuește o temere

care, pentru o clipă, gonește din gându'mi senzația unei mușcături de care sufeream, ca de o rană arzătoare, chiar în mijlocul luptei, chiar în țiutului gloanțelor și păcănitul mitralierelor: viziunea nepuțincioasei împotriviri față de covârșitoarea năvală a dușmanului.

Mă 'nfior de frig. Marșul începe să devină o necesitate spre a lupta împotriva acestei noi senzații. Plec încet, în căderea nopții, să'mi caut prietenul. Inamicul trebuie să fie colo, aproape, în dosul păduricii de care s'au lovit toate eforturile noastre înverșunate. Mă călăuzesc în calea-mi furișată, după petele negre făcute în iarbă de către cadavre, după sfărămăturile de crăci cari astupă potecile.

Pasul meu sună ușor pe pământul pietros și zgomotul acesta cadențat, monoton, potolește, legănându-l, tumultul minții mele. Câteva lanterne tremurătoare străbat plătoul, apărute de vederea inamicului. de către o cută de teren; brancardierii caută răniți. Aud tot felul de strigăte: unele stridente ca urlete de câini, altele târate în gemete continue; apoi veșnica rugăciune pe care răniții o aruncă în mijlocul rolului lor în plină agonie: „Apă!... apă!“ Și gâturile se contractă, vorbele se opresc în gurile zguduite de febră, ochii imploră, mâinile valide se ridică, se zbat: „Apă!... apă!“

De jur împrejur e dezolarea luptelor, arborii sfâșiati, pământul bătut și scormonit, obiectele pierdute în încăerare. Sufletul meu e acum primitiv și naiv ca acela al unui copil; gândurile îmi sunt fără adân-

cime. Ași vrea să gust calmul nopții cu o vagă și dureroasă lânzeală. Dar în juru'mi gemetele înămbușite reincep, plângătoare și furioase, unele aspre, altele dulci, abia înțelese, ca tânguiriile unui copil mic care își cere hrana ; unele chemând nume, altele injurând la intervale regulate. Și mai lămuresc încă din când în când, venind din depărtare, un țipăt ascuțit și înfiorător care străpunge noaptea ca o tânguire desnădăjduită.

E aici partea cea mai tristă a războiului, un colț al culiselor spre cari mergi în brazda sângelui răspândit. Linia cadavrelor delimitează linia luptei. Misterul morții, pe care l'am văzut așa de des inconjurat de umbre sinistre, îmi apare de data aceasta transparent ca cerul zilelor senine. Sunt corpuri singurate, întinse cu fața la cer sau cu nasul în pământ, sunt altele în pachete, îngrămădite acolo de obuze, talmeș-balmeș de cărnuri sfâșiate, de membre sucite, convulsate, înțepenite sub rotogoalele intestinelor sărite afară din pântecile deschise. Un miros de sânge stricat înțapă nările și contractă gâttelejul. Poți face aici un curs întreg de filozofie *in anima vili*. Intr'o groapă de obuz câțiva soldați sunt înținși în locul unde au fost loviți; în mijlocul lor un ofițer tânăr ține mâna crispată pe carabină ; ochii lui deschiși nespuse de mari, sunt sticloși ; o spumă roșiatecă i s'a închegat în jurul buzelor. Fețele brune ale soldaților culcați în juru-i în atitudinea celor mai diferite, fac să reiasă tonurile de ceară ale feții și mâinilor lui fine. Unii par a dormi cu capul pe braț;

alții s'au strâns în ultimele convulziuni; câțiva s'au târît la piciorul unui arbore ca să moară acolo; unii, loviți pe marginea unei băltoace au masca întipărită în mocirlă și picioarele în aer. Printre pietre, sub un tufiș, trupurile a doi soldați sunt legănate de mișcarea apei, care le face să li se rostogolească capetele și brațele, dându-le un fel de viață care are ceva înfricoșător. Paseri zbor deasupra, bătând din aripi în jurul fețelor morților.

Uniforma unora este desfăcută ca și cum, în convulziunile supreme, și-ar fi desgolit piepturile ca să zmulgă gloanțele cari le-au străbătut. Alții au fața neagră și umflată; au murit înăbușiți de o emoragie internă, și capetele lor tumefiate au luat proporții hidoase. Unii, în agonia lor, au muncit pământul cu unghiile sau țin în mâinile lor, crispate smocuri de iarbă uscată. În genunchi lângă un tufiș, în poziția de tragere, cu un deget pe trăgaci, văd un sergent asemenea unui manechin ale cărui resorturi s'au stricat, cu capul susținut de ramuri; e mort; un glonț l'a lovit în inimă. Lângă el, întins cu fața în sus, cu ochii închiși și un surâs pe buze, e un sublocotenent; o gaură rotundă și netedă se desemnează în mijlocul frunții. Poartă în deget o verighetă. După ce îi iau hârtiile din buzunarul tunicei, caut să-i scot și amintirea aceia care ar fi așa de prețioasă pentru cea care i-a dat-o; dar încheieturile degetelor crispate sunt rigide și, spre a avea inelul, ar trebui tăiat degetul. Nu pot avea curagiul și totuși cine știe dacă un profanator de cadavre n'ar îndrăzni să facă mu-

tilarea aceasta în fața căreia dă înapoi pioasa mea intențiune. Nu departe zăresc un picior zmulș. Caut trunchiul căruia îi aparține și îl găsesc lângă o stâncă. E trupul unui gornist. O gaura adâncă în pământ arată locul în care a căzut obuzul și poziția corpului arată limpede că proiectilul a explodat între picioarele soldatului; picioarele au fost aruncate departe și trunchiul sfâșiat nu mai arată decât un amestec înfricoșător de intestine sfâșiate și de zdrențe omenești calcinate, căci hainele i s'au aprins. Lângă gornist, un soldat pare că doarme: vreau să-i ridic capul; toată partea din 'napoi a craniului e luată și ceea ce rămâne e gol ca o strachină; creierul s'a risipit pe pământ.

Un sergent e străbătut de un obuz drept în mijlocul corpului; în mână lui crispată e înțepenită granata pe care voia să o arunce. Galeria aceasta funebră de morți dovedește că trupele au fost prinse aici în eșarpă de mitralierele și artileria inamică ținute cu o exactitate de tir minunată. Ar fi, în adevăr, o greșală de a crede că, pe câmpurile de luptă, cadavrele se găsesc îngrămădite unele peste altele; e mai totdeauna un interval de câțiva metri între corpuri, chiar în locurile unde lupta a fost mai ucigătoare, și numai în cazuri excepționale, ca asaltul unei coaste răpoase într'un defileu strâmt bătut puternic de artilerie, se îngrămădesc cadavrele în movile. Să nu uităm că imaginația joacă rolul principal în compunerea tablourilor de lupte; artistul îngrămădește, spre a izbi cât mai mult pe spectator, tunuri răsturnate, afeturi sfă-

râmate, cadavre amestecate și îngrămădite astfel că, în realitate, ai putea acoperi cu ele o întindere de mai mulți kilometri pătrați. Bunul simț public știe cum trebuie primite unele exagerări. Așa cum le face armamentul actual, câmpurile de luptă sunt destul de înfricoșătoare la vedere fără ca să mai fie nevoie, spre a inspira groaza războiului sau admirația în fața eroismului luptătorilor, de a eși din simpla realitate; și-mi fac o datorie din a povesti cu o exactitate scrupuloasă, chiar de și-ar perde schița savoarea, scenele al căror martor am fost.

Sunt clipe când nu mă pot zmulge dela spectacolul morților. Formele nemișcate par a lua aspecte stranii. Imaginația își are și ea partea ei aici; dar spectacolul în realitatea-i crudă, are, prin el însuși, un caracter înfricoșător.

În populația aceasta de morți, doi oameni atrag în deosebi atenția: sunt doi tineri blonzi, svelți, semănând ca trăsături și în întreaga înfățișare. Sunt desigur doi frați cari au voit să se unească în moarte: fiecare a făcut din brațul său o perină pentru tovarăș. Măinile libere strâng piepturile. E în grupul acesta, astfel înlănțuit, ceva care ar ispiti un sculptor. Un calm plin de noblețe și de blândețe domnește pe figurile lor. Mă gândesc, nu știu prea mult de ce, la perechea aceea frățască din vechime care, ca răsplată a unui act de pietate filială, au primit dela cer o moarte repede și fără groază. Cadavrele acestea două îmi rămân în minte tocmai fiindcă îmi par di-

ferite de tot ceea ce sunt de obicei cadavrele care acoper câmpurile de luptă.

În mijlocul gândurilor acestora, o idee înfricoșătoare, ceva ca o larvă de umbră, sare în pieptul meu. A muri! Nu m'am gândit mult la aceasta, dar acum o teamă grea se strecoară în mine: frica logică, cugetată, de a-mi lăsa și eu oasele aici. A muri? Nu a crăpă mai de grabă, ca o bestie indiferentă, fără desnădejdea unei mame sau amante, fără ochii adorați pe care agonizându-l îi fixează înaintea de a face saltul, fără cel din urmă sărut, fără nimic. Așa-i, și moartea aceasta poate veni oricând, azi, mâine. Mă înduioșez asupra-mi.

Viața omului e astfel făcută că ea e o acceptare perpetuă a morții; uitare inconștientă sau resemnare filozofică, omul se bucură de un bun pe care nu posedă și a cărui durată nu i-o asigură nici un contract. Treacă furtuna morții! A te gândi mult la ea, a te alarma fără încetare, e a muri din 'nainte e a muri cu anticipație. Dar tristețea pe care o simți e mai penibilă ca frica. Tristețea aceasta e contagiunea tristeții celorlalți....

Printre trupurile acestea prăbușite, mă aștept să-mi găsesc prietenul. L'aș putea oare recunoaște în întunerecul lugubru? Privirea-mi întreabă morții. Străbat o poienită în care lupta a fost cruntă, judecând după cadavrele căzute cu mâini țapene întinse spre cer într'un gest sinistru care nu știu dacă e o invocare sau un blestem. Arme, căști, capele, ranițe, bidoane, cărți poștale risipite în dăre ca la un tragic „rallye-paper“.

cartușe încrustate în solul umed, arată vestigiile luptei care a însângerat colțul acesta. O parte din răniți n'au fost încă ridicați. Lângă un soldat al cărui corp are una din atitudinile acelea a căror formidabilă măreție a furat-o Géricault dela însăși moartea, un rănit geme plângând. Infricoșător, sângerând din cap până'n picioare, omul acesta apare sub plânsetele sale, tot așa de grozav ca înconjurat de tunuri, și, ca lov în agonie, interpellând și glorificându-și urâtenia, el pare așa de mândru de rănilile sale încât însăși leii martirilor și-ar ascunde ghiarele și s'ar da înapoi în fața lui.

Brancardierii trec în căutarea celor ce n'au murit încă. Intre morți și murinzi, răniți se ridică și îi strigă rugător ; spre a se feri de frigul nopții, unii s'au târât lângă camarazii lor, împrumutându-și reciproc câteva resturi din căldura aceea animală care fuge odată cu sângele lor. Grupurile lor sunt sfâșietoare : unii sunt deja morți și trupurile lor răcite servesc drept căpătâi tovarășilor lor, cari nu-i cred decât adormiți. Unii au buzele negre, dinții strânși, ochii rătăciți și deschiși mari ; capetele lor întoarse convulsiv spun o suferință negrăită, și cu unghiile, în ultimele crispații ale agoniei, ei scormonesc pământul înghețat.

Un rănit e urcat într'o brancardă. Moare cinstit fără o plângere, cu capela trasă pe ochi spre a împiedecă poate să nu se citească în privirea lui o prea vie expresie de suferință. Sângele îi curgea pe pantalonul verde, îi udă jambierele și se prelinge pe iarbă. E o ciudată melancolie în sângele acesta care

se pierde în pământ, lăsând o urmă brună în lungul hainelor ce spun toate mizeriile războiului.

Sunt în partea cea mai apropiată de inamic. În singurătatea în care mă aflu, căci brancardierii au rămas în urmă, zăresc o formă omenească, o umbră care vine spre mine. Patrulă dușmană sau sentinelă amică? Cum să aflu de departe?

— Cine-i acolo? strig, făcând să sune închizătorul carabinei.

— Ofițer român.

Recunosc glasul prietenului dispărut. Alerg spre el:

— Te credeam pierdut...

— Nu se pierde un ostaș ca un portofel, dragul meu. Adevărat e că nu prea m'am simțit bine când m'am deșteptat mai adineaori pe iarba umedă de sânge și când n'am văzut pe nimeni în juru-mi. Mă întrebam unde sunt....

— Te-ai deșteptat pe iarbă, zici? Cum asta?

— De.... Pipăe și tu aici....

Imi ia mâna și mi-o plimbă pe cap spre ceafă. Simt degetele muiate de ceva cald:

— Sânge!

— Da, dragul meu, sânge, vezi bine. Un Neamț mi-a tras una cu patul armei. Am căzut nu știu unde, m'am sculat nu știu cum, și desigur că am stat multă vreme leșinat căci eră plină zi când am căzut și vezi și tu când m'am sculat.... Din fericire, nu's mort, odată ce merg, și sunt mulțumit, odată ce te regăsesc.

Ei, cum a fost ziua?

— Ca până acum. Uite-te în juru-ți. Mai mulți

morți decât pietre.... Dar tu trebuie să te pansezi.... Mergem la postul regimentar... E aici aproape. Ia-mi brațul.

— Drept cine mă iei, amice? zice el vesel. Am capul spart, dar merg. Mort de-ași fi și tot așa merge...

Și pe câmpui acesta de moarte, în marea tăcere funebră, camaradul meu declamă cu glasul tare:

*„Ce-i rana dureroasă ce capul mi-l brăzdează
Și chinurile grele,
Alătura de rana de care sângerează,
Vai, trupul țării mele!”¹⁾*

Simt ceva, ciudat, auzind glasul acesta urcându-se în ceața serii, versurile acestea punctate printr'o stranie coincidență de câteva împușcături depărtate, și mă întreb dacă nu visez, dacă ceea ce am văzut în ziua și seara aceasta, urlatul tunurilor, pârâitul armelor, sângele, morții, revista funebră, au fost reale, sau dacă cumva nu mă reîntorc în tovărășia unui prieten, dela vreo plimbare sentimentală în pădure, recitând versuri războinice. Dar nu. Din înălțimea culmei zăresc panorama uriașă și nelămurită a munților pe cari ard focuri răzlețe de bivuacuri și multiplicitatea aceasta de focuri roșii pare a fi luminile cari aleargă pe hârtiile arse în vatră. Și mi zic că aceasta e realitatea crudă, bivuacurile soldaților zdrobiți de oboseală, bestia care își reia posesiunea drep-

1. Din L. Dăuș („Doamna Oltea“).

turilor după sfortărea dată, dela începutul dimineții, de către nervi, voință și suflet. Și atunci, deodată, simt și eu, ca și ceilalți, nevoia fizică : stomacul cere. Ași voi să mușc cu toată pofta dintr'o bucată de pâine, dar n'am nici o coaje din ajun încă, și apoi e vorba, înaintea de toate, de camaradul rănit.

Scoborâm coasta, căutând drumul spre stâna unde știu că este postul de ajutor. Mergem tăcuți, între cadavre, zicând numai din când în când: — Încă unul... Iată altul... Numai cadavre !...

Intr'o adâncitură, peste cadavrul unui soldat căzut cu fața în jos, ghemuit, e cadavrul unui altuia, din care nu văd decât o gaură mare în piept și gura larg deschisă. O cască și o capelă arată că e acolo un German și un Român, morți mai de mult și uitați : un miros greu de putreziciune ne sosește.

Văd ceva alb, jos. Mă aplec și ridic o cărticică umedă. E o biblie germană deschisă. În fața practicei acesteia pioase și emoționante, mă 'nfior. Fericiți cei ce pot muri astfel cu o speranță ; zicând : adio vieții, ei salută zorile noi.

Ne urmăm drumul. Doi brancardieri se opresc în fața unui rănit care, cu capul rezimat de raniță, îi cheamă :

— Mă ridicați ?

— Da. Unde ești lovit ?

— Aici, sub șale, nu mă pot mișca ; dar mi-e tot una, simt eu că nu's prea bolnav căci capul mi-e întreg și mintea limpede. Un lucru nu'l înțeleg : nu'mi simt picioarele...

Brancardierii încearcă să'l întoarcă; suferința îl zmulge strigăte înfricoșătoare. Mă apropiu și îl ciup de picioare; nu simte nimic. Ii fac o tăietură ușoară cu briceagul: același lucru. De la capătul picioarelor la brâu, tot trupul îi e paralizat. Are desigur șira spinării ruptă. Nenorocitul e condamnat să moară și totuși inima îi e plină de nădejde. Mai departe zace un altul; fața-i, acoperită cu o mască de sânge închegat, înfățișază imaginea unei plăgi largi și confuze; nu mai dă semn de viață. Un brancardier îi varsă apă peste cap spre a vedea rana; senzația, apei reci dă rănitului o tresăritură; rana apare hi-doasă: un glonț, venind în curmeziș, a golit amândoi ochii și a sfărâmat, în trecere, osul nasului. În orbitele goale forfotesc viermi. Brancardierii îl ridică, după ce i-au acoperit fața cu o cârpă umedă.

Un alt rănit are gura și cerul ei sfărâmate; cere, cu un semn, de băut; dar gura îi e plină de chia-guri de sânge, de bucăți din oasele fălcii, și limba umflată nu mai lasă să treacă apa. Mai departe un sergent își susține cu greu brațul sfâșiat dela palmă la cot, de o schije de obuz. Un altul ne arată brațele-i îndoite și paralizate; cu un glas resemnat și moale ne lămurește că un glonț l'a lovit în ceafă. Un plotonier a izbutit să se târască până la un tufiș, de unde geme dureros. A primit trei gloanțe în corp. Stă cu ochii închiși. Mă aplec și îi întind bidonul meu în care am coniac; deschide ochii, înțelege și refuză. Cum ași putea exprima privirea aceea? E de toate în ea, amărăciune și recunoștință,

dispreț al unei ușurări neputincioase față de suferințele sufletului, moartea întrevăzută ca o siguranță, iremediabila durere de a părăsi viața, o desnădejde fără margini. Simt că nenorocitul acesta suferă un chin moral de o mie de ori mai crud ca sfâșierea cărnii lui.

Și totuși ce tainică virtute va avea totdeauna jertfa! Nu importă forma sub care străbate ea pământul acesta; îndată ce-ți dă coate, ești mișcat. E de ajuns să cadă din întâmplare pe inima noastră o singură picătură din sângele cu care fecundează ea veșnic lumea; chiar iarnă, sub un cer înghețat, o floare arzătoare se deschide acolo.

La locul de întâlnire a două poteci, în fața unui arbore care stă ca o sentinelă înaintată, ne oprim o clipă în fața unui spectacol unic: un soldat german, cu capul crăpat, rezimat de trunchiul puternic, horcăie cu brațele lungite, cu capul plecat spre piept, părând că-și privește picioarele încălțate în bocanci noi, un biet soldat muribund, în vreme ce, în picioare în fața lui, cu arma strânsă în brațe, un soldat român, mic și tânăr, un copil aproape, dă ușor din cap, vorbind cu cel ce moare, ca și cum acesta l'ar putea auzi:

— Ei, ce e?... Nu e așa că ți-e greu? Nu ești vesel că n'ai de ce! Dar, ce vrei? Nu e vina mea, camarade. Nu e nici a ta, ce-i drept.... Așa-i războiul.... Ei, neică, dacă ne întrebă pe noi..... Suferi, băiete?... Ce vrei să-ți fac?...

Și e o milă, o tristețe, un fel de fraternitate du-

reroasă, în cuvintele acestea ironice și triste, în același timp, ale soldatului viu, care vorbește ca pentru sine în fața nencrocitului acela pe jumătate mort, al cărui creier l'am putea vedea dacă ne-am aplecă deasupra craniului lui deschis ca o rodie coaptă.

— Soldatul acesta cântă lângă muribund ca gropașul lui Shakespeare pe marginea groapei, murmur eu.

— Și poate, urmează camaradul meu, găsim în vorbele lui, fără ca el să-și dea seamă, toată filozofia războiului.

Soldatul își urmează monologul fără a ne vedea. El aud răspunzând la horcăitul înfiorător al celui întins pe iarbă :

— Haide, nu te mai necăji, camarade.... E rândul tău, auzi ! Măine, cine știe ? o să fie poate al meu?.... Ei, dacă ședeam la noi acasă !....

— Băiatul ăsta e un înțelept. murmură tovarășul meu.

Plecăm. De amândouă părțile drumului pe care mergem acum, focurile bivuacului luminează fețe aplecate deasupra gamelelor, punând luciri de fulgere pe baionetele armelor făcute piramide. Brancardierii trec în cortegiu sângerând. Un căpitan bătrân pe care îl cunosc din vremuri pașnice stă pe o piatră în mijlocul soldaților lui ; fața îi e palidă și tunica-i întredeschisă lasă să se vadă câteva pete de sânge pe cămașă. La vederea aceasta, am un sentiment de îngrijorare :

— Ești rănit, domnule Căpitan ?

— Nu, răspunse el. Ceeace am nu poate fi nu-

mită o rană. Un glonț mi-a zgâriat ușor umărul ; dar am pielea prea tare și glonțul n'a intrat. Și apoi, adaogă el cu un surâs melancolic, moartea e ca femeile frumoase : ea nu vrea pe bătrâni....

Tace ; și mormântul sufletului lui , se închide. Pornim mai departe. Prietenul meu se clatină pe picioare. Se simte amețit :

— M'a lovit bine, Neamțul, măi !.... Nu mai merge, prietine.... Dă-mi brațul tău.....

Și, rezimat de brațu-mi, sosește la postul de ajutor. Când zărește drapelul alb cu crucea roșie, simte mulțumirea călătorului însetat care întrezărește firma unei cârciumi. Cățiva sanitari aruncă afară grămezi de bandaje murdare scăldate în sânge și noroi. Rezimate de peretele din afară ale căsuței, câteva cadavre stau întinse simetric. Din azilul curagioaselor dureri ies gemete înăbușii.

Repet că nu simt nici o șovăire sau neplăcere să schițez tablourile acestei naturi. Sunt convins că ele excită sufletele. Sunt două lumi pline de sufluri prea violente pentru ca rațiunea umană să încerce a'și hazarda acolo lampa ; ar fi stinsă imediat. Nu poți merge acolo decât cu două făclii mai puternice ca toate vânturile pământului, cu entuziasmul și credința. Aceste două lumi pe cari fiecare le-a recunoscut, a bătăliei și a rugăciunei, a câmpurilor de luptă și a bisericei, arborează cu îndrăzneală, la intrările lor, firmele gloriei lor, cari sunt imagini de supliciu, instrumente de moarte și torturi.

În clipa când ne oprim în fața stânei-ambulantă,

doi brancardieri așează jos o brancardă, răsuflând obosiți.

— Cine e? întreabă un sanitar.

— Domnu Căpitan, suspină unul, ștergându'și sudoarea de pe frunte.

Sanitarul ridică felinarul spre corpul celui întins în brancardă. E un tânăr voinic și frumos; capu-i de ceară are un surâs de desfidere pe buze; brațele-i stau întinse, țăpene, ca și cum ar fi vrut să se apere de glonțul care a sosit șuerând. E unul din martirii zilei de măcel și de vitejie zadarnică, găsit mort între soldații lui.

— Bietul băiat! murmură prietenu-mi rănit, pe fața căruia sângele se'nchiagă.

Rămânem tăcuți, cu capetele plecate în fața mortului acesta ale cărui mâini crispate par că vor încă să lupte. Brancardierii ridică brancarda și pornesc să o bage înnăuntru. La fiecare pas, la fiecare gest al lor, cadavrul are mișcări sfărâmate. Și membrele-i se agită ca și cum ar fi trase de niște sfori.....

— Și iotuși ce frumoasă-i moartea!.... șoptește glasul tremurând al tovarășului meu... Moartea pentru ceilalți!.....

Noaptea e plină de tot, noapte rece de toamnă, pe coasta înneacă în ceață, pe câmpul acesta tăcut de luptă pe care alți morți, pe cari nu-i salută nimeni, pe cari nu-i cunoaște nimeni, dorm cu fața la cer.

Intre viață și moarte.

(Hanul durerilor)

Grămezi de morți cu ochii sticloși în fețe înghețate și cari, fixi, par a privi trecerea batalioanelor. Soldații noștri calcă în sângele care stagnează în băltoace mici între pietrele muntelui. Ei merg, muți, arătând, cu un semn din bărbie, milei unui camarad, vreun trup sfâșiat de o rană hidoasă, sau masca unui prieten cu mustățile lipite de sânge închegat.

Corvezi sunt ordonate și soldații fac echipe de gropăși. Munca funebră începe. Ei transportă morții. În vreme ce un medic se apleacă spre câte un cadavru, pipăie trupul la piept, pândește bătaia unei inimi, nădăjduind să găsească vreun mort neisprăvit pe care să'l poată scăpa. Cu genunchii îndoiți, cu spinarea aplecată, el își urmează plimbarea amăgitoare. Merge, pas cu pas, în căutarea vieții, cu mâinile înaintea, cu ochiul scormonitor, așa cum merge un botanist în căutarea unei flori rare. Dar grija sa e zadarnică: toți oamenii culcați acolo sunt morți și

răniții au știut să se târască până la locul unde li se dau întâiele ajutoare.

Vre-o treizeci de soldați sapă tranșee-morminte. Nu se aude decât zgomotul uneltelor alunecând pe pietre cu un scârțait strident, căderea moale a lopeților de pământ, sau zgomotul pașilor celor cari aduc la groapă lugubra lor sarcină. Dincolo de crestele împădurite, soarele se scoboară împurpurând frunzișurile fagilor și însângărând cerul. În amurg totul e isprăvit. Soldații își șterg sudoarea care șiruie pe frunte și pleacă în mirosul de umezeală sângărândă.

Pe coastă, o colibă mare de scânduri adăpostește vre-o patruzeci de răniți. Ea se umple de gemătul celor ce sufăr. Un doctor tânăr se duce și vine aplecându-și fața drăguță și trandafirie de fetiță spre trupurile cari miroasă a friguri, a sânge și sudoare. Sanitarii se grăbesc, dau de băut, pregătesc pansamente, mișcă instrumente, mânuie flacoane cu etichete. Coșuri de medicamente, deschise, stau în toate colțurile. În mijlocul lucrurilor acestora triste și grozave, soldați se ridică pe culcușurile lor de paie, în umbră, cerând tutun. Unul își ține arma strânsă la piept.

— Nu vreau decât tutun, zice el, e cel mai bun leac.

Li dau câteva țigări.

— Din clipa când pot fumă, strigă el, pot să mă scol.

— De ce ?

— Ca să mă 'ntorc la companie.

— Ești rănit, așteaptă să te vindec.

— Ce? O să mă împiedece să lupt două degete mai puțin?

Încearcă să se scoale. Sanitarii îl culcă cu sila. După câteva clipe, un urlet face să se întoarcă spre el toate capetele. S'a sculat în picioare:

— Răniții și bolnavii trebuie să meargă în fruntea celorlalți! Da, în rândul întâi. Ei au mai puțin de pierdut ca cei sănătoși. Toți răniții în frunte! Acolo-i leacul! Ura!...

Își zbugiumă arma deasupra capului, cu privirea înnebunită. Sanitarii sunt siliți să-i înfrâne aiurarea. După câteva clipe adoarme, sleit.

Intr'un colț, un rănit are obrazul spintecat de o lovitură de baionetă. Surăsul lui incandescent înspăimântă; glasul-i șueră în obrazul brăzdat. Lângă el, alții sângerează fără a spune nimic, hidoși sub rănilor și totuși măreți de sângele vărsat în luptă. Un artilerist, cu un aer maniac, își încarcă și descarcă revolverul și fumează o pipă muiată în sânge. Lângă el, piciorul ciuntit al unui altuia încearcă să-și facă loc, împingând șoldurile și capetele. Un caporal uriaș și tăcut, cu capul înconjurat de un ștergar înroșit, vrea să vadă ce-i în juru-i. Ridică pânza care îi acopere ochii, privește la dreapta și la stânga, dă la o parte bandajul care-i acopere buzele și zice:

— Nu-i rândul meu.

Apoi lasă să recadă zdrențele însângerate și nu se mai vede nimic din fața lui.

— Ei, camarade, îi zice unul din vecini care l'a privit. Unde ești lovit? Ia arată...

Caporalul nu mișcă. Pânza îi acopere urechile și n'a auzit. Cu pumnii apăsați pe genunchi, țăpăn și lugubru, el cugetă și sângerează. Artileristul cu pipa însângерată dă din cap:

— Intâia oară, când am fost la luptă adevărată și n'am avut noroc. M'a lovit înainte de a începe bine. Mi-a frânt laba o schije tocmai când puneam tunul în bătaie. M'au luat și n'am văzut nimic.

Infanteristul cu obrazul spintecat se zbate ca un iepure pe maldăru-i de paie:

— Ei, eu am văzut lupte, camarade. Și azi m'a rănit la sfârșit. O să mă târăsc acum prin văgăunile astea până voi da de sănătate.

Și și sucește brațele umflate.

Doctorul se oprește în fața caporalului cu fața acoperită și-l lovește peste umăr. Uriașul ridică bandajul de pe ochi, privește pe doctor, apoi scoate, tăcut, celelalte bandaje. Sângele curge. Atunci îl văd. De la ochi la buze, carnea îi e scormonită, smulsă, topită. Nu mai are nas, nici obraji. Liniștit, așteaptă... să fie aranjat. Doctorul nu și poate înfrâna un strigăt de înfricoșare.

— Ei! bâlbăie sinistru caporalul cu gura-i îmbucătățită, am ajuns să speriu lumea...

O scândură cade, cu un zgomot înăbușit, în umbră. Desigur lovește răniți. Un urlet răsună și oameni pe cari îi văd abia, îngrămădiți pe pământ, fac să pocnească fălcile încheștate.

— Curge mai rău ca o fântână, măi... suflă unul. Mi s'au deschis iar găurile din coapsă. Fire-ai blestemat de sânge! N'ai să te mai oprești?...

Câțiva soldați încearcă să se ridice. Ușa se deschide și un nou venit intră.

— Ei, camarade, geme unul din răniți, ridicând capul, cine te-a învățat să intri în casă în patru labe?

— N'am învățat încă să joc într'un picior, răspunde noul venit târându-se.

La lumina felinarului văd că nenorocitului îi lipsește piciorul drept dela genunchi.

— Tu ce ai camarade? întreb pe unul care stă întins cu burta la pământ, cu fața ascunsă între palme. Se 'ntoarce pe jumătate și începe să râdă:

— Am patru ochi.

Câțiva dintre răniți izbucnesc în râs.

— Ce însemnă asta?

Soldatul ridică capul bandajat și rânjește:

— Am primit două schije cari m'au crestat la tâmpile, lângă urechi... Parc'ași mai avea o pereche de ochi... roșii.

Merg cu precauțiune în baraca aceasta, soră vulgară a cortului, care nu ne leagă mai puternic ca el de pământul în care ne-a trimes soarta, care n'are eleganța aeriană a pânzii supusă tuturor vânturilor ca și destinele pe cari le adăpostește, și în care durerea caută să se amăgească cu glume. Felinarul aruncă în ambulanța improvizată o lumină slabă și tremurătoare dar prețioasă în clipele acestea. Mă

tem să nu lovesc un membru sângerând, să nu ating plaga unui amputat.

Unul lângă altul zac oameni ale căror trăsături exprimă toată suferința, dar o suferință care se arată, la fiecare, prin diferite expresii de energie. Câteva capete tinere aparțin regiunii idealului: ici colo o gură, o frunte, o privire, exprimă tristețele nemuritoare, înaltele și tainicele melancolii. Multe fețe poartă întipărirea unei realități care în clipa și locul acesta își are și latura ei emoționantă. Astfel e milițianul acela care aspiră cu gura-i murindă cele din urmă pufăituri ale unei pipe pe care o strâng dinții săi crispați. Pipa aceasta scurtă, uzată, înnegrită, care are ceva războinic și popular, care mă face să cuget la cârciumă și la tabără, la clondirul cu vin și la vibrația prelungă a trompetii, îmi pricinuește o ciudată emoție.

Lângă fumătorul acesta în agonie, un altul arată dinți albi ca de panteră și privește cu ochi în cari simți tăcutul curaj al bestiei lovită de moarte. De altfel înțelegi că ești între soldați. Nici țipete, nici suspine inutile. Moartea își va începe apelul când va voi în acest lugubru dormitor; toți îi vor răspunde cu aceiași liniște. Iată dece ambulanța aceasta nu-mi inspiră gândurile pe cari o filozofie gemândă le exprimă ades când e vorba de câmpurile de luptă. Nu văd aici decât un spectacol mare la urma urmei, acela al unor suflete așezate liniștit pe resturile trupurilor lor.

Ghemuit în juru-i ca un câine bolnav, un rănit stă

nemișcat în gaura-i de paie. Mantaua îi e sfâșiată de lovituri de baionetă și targa care l'a adus, mulată de tot sângele pe care îl poate răspândi un trup omenesc, zace într'un colț. Soldatul acesta crestat pretutindeni îmi cere pâine. Îi dau câțiva pezemeți pe cari îi ia cu expresia aceia de lăcomie a marilor înfometați. Vecinul lui aprinde o țigară care îi alunecă din mână tremurândă și cade în culcușul de paie; o dâră de fum se ridică leneșă. Rănitul pipăie locul, înjurând de necaz. O flacără repede aprinde paiele; sanitarii se grăbesc să innăbușe focul. Rănitul se întoarce mormâind pe partea cealaltă.

În colțul cel mai întunecat, un soldat stă întins nemișcat într'o brancardă. Ochii îi sunt deschiși, dar nu mă văd; îi vorbesc, dar nu mă aude. Îi caut rana, și, ridicându-i capul, văd cu groază partea posterioară a craniului sfărâmată și lăsând să curgă, printr'o gaură căscată, un amestec hidos de sânge și de creier. Din când în când, un fior general îi agită capul și-i face să tremure buzele; dar viața materială e singura care persistă și inteligența a murit.

Doctorul e ocupat cu un rănit a cărui privire vie și limpede mă atrage. O schije mare de obuz, după ce a străbătut trupul vecinului lui, i-a retezat fesele cari nu se mai țin decât prin niște fâșii de carne; suprafața plăgei e de cel puțin trei laturi de mână; în adâncimea ei zăresc intestinul; e una din cele mai înfricoșătoare răni pe cari mi le amintesc. Rănitul nu pare abătut; stă întins pe burtă și, pentru a ușura pansamentul, se ridică și se așează în patru

labe, aproape fără efortare și fără a trăda vre-o suferință. Doctorul așează un pat de vată pe suprafața aceasta sângerândă și așterne deasupra fâșiile de carne pe cari le menține în cele din urmă un bandaj. E în rănitul acesta o uimitoare energie; gestul, privirea, totul în el o trădează; voința primează suferința și o face aproape nesimțită; în trupul acesta plâpând e o adevărată inimă de soldat, și mă depărtez de el cu o milă adâncă, căci e prea puțină speranță de scăpare.

Intins cu fața în sus pe culcușul de paie pe care și-a întins foaia de cort, un sergent mai în vârstă fumează flegmatic un capăt de țigară făcută din praf de tutun și hârtie de jurnal. A primit opt lovituri de baionetă. „E una care mă cam stânjenește“, zice el. Oțelul i-a străbătut unul dintre plămâni și rănitul se plânge că trebuie să scuipe sânge. Totuși continuă să fumeze și privește nepăsător cum doctorul pansează cele opt găuri adânci cari îi ciuruesc pieptul vânjos. Lângă el e un soldat foarte tânăr. Fața-i imberbă e palidă de suferință: Un glonț l-a lovit în stomac și i-a străbătut rinichii. Rană mortală. Sonda nu-i în stare să-l ușureze și urina curge prin plagă la cea mai mică apăsare a stomacului. Răsuflarea lui miroase așa de greu încât trebuie să mi-o țin pe a mea spre a putea stă măcar o clipă acolo. Doctorul îl pansează cu grije ca și cum l-ar putea salva. „Nu-i nimic, îi zice el, ai să te faci bine“, căci ochii mari și inteligenți ai rănitului îi urmăresc întrebători miș-

cările și speranța de a trăi e, de cele mai multe ori, forța morală a murinzilor.

Revista odioasei diversități de răni pe cari le oferă o zi de luptă, s'a sfârșit. E miezul nopții când doctorul încheie pansamentul celui din urmă rănit. Calmul domnește acum în „hanul durerilor“. Pe culcușurile lor de paie răniții se odihnesc ; unii dorm cu pumnii strânși. Câte un gemăt, o tânguire înnăbușită pricinuită de zvâcnirea vreunei răni mai taie tăcerea. Dar e în general potolirea : simți nervii destinși, creerii răcoriți. Nu mai vezi în ochi flacăra aceia ciudată, cam rea, care, la sosirea răniților, reflectă încă furia luptei. Cei ce nu dorm, surâd uneori, ceeace e un fel de a'și arăta mulțumirea. Parc'ar fi copii. După groaza carnagiului, culcușul acesta prost de paie reanințește rănitului dulcele leagăn de odinioară, în care veneau să se topească mâhnirile sale de copil.

Flacăra scurtă a felinarului pâlpăie și se stinge ca suflul extenuat al unui strigăt de ajutor. Și printre scândurile deslipite ale baracei, aripa rece a vântului munților, trimete mirosul mângăetor al brazilor...

*

Un sforăit de automobil. Lumina vie a farurilor. Unul, două, apoi un al treilea automobil sanitar se opresc înaintea fațadei deasupra căreia se mișcă drapelul alb cu cruce roșie. În lungul scărei largi se desfășoară cortegiul soldaților purtați pe brancarde.

Fetele lor, înnegrite de pulbere, sudoare și murdărie sunt rigide, ca petrificate, și, în uniforma lor îngreuiată de noroiu și sânge, ei par niște statui ale Suferinții. Sunt desbrăcați, spălați, pansați; apoi sfârșesc prin a se odihni într'un pat bun. Privirile li se însuflețesc, vorbesc de bătălie, o forță nervoasă îi susține și le amortește oboseala.

Brancardierii așează pe un pat un fel de zdreanță omenească, la vederea căreia doctorul încruntă sprâncenile. În jurul pieptului, mâinilor și picioarelor lui sunt înfășurate bandaje pe cari puroiul și sângele au făcut o continuă pată roșie cu dăre verzui. Un miros violent de descompunere alunecă de acolo. Chirurghul ridică pansamentul murdărit și lasă să se vadă răni sângerânde la coaste, la coapse și pe brațe. Cu păru-i lung, cu barba-i de un blond palid, cu fața-i cu pometele ieșite, cu cele cinci răni deschise, rănitul samănă cu statuiele acelea ale lui Crist sculptate în lemn, de un realism așa de impresionant, cari se văd în bisericile din Spania. Pansamentul e lung, dureros. Din gura uscată și tremurândă a murindului se strecoară ca un suspin repetat mecanic: -- Mi-e sete.... sete.... apă....

Un ofițer foarte tânăr e adus cu o rană de schijă în umăr. Ca să nu-i mai mărească suferința desbrăcându-l, infirmierele îi taie larg stofa vestonului și cămașa. Un pansament sumar a fost deja făcut de medicul regimentului la postul de prim ajutor; dar emoragia e intensă; o intervenție grabnică e necesară:

— Domnule doctor, vreți să'mi tăiați brațul? întreabă cu o îngrijorare dureroasă rănitul.

— Nu, dragă, fii liniștit, vreau dimpotrivă să ți-l consolidez; și peste o lună ai să scapi de noi.

— Bravo! zice vesel rănitul; și liniștit de acum, cu fața surâzătoare, se lasă pansat, fără un gemăt, fără o tânguire.

Un alt ofițer, rănit la cap de o lovitură de pat de armă, privește în juru-i cu o furie mută; partea feții atinsă de contuziune e umflată și a luat tonurile acelea vineții cari, în orice alt prilej, dau feții o expresie comică. Ordonanța lui, care e întins într'un pat lângă el și ale cărui picioare au fost străbătute de un glonț, îi zice râzând: „Ei, domnule locotenent, tot d-voastră mai norocos, dacă vreți vă dau găurile mele în schimbul umflăturii d-voastră”. Dar locotenentul nu se descurintă și înghite, mormăind, ceaiul ce i se oferă.

Un soldat de vânători are degetul arătător sfărâmat de un glonț. Trebuie dezarticulată falanga, operație ușoară și neprimejdioasă destul de dureroasă. Doctorul zice rănitului:

— Trebuie să'ți tai degetul.

— Bine, răspunde liniștit soldatul, faceți.

— Vrei să te adorm?

— E așa de grea operația?

— Da, ai să suferi; dar nu-i nici o primejdie.

— Nu-i nimic; dacă e așa de mare durerea, aș vrea mai bine să

— Vezi că n-umai avem mult cloroform.

— Cloroform? Ce e asta? Doctoria care adoarme?

— Da.

— A! bine, înțeleg... Vreți să vă păstrați cloroformul pentru ceva mai greu ca degetul meu, pentru piciorul sau mâna unui camarad?

— Ai ghicit...

— Atunci aveți dreptate. Nu mă adormiți; dar faceți repede, repede...

Și și afundă batista în gură, între dinți. Doctorul face operațiunea. Soldatul e înfricoșător de palid. Sudoarea îi curge de pe frunte în picături mari; dar nu face nici o mișcare, nu scoate o tânguire, un țipăt.

Vecinul lui, pe care doctorul îl scapă apoi de cele două schije pe cari le-a primit în șold, pare că se inspiră dela tăria camaradului său; căci felul acesta de curaj e contagios. Când doctorul îi întinde cele două bucăți de oțel colțurate, lui nu-i vine să creadă că le-a purtat în carne; le pipăe, le cântărește în palmă, le privește cu curiozitate și cu o șovăire copilărească, și sfârșește prin a le pune în buzunar.

Un altul a primit o schije în pulpă. Oțelul a fost scos, dar plaga e urâtă, adâncă, aprinsă. Una din surori voise să-i facă presiuni în jurul rănii ca să gonească puroiul. Nimic mai necesar, dar nimic mai dureros. Rănitul țipase, se zbătuse, o dase la o parte. Sora îmi povestește întâmplarea și adaogă:

— Vorbește-i d-ta. Sfătuește-l să fie cuminte și să ne lase să-l facem bine.

Mă apropiu de rănit:

— Fii mai curajos camarade, îi zic eu; sora o

să încerce să te panseze din nou. Ia făgăduiește-mi ca ai să stai cuminte. E spre binele tău, auzi?... Și apoi am să-ți dau câteva țigări.

— Bine, să încerce din nou sora. Am să stau potolit.

Mă depărtez puțin. Sora se apropie de pat și o aud zicându-i încet de tot, blând, cu un surâs de drăguță muștrare:

— Nu e așa că acum n'ai să mă mai muști?

Un căpitan așezat lângă fereastră a primit un glonț în piept; respirația îi e neegală și stânjenită; deschide ochii la apropierea doctorului.

— Căpitane, îi zice acesta, vrei să-ți reînnoesc pansamentul?

Rănitul face din cap un semn negativ și ochii i se închid iar. Mă aplec spre el și-i zic încet:

— Domnule Căpitan, vă pot înlesni cu ceva? Vreți să scriu cuiva?

— Da, zice el cu glasul șuerând și sacadat; am doi copilași, scrie nevestii-mi, spune-le că m'ai văzut, că... rana mi-e ușoară, să spere; mulțumesc!...

Pronunțând cuvântul acesta din urmă, își întredeschide pleopa ca să-mi mulțumească cu privirea, și citesc în ochii lui scobiți toată largimea unei des-nădejdi nespuse.

Sălile de operație funcționează fără răgaz, sub impulsziunea ideii poruncitoare că rănitul trebuie să fie pus cât mai repede în starea de a fi evacuat. În sălile de evacuare, soldați noroioși și răniți, doborâți de lovitura care i-a fulgerat acum câteva ore

în plină viață, în plină putere, în frigurile asaltului, își deschid bieții lor ochi îngrijor. Se miră că zăresc femei aici. Pe brancarde, toate capetele nenorociților acestora se întorc, privirile lor imploră o fărâma de milă, o altfel de milă decât aceea a sanitarilor-camarazi, o milă care să le amintească mamele lor. Dar sunt prea mulți, vai! și surorile nu pot să se aplece deasupra fiecărei brancarde.

Intr'una din sălile de operații, sub alba lumină difuză care face să lucească instrumentele, cutiile de pansamente și autoclavul, un doctor se apleacă asupra corpului unui soldat al cărui picior tumefiat indică, prin pete suspecte, un început de gangrenă gazoasă. O cuvertură de lână aruncată peste corpul rănitului îi ascunde goliciunea; înțepenite de durere, membrele sunt lungite, nemișcate, și cred că văd statuia de marmoră a cutărui duce sau prinț culcată pe o piatră tumulară într'o catedrală cu amintiri medievale. Dar aici omul plin de viață suferă și își strigă durerea în așteptarea cloroformului. Sanitarii nu'l pot potoli. O soră se apropie, ia între mâinile sale sărmanul cap care se rostogolește în excesul suferinții, îi spune la ureche fraze copilărești asupra convalescenței apropiate, asupra nevastii și copiilor pe cari îi va revedea. Rănitul nu știe de unde vine femeia aceasta care îi vorbește, dar el iese din infern, a trăit săptămâni întregi în devastare, zgomot și sânge, și iată că simte deodată lângă el ca un fel de dragoste de mamă. Atunci se reazimă de soră și plânge ușor...

În sălile în cari zac răniții luminile s'au stins; lampa din cuminare o pasere nemișcată și întunecată cu aripile deschise. Suferinzii dorm; pe fețele lor se încrustează un fel de nuanță cenușie în albeața pernelor. Câte o plângere slabă taie tăcerea; cuvinte gâfâinde scapă de pe unele buze: „Iată-i... trag... Păziți, șrapnelul!...” Atmosfera tragică a câmpului de luptă e evocată în aiurări chinuite. Brațele gonesc câte o vedenie sângeroasă. Minte-mi se reîntoarce spre vremuri de ieri la căpătâiul unor bolnavi prea scumpi; și simt o milă frățească pentru necunoscuții aceștia.

La baionetă !

Deasupra batalioanelor, aerul e tot așa de plin de moarte ca și pământul ras de șrapnele șuerătoare cari se sparg pe dealuri cu gemete adânci.

Un glas urlă : „La baionetă !“ Trupa respiră adânc, larg. Bubuitul tunului face loc unui zgomot mai slab, mai puțin îngrijător : ai zice, pe pământul sonor prăbușit în pantă, o rostogolire de buotaie învăluite în vată. Fulgere de arme albe se reped spre soare...

„Innainte ! Ura !... A !... aa !...“

La țipătul acesta cunoscut, totul se repede. E asaltul baionetii, un asalt crunt, în care soldații sunt târați spre moarte într'un galop ordonat așa de exact încât pare o evoluție de manevră. Gâfâind, soldații innaintează. N'au avut nevoie de lecții speciale, nici de elocință ; nici o frază asupra patriei. O singură idee e în capul lor : „Să lovească repede și sigur, ca să își apere pielea“.

Toți țipă, delirează, urlă, în beția atacului care face să scrâșnească dinții, să se crispeze pumnii, să găăie piepturile. Sar, cu arma ridicată.

„Innainte! Ura!.., A!.. aa!..“

Câteva gloanțe mai șueră, apoi armele tac. Deodată înjurături izbucnesc din toate gurile. Soldații au abordat inamicul. După saltul cel mare, ciocnirea brutală. Un ecou sombru de nicovale cari se izbesc. Valul asaltatorilor se afundă în linia dușmană, dispare, apoi reapare, și lupta corp la corp începe.

În tumultul roșu în care lucrează baionetele, oamenii se omoară blestemând. Rândurile se apleacă, se culcă. Și ochii se bat; pupilele se aprind în mănunchiuri de priviri ucigătoare. Lamele albe se zbat neobosite, paturile armelor se ridică; e sânge care țâșnește în șuvoaie sau în șuvițe, sunt urlete de fiare, sunt gesturi nebune. Morții și răniții cad, izolați sau în pachete încurcate cari se rostogolesc într'un amestec de țipete și membre.

„Ucide, ucide, ura!..: A!.. aa!..“

Un fost măcelar își disprețuește baioneta pe care o aruncă unui camarad care și-a pierdut-o, și ridicând de trei ori toporul-târnăcop portativ, doboară trei oameni spintecați până la gât. O lovitură dușmană îi rupe urechea; el se scutură ca un mistreț, își pipăe obrazul și începe să râdă. A făcut un pas înapoi; mâini îl agață. El ridică iar toporul care face salturi în mijlocul unui pachet de dușmani, soldați se rostogolesc, și ferul șuerând și zburând, se înfundă până în mâner, luptând timp de câteva clipe fără a întâlni vreo armă înainte-i. Căci, deasupra lui, un acoperiș fantastic îl apără, brațele învăltoare a zece soldați înarmați cu baionete. Intervalele întunecate pe cari

le scobesc brațele acestea, fac loc toporului, îl împing, îi fac aripi de fier.

Sub izbirea lamelor, rândurile se răresc. Metodice, exacte, cu o mișcare ca de foale, brațele soldaților se ridică, cad, se ridică, apoi recad cu lovituri mari de masă înfricoșătoare. Soldatul-măcelar e tot în picioare; primește un glonț de revolver în piept, dar nu mișcă. Își strânge rana, oprește o clipă sângele și urmează să lovească în cei ce se apropie de el. E atacat la bază, la picioare. Cu pumnul ridicat, el caută un dușman, Dar privirea îi e deja tulbure, nu mai vede. Cineva îi strigă, aproape de tot: — Pre-dă-te! Răspunde, lovind la întâmplare. Pumnul lui cade așa de greu pe capul celui care îi stă în față, în cât ochii loviturii sar din orbite. E sfortarea supremă; soldatul-măcelar se prăbușește.

Masacrul e covârșitor. Grămada căzuților înroșește pământul care vibrează sub zbucium. Horcăituri de agonie se zbat, prelungite neîncetat. Fântome hideoase, din cari țâșnește sângele din creștet până 'n tălpi, mor în îmbrățișări furioase. Baionete rămân în coapse, roșii și vibrânde. O putere feroce susține trupuri desfigurate, confuze, monstruoase în ciuruirea lor. Mugete întovărășesc loviri de pumni. Tânguiri vijelioase ies din piepturi sângerânde. Brațe străpunse de vârfurile de oțel rămân nemișcate. Respirații se sting ca niște foale obosite. Din brazdele săpate în trupuri sângele curge făcând mantale de gală purpurii. Și ca niște schele prea încărcate, asaltatorii se prăbușesc pe paturi de morți.

Deruta.

Batem mereu în retragere. Uniformele nu mai au vreme să se usuce și avem în spinare mantale țapene ca niște carapace de plumb. Picioarele alunecă în noroi, pe un pământ vâcos. Oamenii merg cu capul în jos, abătuți, cu arma sfredelind umărul, cu genunchii ca ruginiți sub pantalonul ud. Marșurile și contra-marșurile au ajuns desnădăduitoare. Soldatul e capabil să facă tot ce-i ceri, să suporte greutățile excesive, munci peste puterile lui, dar cu condiția să-l duci cu sinceritate, cu îndrăzneală și siguranță. În vreme ce unele nepriceperi, lipsa voinții și hotărârii, lipsa sprijinului mașinilor, măresc demoralizarea. Capetele sunt obosite. Temerile cele mai himerice cuprind și turbură pe cei mai hotărâți. Atacuri de surprindere sunt așteptate în fiecare clipă. Retragerea se face anevoios. Nimic nu vorbește, nimeni nu fumează. Sleirea e generală. La halte, oamenii cad acolo unde se află, se întind în noroi și adorm.

E frig și soldații sunt abia acoperiți. Pe jumătate

abrutizați, inerti, ei au de luptat cu cel mai nemilos dușman care nu iartă : foamea. De trei zile se hrănesc cu resturi de pezmeți și cu boabe de porumb. Trăsurile de aprovizionare nu se văd nicăieri. Ochii scrutează zadarnic orizontul în căutarea siluetei depărtate a furgoanelor reglementare. Dar orizontul rămâne gol, neîmblânzit, desemnându-și linia crudă între cer și pământ. Stomacurile urlă de foame, obraji se scobesc, ochii se înfundă, fălcile au tremurături nervoase.

Atunci oamenii înfometați nu se mai înfrână : încep să murmure înăbușit. Mâinii ascunse fierb. Pe fondul descurajării aleargă o rețea ușoară de știri rele. Sunt zvonuri cari spun adevăruri grele. Zilele acestea negre, amestecate cu vânt, ploaie și zăpadă par nesfârșite. După dimineți cețoase, vin seri reci și nopți înghețate. Privirile se obosesc urmărind liniile întunecate ale pădurilor. Gândul nu mai are nici resort, nici căldură.

Și iar marșuri și contra-marșuri. Echipamente zac pe pământ : ranițe mai ales, apoi gamele, bidoane, o risipă sinistră de trupă care a aruncat ce-o încurcă. Clipe ciudate de veselie funebră vin uneori oamenilor ; au exclamații amare cari arată că nu așteaptă decât sfârșitul, sub orice formă, al etapelor, bivua-curilor, nopților pe pământul rece și umed.

— Unde ne mai retragem mâine ?

Cuvântul acesta sângerând traduce sentimentul tuturor. Cei mai mulți nu mai cred în rezistență pentru că nu cred în șefi. În astfel de condiții, regimamentele merg cu deruta atârnată de talpa bocancilor.

Ofițerii tineri cari, cu primejdia vieții lor, au încercat să repare prin vitejia lor personală, incurii sau nepriceperi de comandament, crucificați ai bătăliei și istoriei, dau din cap și nu se gândesc fără desnădejde la viitor. Ei văd cadrele reduse, șefii comandând prea mulți soldați și ne mai ținându-i în mâini, aprovizionările încurcate și lăsate în voia soartei, ei văd dezordinea reducând la neant hotărârile cele mai mândre și eroismul cel mai absolut, și totuși nu sunt mai puțini hotărâți să-și facă datoria.

În apropierea căilor ferate, ispita e prea puternică pentru unii. Oamenii se strecoară pe furiș în vagoane. Ceilalți continuă marșul în care totul se topește ca într-o ceață. Nimicirea morală e așa de complectă, așa de adâncă, încât oboseala fizică se face mai puțin simțită, mai puțin dureroasă; oamenii merg mecanic, automatic. Stai! și se opresc. Înainte marș! și pleacă iar. Nu mai știu de unde vin, nu mai întreabă numele satelor pe cari le străbat, nu se mai îngrijesc să știe unde merg. Sunt convinși că nu vor sosi niciodată, iată tot.

Într-o zi, în clipa când detașamentul se pregătește de plecare, se aude înspre Răsărit împușcături și explozii de obuze, apoi o larmă mare și strigăte. Un alt detașament apare în goană dintr-o vâlcea. E o bandă enormă de soldați în turmă, alergând la întâmplare ca niște găini speriate cari vor să scape de cuțit. Unii se opresc strigând: „Inamicul!... inamicul!...” Alții continuă să fugă zăpaciți, într-o galopadă neînfrănată, cu sudoarea înghețată a panicei

alunecând în lungul spinării. Sunt palizi cu ochii rătăciți ieșind din orbite. Uniformele lor, lipsite de cei mai mulți dintre nasturi, sunt murdărite de noroi, ca și cum s'ar fi târât din'nadins în mocirla drumurilor. Alții sunt îmbibați de sânge care face pete brune pe stofa vestmintelor lor. Unii gesticulează ca niște nebuni, aruncând brațele la cer, agitând picioarele în mișcări fără șir ; în același timp, aruncă vorbe, cu volubilitate, dar așa de repede că-i cu neputință să fie prinsă vreuna.

Toți arată un loc. Toți mimează lucrul. Alții, dimpotrivă, sunt abătuți, cu ochi stupizi, goi de cugutare, cu guri deschise, o întreagă înfățișare de zdrobire, ca și cum ar fi fost doborâți de lovituri.

Mă adresez unuia din aceștia, simțind bine că nu-i nimic de scos de la ceilalți și că n'ași face decât să le exasperez înfrigurarea cerându-le lămuriri. Cel pe care l'am nemerit are o înfățișare inteligentă, deși lovit de spaimă. Il încurajez mai întâi cu vorbe bune, dându-i palme prietenești peste umăr, presimțind că mijlocul acesta mecanic trebuie să aibă acțiune spre a restabili circulația intelectuală așa de complect intreruptă. În cele din urmă, mă folosesc de mijlocul suprem : îl fac să bea, din bidonul meu, câteva picături de alcool pe cari le păstram ca un prețios viatic. Imdată limba îi revine și fraze șovăinde și scurtate îi ies de pe buze :

— Luam ceaiul... da, din întâmplare ni s'a împărțit zahăr și ceai... deodată, a izbucnit, nu știu cum... la stânga noastră, la dreapta noastră, înainte...

pretutindeni... Lovitura de picior în gamelă, ca în totdeauna... Nu mai e rost de mâncat, în războiul ăsta; cum vrei să se mai bată oamenii?... În sfârșit, o hărăbaie întreagă... Au căzut camarazii, o! ca muștele... și am văzut apoi inamicul scoborând de pe dealuri peste noi... Erau strânși, rând după rând, și trăgeau, vai, mamă!... Să fi văzut... Umblau să ne oclească și să ne prindă, în vreme ce le păcăneau mitralierele... Atunci nu știu cum s'a făcut, ce s'a petrecut, dar... știți și d-voastră, e de ajuns să fie unu care s'o ia la fugă pentru ca toți ceilalți să se ducă după el... Și uite, am făcut și eu ca toți...

— Atunci... v'a dat peste cap de tot? întreb eu cu un nod în gât.

— O! cât despre asta, înțelegeți d-voastră că atunci când ești luat pe neașteptate la vremea mesii,... fără arme... nu ești de loc dispus să...

Omul urmează să-și expue argumentele, să-și explice fuga; nu'l mai ascult. Mă gândesc la oamenii aceștia înnebuniți de spaimă și mă gândesc la o întâmplare la fel al cărei părtaș am fost cu trei luni mai înainte, dincolo de graniță.

Eră în Valea Streiului, între Pietroșani și Pui. După întâiele succese, regimentul meu se retrăgea succesiv pe linii părăsite apoi după 24 de ore, din ordine superioare, fără lupte. Intr'o dimineață, când așezați în întărituri provizorii, în partea cea mai strâmtă a văii, în locul unde o stâncă domină și astupă parcă defileul ca o citadelă (Cetatea-Bolii), pregăteam dejunul în cea mai dulce chie idine, fu-

răm atacați din trei părți, de pe dealurile cari dominau poziția noastră, de inamicul care înainta în toată voia, nestânjenit, la adăpostul pădurilor, până la o apropiere care îi îngădui să trimeată toate proiectilele în linia noastră, în timp ce mitralierele și trăgătorii furișați în pădure, secerau din față și în eșarpă.

În neașteptata larmă a atacului, în rafalele oțelului, în vârtejul gloanțelor, în hula crecilor zmulse din arbori, trupa noastră avu o clipă de buimăcire. Câteva comande urlară voind să prevină panică. Dar brusc, din primele clipe, valetul derutelor, faimosul „sauve-qui-peut“, feroce, dezlegă companiile, rupse secțiile, grupele, și, cu biciul crispat, arătându-și fața urâtă, gâfâind, asudând, începù să gonească oamenii cu țipete crunte. Totul se răsturnă. Din toate părțile alunecă Fantoma urlândă, și pretutindeni i se înflăcărau ochii, îi cădeau pumnii ca niște blocuri, sărea, se împingea și mugea glasul-i: nu se vedeau decât brațe sucite, răsuri roșii. Cu ghiarele întoarse, treceau viziuni furioase. Sacuri, capele, puști, cartușiere, lopeți, târnăcoape, zburau în aer, aruncate. Rătăcite, mâinile zmulgeau tot, fără a vedea, talmeș-balmeș, în grămadă, repede, în hazardul fugii, spre a alerga mai iute. Într-o clipă drumul e plin de umbre, e debordat în tropot de pași. Fugari orbiți trec pe el în pulbere, goniți din'napoi de gloanțele cari țiuie în juru-le, ca o turmă de viței nebuni.

Ordinele erau neputincioase. Suir pe o stâncă care părea că spintecă valea, lângă mitralierele mele puse

zădarnic în bătaie, căci toată munițiunea fusese distrusă în primele clipe de obuzele căzute drept în tranșeea pe care o ocupam, priveam, ca un spectator desnădăjduit, deruta. În juru-mi aerul gemea sub sfârșierea gloanțelor cari ricoșau din stâncă, rupând bucăți mici de piatră. În vale, spaima morții astupă glasul curajului cu călușul nebuniei. Valea răsună de ecoul împușcăturilor și de strigătele fugarilor. Alarmer imposibile răspândeau panici noi. Strigătul ridicul de: „Cavaleria inamică pe calea ferată“, mai mult decât crezută, făcu unele unități să se pândească și să se împuște între ele.

Turma omenească alergă, urmărită de focuri, în lungul căii ferate, în râu, de-a curmezișul dealurilor. Unii se târau în șanțurile terasamentului, alții se repezeau, cu capul înainte, în tufișuri. Gloanțe îi ajungeau din urmă pe cei ce credeau că se ascund mai bine. Un soldat, străbătut din spate în piept, continuă să alerge în mijlocul șoselii, aruncând în juru-i o ploaie de sânge. Un altul lovit pieziș de un glonț care intrase în obrazul drept și ieșise prin ochiul stâng, îl urmă, cu capul gol, cu părul lipit de sudoare și sânge, cu bocancii lăsând dăre roșii, muiat ca și cum ar fi fost scăldat într'o baie roșie. Eră o viziune înfricoșătoare, ceva ca o fantomă, un cadavru în picioare, și sângele îi curgea din gură, nas, ochi și urechi.

O oră mai târziu, liniștea se făcuse din nou. Din cei două mii de oameni ai regimentului, se strânsese abia câteva sute puși repede sub comandă în vederea

unei rezistențe înapoi spre Pietroșani. Companiile erau amestecate, ofițerii rătăciți pe dealuri. În vale, răniți se târau, uzând ceea ce le mai rămânea ca forțe, spre a căuta un adăpost.

Și când noaptea veni, potolitoare și pașnică, pe drum, un soldat înroșit de sânge, fără armă, cu gura sfâșiată, înfricoșător în avântul și furia lui, alergă cu pumnii întinși spre un dușman nevăzut, urlând, neban de sigur, în mijlocul întunerecului limpede:

— Omoară-i!... Ura! Innainte!... Ura!...

Amintirea debandadii acesteia îmi revine în minte acum când azist la panica detașamentului care ne-a ajuns. Vântul acesta rău nu târăște și pe soldații noștri; sleirea lor e prea adâncă spre a le îngădui măcar efortarea cerută de panică. Ei privesc ușor mirați pe cei ce trec, în largul câmpului, strigând: „Suntem pierduți! suntem trădați!”

Un căpitan cu părul cărunt, tăiat scurt de tot, cu mantaua deschisă, fără centură, cu un bidon atârnat de gât, vine spre mine, cu brațele la cer, strigând!

— Batalionul meu! unde-i batalionul meu? Nimic! omorât! Uite ce mi mai rămâne!...

Și mi arată vreo treizeci de oameni grupați în juru-i.

— Acolo-i, urmează el, în pădurea de pe deal. E plină de Nemți... Vai, batalionul meu. De ce n'am murit și eu?

Mă ia brusc de braț:

— Te rog, ține-mă, nu mai pot... Dar, vezi d-ta, nu-i vina mea dacă n'am murit... Am făcut ce-am putut...

Apoi, depărtându-se repede de mine :

— Haide băeți, după mine. Să încercăm să facem ceva.

Și se aruncă în pădure, urmat de cei treizeci de oameni cari par legați de el ca o turmă ascultătoare și înfricoșată.

Spectacolul e sfâșietor. Deruta aceasta pe care o vedem de câțva timp ne roade sufletele. Plecăm mai tăcuți, mai desnădăjduiți. Cai fără călăreți pasc, slăbiți, nechezând în gol ca spre a'și chema stăpânii. Vederea animalelor acestora cu ochii blânzi, inteligenți și fricoși, strânge inima; șeile lor pătate de sânge și hățurile lor atârănând, evocă călăreți morți. Când aceștia au căzut, caii au fugit, prinși de spaime neașteptate, în largul câmpiei. Acum rătăcesc, cu capul spre pământ, împiedecându-se în hățuri, mirosind locul, nechezând ușor, sfios. Și cum nimeni nu răspunde la glasul lor, ei simt atunci nelămurit, în ceața care pune picături reci pe trupurile lor fume-gânde, ceva nesfârșit de mare pe care ei nu'l înțeleg.

E x o d i u l.

Peronul strâmt al gării, taluzurile de iarbă, sunt pline de lăzi de biscuiți, de butoaie, de pachete în forme, de saci. Un nesfârșit șir de vagoane de marfă barează calea. Șeful gării, înnebunit parcă, respinge cu mormăituri de injurii mulțimea care îl hârțuie și îl întreabă, se apleacă peste aparatul telegrafic din cabinetul lui, descifrează cu ochii fixi de spaimă bandele de hârtie albă cari se desfășoară înțepate de semne între degetele-i tremurătoare. Tăceri grele taie ciocănirea sacadată. Cu dosul palmii, el își șterge atunci picăturile mari de sudoare cari îi șiruie în jurul frunții pleșuve, apoi murmură:

— „Nu'mi mai răspunde.... Ce-o fi asta?....“

Și din când în când, dinspre apus, se aud ca niște aspre căscături de fiare în fundul unei colivii, ca un zgomot de mătase pe care o sfâșiii, de tunet care uruie spre sfârșitul unei furtune.

Rafale umede biciuie discurile, fac să fumege lămpile atârinate deasupra ușilor. Unica sală de așteptare

are înfățișares unei cârciumi în care bețivii și-ar fierbe vinul înghițit. Deodată toată lumea e în picioare. Brancarde sosesc, ca o procesie sinistră, din fiecare drum. Gemete înfricoșătoare se zbat în marea tăcere a lucrurilor. Acrul miros al sângelui închegat strânge gâtul. Și, halucinant, brațe se ridică spre cer, mâini schițează în gol nu știu ce semne.

Un tren de refugiați intră în gară. Pe platformele unor vagoane de marfă, câteva sute de călători stau îngrămădiți, udați de ploaie, ca niște naufragiați pe o plută. Sunr printre ei bătrâni debili, fete tinere, mame, copii zdrențuiți, copilași de țată gemând.

— Mamă, mi-e foame! murmură glasuri plângătoare cari nu întâmpină nici un răspuns.

— Mamă, mi-e frig! gem, clăntănind din dinți, alte glasuri.

La lumina unei lanterne fugitive, văd fețe crispate de durere. Mă lovesc de cadavrul unei bătrâne aruncat din tren, cu fața chinuită, cu părul cărunt lipit ud și rar de gâtul descărnat. O femeie stă întinsă în marginea acoperișului unui vagon de vite, strângând convulsiv la piept un copilaș de doi ani, înțepenit. Inchide ochii, sleită, abia răsuflând. O fetiță de opt-zece ani, tremurând sub un șal zdrențuit, caută s'o facă să și vie în fire, apoi, inebunită deodată de tăcerea înspăimântătoare a mamei, izbucnește în hohote de plâns și cade în genunchi. Cuprinzând în mâinile lui crispate cușca frânarului, un băiețel stă ciucit, în vreme ce lacrimi îi curg pe obraji supti și palizi scuturați de tremurul dinților.

Il întreb. Nu știe unde îi este mama și n'a mâncat de două zile. Ii dau pezmeții pe cari îi am în sac și mă depărtez, cu inima strânsă, simțind în ochi întepăturile prevestitoare de lacrimi.

În înfricoșătoarele ore petrecute în gara aceasta am văzut pierind oameni cum crapă animalele. I-am văzut căzând, ridicându-se, căzând din nou, ridicându-se iar, spre a recădea pentru totdeauna. Întâia dintre agoniile astea grozave mi-a dat impresia că cel ce murea sub ochii mei eră beat. După o sforțare supremă spre a se ridica, își legănă capul și mișcă picioarele, apoi mișcările încetinesc și încetară. Se sfârșise.

Trenul avea două vagoane de persoane rămase, cine știe cum și de ce, neocupate. La oprirea în stație, ușile celor două vagoane sunt deschise fără nici o ordine și răniții din gară sunt culcați, sângerânzi, pe pernele de catifea roșie. Într'un compartiment, un plutonier de artilerie, cărunț, ale cărui ambe picioare au fost amputate, fumează stoic dintr'o pipă înnegrită, lângă un căpitan de infanterie care agonizează cu coapsa ruptă de o schije. Rămășițele luptelor sunt imbarcate într'o statornică și grăbită defilare de dureri și mizerii lugubre. Răniții, cu capul învăluit în cârpe sângerânde sau cu picioarele atârând ca frânțe, livizi sau cu obraji albi ca un giulgiu, apar, dispar, sunt urcați în cele două vagoane ca niște pachete de carne sfâșiată și legături roșii, trupuri dislocate asemenea unor sărmane marionete sângerânde.

Trenul pleacă înainte, convoi de dureri și spaimă încărcătură de jale și panică, spre regiunile de re-

fugiu ale turmelor înnebunite. Abia ieșit din gară, o detunătură de armă se aude lămurit; un fir telegrafic se rupe și se sucește în spirală pe pământ; un fum ușor arată că eră o împușcătură pornită din tren. Cine este soldatul care, aproape în prezența inamicului, își strică astfel muniția pe un telegraf românesc și sfărămă un fir purtător de sigur, în clipele acestea grave, al unor depeși cari interesează poate existența a mii de soldați?

Pe o linie de garaj un tren de răniți așteaptă uitat acolo de două zile. Pretutindeni unde este loc pentru un trup, sunt întinse epave omenești. În noroaie negricioase de sânge și de cărnuri putrezite, se zbat tumultuos larve scârboase pe cari orice mișcare a răniților le tulbură în întunecata lor muncă. Mizerii pe cari inima se obosește simțindu-le, se îngămădesc pe paiele umede ale vagoanelor de vite. Amputați aiurează în delirul gangrenelor, vieți se scugr odată cu sângele care se prelinge pe sub uși și picură greoi pe șine sau alunecă spre roate, obraji se scobesc, nări se subțiază, mâini îngheață, ochi sticloși și căscați largi par a căuta într-o ceață confuză viziuni depărtate, fioruri convulsive agită fălci, rictusuri dureroase sucesc guri din cari șueră suspine sau se silesc gemete.

La apropierea mea, unii ridică capul. Aud întâmpinându-mă exclamații cari îmi arate că nenorociții se înșală asupra venirii și calității mele: „Aici, la mine, domnule doctor... — Ah! cum mă doare...! —

Domnule doctor, n'am fost pansat de trei zile... — Domnule doctor, de ce nu mă ridicați de aici?...

— Da, băieți, aveți răbdare, are să vă vină și rândul vostru; vedeți că nu puteți fi luați toți deodată....

— Domnule doctor, te rog domnule doctor, piciorul meu.... — Domnule doctor, întoarce-mă te rog; de ieri stau nemișcat pe partea dreaptă, drept pe rană... — Vă rog, domnule doctor, dați-mi puțin tutun... — Unde ne duce, domnule doctor?.... Ce-i cu noi? De ce stăm aici? Suntem prizonieri?.... — Mi-e frig!... Mi-e foame!... Mi-e sete!... Apă, dați-ne apă!...

Apă! Intrebați pe rănitul care, consumat de febră, nu-i gata să plătească fiecare picătură de apă cu o picătură din sângele care îi mai rămâne încă; întrebați-l dacă n'ar da slaba suflare care-l leagă de viață în schimbul putinței de a-și potoli setea care îl chinuie. Și apa de băut lipsește în apropierea gărei acesteia. O băltoacă verzuie, în care putrezesc cadavre de cai, trimete mirosuri grele. Mocirlele ploii sunt noroioase, murdare, pline de resturi de hârtii, lemn, finichele și cârpe. Un rănit s'a dat jos din vagonul lui, și, împiedecându-se de șine, gemând de durere, se duce să umple bidonul într'una din mocirlele astea.

— Domnule doctor, îmi zice unul din răniți, uite asta nu mai mișcă de ieri.

Și îmi arată un sergent înghesuit într'un colț al vagonului. Mă aplec asupra celui arătat, îi iau mâna: e înghețată și șașă. E mort de mult. Cu gura căs-

cată, cu ochii înțepeniți spre tavan, un alt cadavru servește drept căpătâi unui amputat. Și pretutindeni, în amănuntele-i atroce, e o tragedie jucată de sânge de durere, de foame, de sete și de frig. Impins de neînvinsa curiozitate a oribilului, parcurg cercul acesta dantesc, scăldat de mirosurile tuturilor urâciunilor, în care urlă suferința omenească, până ce sufletu-mi se satură de spaimă și oroare.

Sunt dureri adânci pe cari nu le analizezi; tot ceea ce știi, e că o mare nenorocire te lovește, că nu mai ai nădejde, și, ca ultimă afirmație că cuge-tarea nu-i stinsă de tot, simți dorința vagă de a eterniza noaptea blafardă în care ea plutește la întâmplare. Pentru cei ce văd ruinele, sfâșierea e nedureroasă.

Un tren special încărcat cu pâine, ovăz și diferite alimente pătrunde în gară. Trenul acesta de subsistență e destinat unor divizii ce se retrag luptând. Din convoiul acesta important prin destinația lui fiindcă vine, după cererea grabnică a unui general, în ajutorul unei armate în retragere, ar trebui să se scoboare vreun reprezentant al intendenției. Dar trenul este absolut gol. Singurul om care duce convoiul, pierdut în singurătatea transportului, indiferent pe mașina lui, e mecanicul care schițează un surâs sceptic și o dispoziție puțin comunicativă. De ce oare generalul care a solicitat trimeterea subzistențelor, nu s'a gândit să trimeată la gară câțiva soldați care să le primească? Oare intendența, deși dispune încă de firele telefonice și telegrafice, a uitat să răspundă

BCU Cluj / Central University Library Cluj

generalului și să-l înștiințeze de plecarea convoiului cerut?

Cum clipele sunt prețioase, mă substitui eu inten-denții. În gară nu știe nimeni unde e generalul, nici dacă a trimis oameni și trăsură ca să primească pro-viziile. Un locotenent, un căpitan pe cari îi întreb, nu'mi pot da nici o lămurire și se depărtează cu o expresie mai mult stânjenită decât nerăbdătoare. Trece un colonel. Il opresc; mă ascultă politicos și îmi răspunde:

— Doamne, dragul meu, chestia aceasta privește pe General; regret că nu'ți pot spune unde e nici ce'ți rămâne de făcut.“

Și vrea să treacă înainte. Simt cum un necaz neîmblânzit îmi strânge inima: *University Library Cluj*

— Domnule Colonel, cunoașteți ultimul comunicat?

— Nu.

Li întind hârtia. O citește cu lăcomie, apoi pleacă tăcut capul și fixează pământul cu ochii încetoșați de umezeală. Lacrămile astea mă mângăie: mai trăiește țara în unele inimi. Recapăt curaj și îmi urmez cercetarea. Într-o căsuță în dosul gării, călăuzit de un zgomot de glasuri, găsesc doi ofițeri cu figură marțială. Zic la întâmplare:

— Am adus subsistențele și vagoanele goale pentru răniți pe cari le-ați cerut telegrafic.

— Eu, domnule! răspunde cel mai în vârstă, mi-rat și îngrijorat.

— Da, așa cred.... nu faceți parte din armată * * ?

— Nu, răspunde el, cu accentul asigurat, ușurat,

aproape recunoscător, al unui om a cărui chietudine ai compromis-o o clipă și care și-o regăsește întreagă.

— Dar aducem hrană; vremea trece; dacă convoiul nu e descărcat astăseară, inamicul îl va avea poate mâine; dați-mi câțiva oameni să golesc vagoanele; trimiteți-ne răniții cel mai târziu într-o oră, căci trenul trebuie să se înapoieze în cursul nopții. Fac, cum vedeți, o meserie care nu e a mea; n'ați putea cel puțin să mă ajutați?

— Faci un lucru frumos, d-ta; îți mulțumesc. Dar scuză-mă, sunt zdrobit, nu mai pot merge și n'am absolut cea mai mică idee despre trenul d-tale. Cercetează și d-ta.

În oricare altă ocazie, aventura ar fi fost caraghioasă. Descurajat, mă întorc la gară hotărât, în măsura forțelor mele și ale celor cinci soldați pe cari reușesc să-i adun, să descarc vagoanele. La o magazie întâlnesc un ofițer de administrație care îmi făgăduiește, după multă stăruință, să-mi trimeată oameni și căruțe. O oră trece; nimic nu vine. Ca să sfârșim, descărcăm cele două vagoane de ovăz lângă șine.

În cele din urmă văd sosind două furgoane cu șase soldați. Vor pâinea. Ingrămădesc în cele două trăsură conținutul a o jumătate de vagon și se pregătesc să plece.

— Dar restul? întreb eu.

— N'avem ordine.

— Și ovăzul?

— Nu ne privește pe noi.

Fraza aceasta e refrenul obsedant pe toate buzele în aceste zile de neorânduială și zăpăceală. Conving șeful de gară, care s'a închis în odaia lui, zicând că și-a scrintit piciorul, să îngăduie plecarea înapoi a trenului amenințat să cadă în 24 de ore în mâna inamicului. Omul iese șchiopătând afară și dă semnalul plecării. Mecanicul, strâmbând eternu-i surâs ironic, apasă mânerul și trenul e gata să se miște când, deodată, în ceața rece a șoselii se desprind, venind spre gară, siluetele unei trupe tăcute. Sunt răniții cari pot merge: două trei sute de umbre zdrențuite, abătute, mohorâte, cu picioarele sfâșiate de marș, având abia puterea să se suie în vagoane. Ploaia începe să cadă din nou rece și străpungătoare; rafale de vânt gonesc furios norii sfâșiați. În naufragiul nădejdlor, în doliul inimilor, în amortirea lugubră a voințelor cari nu mai pot reacționa, trenul se strecoară înapoi, scârțâind, cu un zgomot de fierotenii ruginite, pe drumurile în cari exodiul unei armate și unui popor scrie poema convulsivă a celor mai înfricoșate suferințe. Și, în fața înverșunării acesteia a elementelor naturei și a soartei împotriva celor ce nu mai sunt decât niște sărmăne larve ome-nești, fragmente din „*Regele Lear*“, îmi vin în minte: „Suflați vânturi turbate.... Cataracte, revăr-sați-vă...- Fulgere sulfuroase, prevestitoare ale trăz-netului care spintecă stejarii, veniți să ardeți cape-tele noastre.... Și tu, tunet exterminator, sdrobește lumea, sfărâmă tiparele naturii și distruge într'o clipă toți germenii cari fac ingrata omenire.... Sărmani ne-

norociți goi, capete neadăpostite, stomacuri nepotolite, sub zdrențele voastre îngăurite, voi nu puteți să vă apărați împotriva unei astfel de furtuni“....

* * *

Caravana trece pe drumul desfundat de furgoane și de ploii: un șir nesfârșit de lung de căruțe și care, uneori câte o trăsură sau o brișcă. În ele, o îngrămădire de lucruri negricioase cu forme nehotărâte dar cari par că mișcă. Convoiul înaintează tăcut; nu se aude decât scârțâitul osiilor neunse. Ce sunt oamenii aceia? Briganzi fugind cu prada lor? Nu; sunt fugarii căminurilor părăsite, târând cu ei amintiri scumpe și necesități familiale cari șiruie lamentabil sub torențele cerului.

Caii par sleiți de oboseală și dau o înfățișare mai fantomatică încă cortegiului ce pare dus de animale supranaturale scăpate din Apocalips. Boii trag cu efortări mari carele în cari stau îngrămădiți, între saci, legături și lăzi, bărbați, femei și copii, ciuciți, culcați sau ghemuiți ca într'un falanster al mizeriei și spaimei.

Nenorociții sunt scuturați grozav. Se cramponează cum pot de zăbrelele căruțelor. Uneori se izbesc unii de alții. În colțul unei căruțe o femeie se profilează dreaptă; capul unui copilăș iese dintr'un fel de sac pe care ea îl ține atârnat de gât. Pieptul îi e gol pentru ca copilul să poată suge când vrea. O rochie mare, neagră, sfâșiată pe alocuri, o învăluie. Măi-

nele-i bătute de frig și ploaie, congestionate de strângerea pe zăbrelele căruței, sunt vinete. Părul îi e despletit și flutură în vânt, îngreuiat de apă. Privește fără a părea că vede. Capătul de cămașă care îi acoperă pe jumătate umărul e mai puțin alb ca pielea ei. Figura-i are paliditatea și nemișcarea figurilor de ceară. Lângă ea, trei copii de 14—15 ani, stau ciuciți și plâng. Unul din ei are o rană la cap din care sângele curge străbătând legătura care-i înconjoară fruntea. Din când în când, își pleacă fruntea pe umărul vecinului făcând în locul în care se rezimă o pată roșie. Căruța îi scutură rău. Cel mai tânăr încearcă să doarmă; un bărbat bărbos întinde piciorul pentru a îngădui copilului să se razime.

Intr'o altă căruță e un talmeș-balmeș de capete livide, unele tinere, altele zbărcite, bălăbănind sub zguduirile roților în făgașuri, ca fructele unui arbore pe care îl scutură cineva. În mijloc o figură mai albă ca celelalte, și o pălărie tare după ultima modă. Un domnișor între țărani. La picioarele lui e culcată o femeie slabă ca un schelet care ține în brațele-i subțiri un copil ce râde rozând o coaje de pâine.

Alte căruțe se perindă, pline de oameni îmbrăcați felurit, bătrâni, tineri, copii, femei, fete, amestecați, zguduți ca într'un fel de închisoare ambulantă. Fețele lor sunt aiurite; ai zice că sunt străini de tot ce se petrece în jurul lor. Nu mai aud, nu mai privesc. Catastrofa i-a buimăcit. Au aerul unor naufragiați târșiți de val. Nu mai aparțin lumii acesteia, ci par atârnați deasupra celeilalte. Nu mai sunt

ființe omenești. Sufletul, mintea, instinctul chiar, s'a stins în ei. Samănă cu niște mumii. Convoiul produce efectul strămutării unui muzeu egiptean. Toate privirile acelea fixe par plecate din ochi de zmalț; toate trupurile acelea țapene cari se izbesc par a fi fost deja imobilizate de moarte. Ele se conturează ici colo, ca niște spectre, în ceața umedă care ascunde căruțele. Ai zice că alunecă pe un nor. Scena ia aspecte fantastice. În jurul cadavrelor acestora încă vii, cari trec fără a le vedea mergând, galopează patrupede neînțelese ale căror cozi au uneori aparența unei aripi și uneori forma unei labe. Gâturile lor se prelungesc nemăsurate spre pământ, și crupa lor arată unghiuri inexplicabile. Ele merg la dreapta, la stânga, înapoi, înainte, sărind, nechezând, alergând, cabrându-se, întorcându-se cu săltături enorme, ca niște lăcuste. Călăreții lor par a face corp cu ele. Cavalcada aceasta învăluită în ceață, n'are nimic terestru. Nu mai știi unde te afli. Și ceeace mărește ciudățenia spectacolului, e tăcerea adâncă pe care o păstrează toată lumea și pe care o întrerupe numai din când în când mugetul dureros al boilor îmboldiți cu cruzime...

La o răspântie de drumuri, un alt convoi încrucișază pe acesta. E un detașament de infanteriști, mergând greoi, sub ploaie și în noroi, cu drapelul strâns în teaca-i neagră, cu stegulețul ambulanții căzând muiat în lungul bățului lui, cu armele aplecate cu gura țevii în jos să nu ruginească. Soldații trec fără să spună nimic.

În ceață ei au aerul de umbre schiloade. Tristețe, desnădejde ! Iși simt sufletele grele, bocancii plumbuiți, coapsele fără putere. Par'că n'ar mai fi soldați ; — și un vis îi aduce înapoi, îi afundă în sângele trecutului, spre marile lupte, spre asalturile mortale cări îi aruncase pradă mitraliilor, ușori ca niște fumuri. Sleșiți, nemâncați din munți până în câmpie, cu amărăciune în inimă, fără încredere, fără speranță de acum, fără alt focar de eroism în suflet decât turbarea soldatului învins și dezorganizat, făcând glume dureros de triste, li se pare că nu mai au patrie, nici regiment, nici arme, că li s'a tăiat ceva de pe umeri, ceva ca niște aripi.

Infricoșătoare priviri de muștrare pornesc din cortegiul căruțelor spre celălalt convoi care a apărut cât a putut. Și, cu sufletele ca înecate în ceață și ploaie, fără a întoarce capul, îngrozitor de triști, soldații se șterg în dosul vălului rece și umed, în vreme ce tălăngile dela gâtul vitelor rămase în urmă le trimete prin ceață nu știu ce funebru adio.

Intr'o noapte de groază.

În noaptea chinuită glasul monoton al uraganului și vârtejurile neobosite ale ploii întovărășesc galopul calului meu care taie câmpul făcând să sară bulgării de pământ și stropii reci ai noroiului. Vasta întindere are aspectul pe care numai valurile îmi par că pot să-l ia în timpul furtunilor. Cerul samănă cu un uriaș vâl de doliu sfâșiat de furtună. Nu mă 'nconjoară întunericul desăvârșit ci ceva de o mie de ori mai crud, nuanța aceia murdară, ingrătă și aspră care se joacă pe creasta valurilor furtunatice în jurul corăbiei gata să se scufunde. Arborii sunt ruși. Nimic nu se mai împotrivesc jocurilor grozave ale vântului în spațiul acesta devastat, care pare că n'are limite. Zgomote lugubre și sufluri dezordonate par a veni ca din regatul spiritelor desperate și nesupuse.

În clipa în care trec pe lângă un fel de magazie de scânduri izolată lângă un drum, vântul care se înverșună împotriva ei o face să se prăbușească ca un zid luat de un roi de obuze. Îmi pare că aud

atunci unul din zgomotele acelea dureroase cari se duc să deștepte în fundul inimei ecouri de cari te scapi cu greu. Ai zice strigăte de răniți cari primesc în trupurile lor sângerânde noi lovituri, cari zac pe un pământ înghețat și ale căror răni sunt biciuite de ploaie.

Sar jos de pe cal spre a încercă să recunosc locul în furia aceasta a elementelor care mă scutură din toate părțile. Mă orientez bine, rău, și, într'o supremă sforțare de energie, eu trăgând calul, amândoi împiedecându-ne, sfârșim prin a ajunge la cantonul de unde am să traversez iarăși câmpul pustiu de toamnă spre a ajunge la destinație. În clipa când mă razim de zidul bătut de ploaie al clădirii, exalată de nu știu unde, ca un miros de noapte funebră, o adiere de putreziciune îmi sosește greoaie. Dintr'un șanț un stol de corbi se ridică zburând încet și tăcut; și când mă aplec spre fundul șanțului, zăresc resturi omenеști spălate de apa cerului și sfâșiate de paseri, resturi păstrând încă o formă, cu craniile pe jumătate dezgolite, în care se schițează surâsuri nepătrunse.

Pornesc înaintea, de-a curmezișul câmpului, ridicând picioarele foarte sus la fiecare pas spre a nu mă innămoli, căscând ochii și întinzând gâtul spre a încercă să găsesc spre orizont măcar prevestirea locului unde trebuie să ajung. Zadarnic: mă rătăcesc din nou în întunec.

Marșul meu lugubru urmează de cel puțin trei ore; mă târăsc mai mult decât merg. Deodată o lu-

mină vie izbucnește pe cer la o sută de metri înaintea mea. E ca o stea strălucitoare, sau mai exact ca o candelă romană. Lumina se stinge cu un pârâit înfricoșător. Tresar și am dece: recunosc lumina și zgomotul produs în noapte de explozia unui șrapnel. Astfel, câmpia aceasta de întunec în care rătăcesc singur în îndeplinirea unei însărcinări militare, este ținută de o baterie ascunsă cine știe unde și scui-pându-și oțelul din fundul umbrei și necunoscutului.

Caut să străpung cu privirea întunericul în cercetarea unui adăpost. O a doua candelă romană luminează o clipă spațiul. Apoi o a treia strălucește, izbucnește, ciuruind în juru-i, cu încărcătura-i de gloanțe, o zonă largă de teren. La înfricoșătorul foc de artilerie care se dezlănțuie în juru-mi, se adaogă îndată un fel de muget aerian, intensul și gravul șuerat al obuzului „brizant”. Întâiul se sparge destul de aproape de mine spre a-mi îngădui să discernez enorma țâșnire de noroi și de pământ, apoi pâlnia aceia uriașă pe care obuzul o lasă în câmpie ca o cicatrice deschisă. Un alt obuz, alte șrapnele izbucnesc din părți diferite. Apoi măturând spațiul, albele raze nemăsurate ale proectoarelor.

Am căzut în mijlocul unui duel de artilerie și mă aflu între două focuri. O groază apocaliptică plutește deasupra și natura se șterge. Obuzele trec aproape continue deasupra capului meu, cu un șuerat așa de ascuțit încât privirea se miră că nu le urmărește în curba lor pe cer. Rețin cu greu calul pe care l'am silit să se culce lângă mine în noroi. Sărmanul animal

sufală greu și tremură. Eu nu îndrăznesc să risc un pas, paralizat de neîncetatele și scurtele înstelări ale șrapnelor, orbit de trecerile albicioasei dăre electrice a proectoarelor.

Apa mocirlui m'a pătruns. O durere violentă îmi strânge pieptul și spinarea. În răgazul unei scurte acalmii, mă strecor, târând calul după mine, într'un fel de râpă care merge sucit ca un șanț de comunicație al unui element de tranșee. Artileriile își reiau tirul cu atâta intensitate încât nu mai percep decât un zgomot infernal sub o ploaie de foc. Masse enorme de pământ țâsnesc din măruntaiele pământului și recad greoi cu un plescăit de pământ ud. Mă întreb cum de nu sunt încă îngropat de viu sau rupt în bucăți. Obuzele mari mă încadrează și mă simt nesfârșit de mic în fața acestei uriașe forțe de distrugere. Voi ajunge oare la capătul drumului meu? Sleit, tremurând de frig sub ploaia care, străbătând la piele, biciuie, furioasă uniformă-mi de noroi, ași vrea să mă opresc, să închid o clipă ochii, să uit viața și să mă afund în neant. Mă simt laș și doresc moartea. Ași vrea să dispar fără durere, să nu mai aud zgomotul acesta îngrozitor, să nu mai sufăr atât de atroce. Dar primejdia nu e mai mică stând pe loc ca mergând. Și apoi n'am oare o însărcinare grabnică de îndeplinit? Merg dar înainte, împiedecându-mă, alunecând, căzând, cu spinarea îndoită, cu genunchii sfâșiați.

Ploaia nu încetează să cadă. Simt apa rece alunecându-mi pe șira spinării. Ochii-mi căscați mari caută să pătrundă întunerecul. Mi-e teamă că voi întârzi...

că poate chiar nu voi mai ajunge... Mă 'nfior ; o sudoare înghețată îmi lipște părul tâmpelor, izbucniri de sânge îmi injectează ochii pe cari îi turbură. Rachete luminoase și rachete semnale se ridică de parte, la stânga, într'o brazdă luminoasă, luminând o clipă în licăriri albe, roșii sau verzi potopul de apă care cade și băltoacele de jos, apoi se sting, înecate.

Crampe de stomac mă zbuciumă. Ciudat ! La ora și în cadrul acesta, mi-e foame. Abia acum mă gândesc că de cincisprezece ore n'am mâncat nimic. Am în buzunar frânturi de galeți din cari ploaia a făcut un fel de pastă moale. Cu câtă greutate deschid gura ! Orice efortare mi-e dureroasă.

Intr'o anumită clipă, pământul se prăbușește sub picioarele mele. Alunec tot mai mult în noroi, fără a mai simți altceva decât un frig imens. Pleoapele-mi îngreuiate cad ușor... zgomotele oțelului se atenuiază, par plângeri adormitoare de cântece... mă leagănă... Sunt într'o lume nouă, frumoasă, luminoasă. Simt că am în mine mai mult ca oricând, instinctul de exaltare care mă face să văd lucrurile nu mai frumoase, dar atât de frumoase cât sunt. Mângâi în mine instinctul acesta de bucurie care îmi șoptește : „cată să fii regal fericit fiindcă soarele lucește, emoționat până la aiurare în noaptea divină, liberat de orice teamă când muzica îți pune pe frunte degetu-i de argint ; e fericire în parfumul florilor, nu lăsa să se piardă nimic din el, ascultă fanfarele entuziasmului, fii beat fiindcă inima ta nu vrea toro-

peala zilelor mediocre, fii beat de plăcere, de durere, de devotament, de acțiune, de iubire, puțin importă, — beat! Și fiindcă ai nevoie de infinit, caută-l în tine însuși, îl vei găsi acolo“...

Un tânguit bizar îmi șueră la ureche, o zmuncitură mă deșteaptă de tot. Deșchid ochii. Intunerecul se zbate mereu în furtună. Schije zbor zbârnăind. Sunt culcat pe spate în apă noroioasă, părăsit de calul care a scăpat fugind în largul câmpiei ciuruite. Reiau conștiința complectă auzind izbucnirile neîncetate ale obuzelor. Războiul!... și imaginația mea cântă lucruri pașnice! Soare, blândețe, libertate, fericire!...

O rachetă apropiată își aruncă lumina palidă legănându-se în vânt. Îmi scutur lânzezeala, reacționez împotriva insensibilității care mă cuprinde și încep să mă târăsc înnainte, cu gura uscată, cu inima și creerii răsturnați, în marșul acesta halucinant spre datorie și poate spre moarte. Așteptarea obuzului final îmi aprinde înfrigurarea ochilor, face să mi se înfioare coapsele, să'mi pocnească maxilarele. Imagini îmi apar iluminate și mărite de lucirea puternică a spectacolului de groază. Mă cred strămutat într'una din scenele întrevăzute de minunații vizionari ai sfințelor cărți. Solul tremură sub neîncetata întrecere dintre uraganul naturei și uraganul uman, și peisagiul întreg, acest peisaj nocturn fără arbori, fără case, regat al distrugerii întrezărit în licăriri de explozii, e brăzdat, în vastele-i spații, de astfel de fulgere,

încât mă 'ntorc adeseori în jurul meu însumi, sub apăsarea unei puteri de care nu'mi dau seama.

Sunt puțin izbit, de obicei, de măreția obiectelor materiale. Reflectul unui suflet arzător pe o față nobil pasionată mă izbește mai mult ca lumina unui incendiu pe zidurile unui palat. Găsesc că-i greu lucrurilor celor mai puternice să ajungă la înălțimile în cari ne poartă cele mai mici dintre gândurile noastre. Ei bine, trebuie să spun că în seara aceasta oțelul și pulberea îmi par că merită cel mai umilit și mai umilitor omagiu; au o măreție de ființe vii, ași putea chiar zice de ființe supranaturale; căci se arată în splendida oroare care trebuiă să înconjoare, în vârstele biblice, pe îngerii însărcinați cu mâniile cerești.

Cât timp merg astfel? Nu știu. E însă ziuă când ajung la capătul drumului meu, sleit de oboseală, tremurând de frig sub vestmântul umed și noroios, gemând de foame, cu capul legănându-se greoi, dormind din picioare, într'o semi-inconșiență neînvinșă.

Excelsior !

O, nu te dă 'n brădetul des,
Lavinele în drum îți es....
Longfellow. — „Excelsior“.

Eri drumuri de turiști, însuflețire de caravane de călători, pașnici admiratori ai naturii ; azi teatru de lupte și canonade ucigătoare. Invăluite atâta vreme în ambianța pacifică a marilor munți, ținuturile acestea minunate au ajuns o uriașă citadelă naturală aruncând focul și fierul dela poalele codrilor la norii culmilor.

E un timp minunat, curat, mângăietor. Inceputul toamnei e nespus de dulce. Soarele umple peisajul de raze și sub strălucirea aceasta intensă, munții iau un relief extraordinar într'o aureolare de nuanțe lucitoare. Totul vibrează de lumină deasupra pădurilor verzi și roșii ce par așa de depărtate de sălbăticiile războiului.

Văile adânci sunt răzătoare ; ierburi grase acopăr cutele solului. Brazilii năvălesc pantele. Intre crestele pleșuve se zăresc orizonturi nesfârșite. Stâncile din

vârfuri trimet ca niște oglinde razele solare. Ai zice conuri de metal puse pe culmi.

Cerul e nuanțat de „outré-mer“, pantele sunt verzi și galbene, văile pline de un albastru fraged. Juxtapunerile acestea de culori dau peisajului ceva neobișnuit. Parc'ar fi de carton vopsit. Primele planuri sunt învăluite într'un contur așa de neted încât le-ai crede tăiate și lipite pe fondul tabloului. Siluetele au asprimea unor umbre chineze. E de mirare cum, uneori, natura violează toate regulile perspectivei aeriene. Se vede că ea n'a studiat la profesorii unei Academii de Arte Frumoase. Ea își pictează peisagiile în ciuda simțului comun. Verdele său e ades crud ca spanacul; galbenul ei urlă lângă albastru; norii ei parc'ar fi de zinc; munții ei sunt toți mângăliți cu violet, și depărtările ei vin spre tine în vreme ce primele planuri par'că fug. E un desfrâu de culori care ar pune pe goană pe maeștrii. Un artist care ar face astfel de tablouri, nu numai că n'ar căpăta vreo răsplată, dar ar fi și refuzat la expoziție, și n'ar mai avea alt mijloc de trai decât să se facă zugrav de firme.

Intr'un astfel de peisaj suntem și noi. E un decor de operă. Zidurile sunt făcute din stânci uriașe pe cari cerul are aerul de a fi pus ca un tavan. Lângă culisa din dreapta, o scară e tăiată în piatră. Brazi îi ascund întâiele trepte. Ramurile lor par niște săbii curbe cari se bat în duel. În stânga curge un pârâu spumegând. Planul al doilea e ocupat de frunzișuri și, pe pânza din fund, un decorator dibaci a pictat un munte înalt de-un albastru neînțeles. Soldații se

grupează pe scena aceasta. Cauti, fără să vrei, orchestra: îți vine să crezi că au de gând să cânte un cor...

Războiul munților are farmecul lui ciudat. Te socoți, grație concursului naturii, în frumusețea anotimpului și decorului, ca un fel de turist lacom de a vedea, de a respira, de a aștepta neașteptatul, sub prestigiul primejdiei. În atmosfera aceasta pașnică, plină de murmure legănătoare, tot vagul și adâncul instinct de reverie inherent minții noastre, deviat ades dar nu distrus de lupta vieții, te cuprinde încet, te ridică fără efortare deasupra zilnicei realități, întocmai ca în clipele acelea de vis când ființa, ca ușurată de legăturile sale materiale, se simte urcându-se și plutind în atmosfera luminoasă și caldă în care înnoată ființele supranaturale.

Sufletului îi plac expedițiile acestea în munte. Ele îi odihnitoare pentru el; alunecarea vântului în brădet, sușuitul ierbii, murmurul izvorului sunt ca un fior de glas depărtat și continuu, care adulmecă simțurile și amortește durerea. E bine să aștepti lupta în fața răcorelii care curge și a verdeții care freamătă între pietre. Privești cu voința de a uita, de a lăsa în voia curentului toate temerile prezente, de a le face să se ducă în neștiire ca bucățile de lemn, frunzele și ierburile duse de izvor. În mirosul plin de viață al muntelui, ascuți, surâzi, închizi pleoapele. Idei pașnice îți vin, ție ostaș la pândă. Și, în ciuda tuturilor amenințărilor, adormi în iarbă, cu membrele destinse, cu viața trupească întreruptă, în vreme ce pe sufletul niciodată adormit trecutul pașnic s'așterne blând de tot.

În tumultul luptelor, ca sărutat pe frunte de zâna germanică, mă simt uneori devorat de idealul acesta al aerului și verdeții care făcea pe Novalis să moară de o sete nepotolită până pe sânul umed al ierburilor. La orice ordine de bucurii poetice, vin să se adauge, pentru mine, altfel de bucurii pe cari știu și mai bine să le apreciez. Primejdia e aici că Galatea lui Virgil: se ascunde în dosul fiecărui tufiș de arbori; nici o piatră, nici un buchet de frunziș care să nu poată ascunde o pușcă sau o mitralieră.

Dar războiul munților are și clipele lui de groază, atunci când, în zile înghețate și cețoase, se dau, deasupra norilor cari se agăță de stânci ca niște eșarpe desfăcute, lupte surprinzătoare, paradoxale, epice: asaltul îndrăzneț al frontierelor cerului.

Coloana străbate, urcând, pădurea. În jurul ei molifții își înalță trunchiurile rigide, asemenea unor colonade nesfârșite de culoare roșiatică, cări ar susține bolta verde. Cei mai mulți dintre ei, întregi și plini de sevă, se mândresc cu puterea tinereții; panta n'a stricat linia dreaptă a înălțării lor, și înfipti cu putere în stâncă, apropiați unul de altul, atingându-și crestele, ei par o altă armată, navală formidabilă și neînvinsă, escaladând coastele spre a cuprinde crestele. Mănunchiuri de raze găuresc uneori desimea întunecată a ramurilor, risipind pe pământul acoperit cu mușchi o lumină verde albastrie, ca difuză de a fi străbătut straturi de apă; apoi umbra se face mai deasă, în atmosfera aceea crepusculară a pădurilor care pare că se îngroașe sub năvala tăcerii și sin-

gurătății înconjurătoare, învăluind pe soldați. Nu se aude decât țipătul sugrumat al unor paseri pierdute printre ramuri și tropotul înăbușit al pașilor mulțimei înarmate călcând peste acele de molift risipite pe pământ.

Căruțele și chesoanele au rămas în urmă. Cai duc, pe samarele lor, munițiuni și alimente. Tunurile sunt acoperite de forma terenului pe platformele lor pregătite din vreme pe contrapante. Siluete se zăresc ducând pe umeri obuze, în lungul unei poteci.

Tufişuri de mărăcini și de zmeură amestecată împiedecă mersul oamenilor cari își fac loc cu greu, se'mpiedecă de pietre și se zgârie de spini. Pădurea se sfârșește. Grămezi de stânci se ridică în piramide. Blocurile, așezate în dezordine unele peste altele, lasă între ele locuri goale cări ușurează ascensiunea; pipăind, punând picioarele pe treptele acestea naturale, agățându-se de mărăcini și de arbuștii creșcuți între crăpături, soldații urcă. Pe măsură ce se ridică, pădurea se îndesește și se întunecă dedesubtul lor; în curând nu mai e decât o hulă uniformă de verdeață în care sinuozitățile peisagiului se confundă.

Orizonturi sălbatice se deschid. Spre Apus, masivuri reiasă uriașe și goale; dar din loc în loc, printre grămezile nerodnice de stânci, ca și cum ar voi să dovedească neînvinsa energie a naturii, plăci de iarbă galbenă și uscată se arată, ca un fël de iluzie de verdeață ieșită deadreptul din granit.

În planul întâi, o crupă rotunjită și verde de tot contrastează, prin curbele molatice ale formei sale și

prin culoarea ei, cu crestele ascuțite și șterse ale culmilor vecine. La picioarele insulei acesteia de verdeață, izolată ca un adăpost ospitalier în haosul stâncilor, se deschide un fel de defileu, sinistru, nelămurit și negru, care pare că se pierde în adâncimea massivului. Crestăturile tăiate în plină stâncă par că vor să apere intrarea culoarului acesta făcut pentru o ambuscadă. Ghicești, fără să vezi, — dincolo de strâmtoarea aceasta zbârlită și amenințătoare ca un gâtlej de monstru care își arată dinții, — o vale sălbatecă și întunecată.

Coloana urcă mereu, în locuri goale, printre/tu-fișuri cenușii, sub un cer al cărui azur ia egalitățile acelea monotone pe cari i le dau marile înălțimi cu marile singurătăți. Solul are solzi de șisturi cari îi dau înfățișarea unui scut de aramă. Umflături și scufundări merg eșalonându-se spre cer; ai zice că osămintele pământului sunt pustiite. Pantele grandioase par devastate și lugubre. Ruinele orașelor sunt mai puțin triste. Ceeace mâna omului a clădit, tot mâna omului poate doborî. Dar pare că opera naturii nu poate fi stricată, pare că eterna sevă nu poate fi oprită; omul, călător de scurtă treccre, se pleacă spre pământ spre a-i cere acea nemurire a cărei perpetuă imagine o oferă el, și când, în loc de minunea reînvierilor vegetale, solul îi arată triumful distrugerii, ceva în noi se sfărâmă, ca și cum o credință s'ar prăbuși.

Iată de ce în singurătatea înălțimei acesteia pustii, soldații nu mai au sufletele cari se înveseleau sau se odihneau în mângăierea pantelor împădurite. Sunt

la aproape 2000 metri. Un strat gros de brumă, aproape zăpadă, acoperă culmea. Uneori norul care aleargă în pustiul cerului, își aruncă umbra fugară pe creasta calcinată, și e frig. Chiar când soarele învlăvorează pietrele, un fior îngheață sângele; sufletul e invadat de o impresie aspră. Inima caută zadarnic un incident de care să se intereseze, ochiul un detaliu de care să se prindă. Privirea, covârșită ca și sufletul, rățăcește obosită, învinsă. Și apoi, la înălțimea aceasta, razele își pierd vibrațiile, limpeziciunile cerului se 'ntunecă, liniile se despoaie de moliciunea inflexiunilor lor; nu mai sunt decât pete clare și pete obscure. Nuanța catifelată a umbrelor s'a dus; farmecele au dispărut, și suveranitățile astea ale privirei întristează, dominația aceasta, în felul zeilor, obosește, deconcertează și zdrobește...

Se pare că Napoleon a zis că munții depind de câmpiile cari le hrănesc, și că nimic decisiv nu se poate petrece în munți, fiindcă e imposibil de a îngrămădi acolo efective mari. Totuși, detașamente mari și numeroase se pot bate de minune, mai ales pe flancurile armatelor; sunt cazuri când trebuie să urci culmele mai de grabă decât să părăsești o pază strategică, o misiune de acoperire sau numai un rol de ariergardă cu care ești însărcinat. Neputând rezista într'un defileu, un detașament se urcă pe munte; e firesc, fiindcă acolo el poate încă acționa, bate cu artileria valea, amenință pe atacator cu un contra-atac, exersează o acțiune de flanc care îl întârziează dacă nu-l oprește de tot.

Crestele ocupate puternic sunt teatrul unor lupte pe cari războiul modern nu le-a făcut să dispară, cu toate armele cu bătaie lungă. Nicăieri ca în munte dușmanii nu se reped unii asupra altora cu acea furbare misterioasă pe care vederea și mirosul sângelui o deșteaptă în om. Pe crestele pietroase au loc măceluri cari, în câteva ore, atârnă de fiecare fir de iarbă picăturile unui sinistre roue. Războiul are aici încă părți primitive, Lupta corp la corp, prăbușirea bolovanilor, dibăcia ambuscadelor sunt puse în serviciul posibilității unei bune apărări, grație atâtor obstacole naturale. Zbuciumul sângeros are ceva titanic. Exploziile sunt fulgere olimpiane. Luptătorii cresc în proprii lor ochi, lovindu-se pe acest „parvis des Dieux“...

Ascensionişti de neplăcere, răspândindu-se ca nori de muște pe toate punctele a căror ocupare are o valoare strategică, soldații cari luptă în munți străbat adeseori clipe și ore de groază. Merg pe creste pustii. Intunerecul dă mai multă adâncime prăpăstiilor și mai multă înălțime culmilor. Intră în norii cari urcă din fundul văilor în lungul pantelor. În spectacolul acesta fantastic, ei sâr din stâncă în stâncă ca o uriașă turmă de capre, tăcuți, fără ca o exclamație sau un murmur să turbure tăcerea înfricoșătoare a nopții și singurătății. Defileul acesta mut în împărăția tristeții dă ideia unui marș de fantome. Gânduri întunecate se scoboară în suflute posomorâte. Pași obosiți se împiedecă în locuri dezordonate, în peisagii crunte a la Salvator Rosa, într'un pământ

care arată pretutindeni răni și cicatrice. Astfel, însăși arborii au o expresie de tristețe sau de spaimă. În vreme ce unii se ridică drepti și întunecați, ca niște martori sau judecători, ceilalți au atitudini violente și desperate de victime. Ai zice că vor să fugă; rădăcinele lor sucite se smulg din pământ; și capetele lor se apleacă deasupra hăurilor, ca prinse de amețeală.

Ca și cum greutatea urcărilor și a aducerii proviziilor, frigul și lipsa unui bun adăpost n'ar ajunge, natura mai opune încă îndrăzneților luptători vântul tăietor ca un brici, care răstoarnă oamenii ca spicele, și ceața. Vântul secără, ceața rățăcește. Chiar pe un teren perfect cunoscut, norul opac paralizează sforțările și energia celor mai îndrăzneți. Văzute prin ceață, toate accidentele terenului își schimbă forma. O stâncă inofensivă apare ca un zid de netrecut, în vreme ce o creastă de temut, un abis, o văgăună, sunt topite, subtilizate, suprimate. Ceea ce-i departe pare aproape, și ce-i aproape pare departe. Punctele de reper au dispărut; în câmpurile înzăpezite, pământul și cerul se confundă în aceeași massă cenușie. Innaintezi tremurând în mijlocul unui haos inform. Urci? Scobori? Nu mai știi. O vată groasă ascunde declivitățile mortale. Peisagiul ia aspecte de înfricoșare; miragiul ridică sus de tot blocuri clătinânde cari par gata să se prăbușească pe cei ce merg.

Dușmanul pe care îl vezi, dușmanul în carne și oase, poate fi grozav; cu cât mai înfricoșător e cel pe care nu'l vezi, pe care ți'l închipuiești, pe care

Îl ghicești, dușmanul neînsuflețit ! O desnădejde întunecată cuprinde pe cei ce, de atâtea ori, gândind că urmează poteca cunoscută, se lovesc de niște ziduri uriașe. Inșiși șefii își înfrână cu greu groaza, se silesc să nu lase să apară nimic din nesiguranța și nehotărârea lor. Dacă descurajarea s'ar face stăpână și pe ei, toată trupa s'ar lăsa să cadă în prăpastie. Le trebuie forța morală a căpitanului unui vas care poartă prin oceanele polare o încărcătură de suflete. Patrula pleacă, se șterg în ceață... Se vor mai întoarce oare ? Se aud departe chemările lor. Coloana înaintează cu precauțiune, recunoscând, unul după altul, jaloanele cu cari ele au însemnat trecerea lor...

În unele văgăuni, ceața, vântul și ades zăpada își dau ajutor. E viscolul, e pulberea de zăpadă care îți biciuie cu furie fața, pătrunde cu frigul sub vestimente, orbește și innăbușe. Nu mai poți nădăjdul în repere, nici să te întorci pe unde ai venit : urmele pe cari le-ai lăsat pe pământ sunt șterse îndată ; într'o clipă, aspectul locurilor s'a schimbat ca la semnalul din fluer al unui mașinist. Busola e singura care dă indicațiuni precise. Unii se ușurează aruncându-și ranițele. Cei ce rămân în urmă sunt ca și pierduți. Ofițerii văd topindu-se ca niște fulgi efectivele înghețate, descurajate, somnoroase.

Viscolul nocturn, mai ales, aduce spaima nebună. În frigul mai intens, în gaura neagră a unei nopți fără stele, palmuit de vântul brutal încărcat de zăpadă, mergi până'n zori, profitând de unele clipe de răgaz ale viscolului spre a aprinde felinarele și a

căută pe hartă un drum pierdut de zeci de ori. Nici oboseală nici amortire îngăduită; a merge, chiar la întâmplare, e scăparea posibilă; a te opri, e poate moartea pentru toți.

Lipsurile, greutatea, frigul, te fac cu timpul să nu te mai miri de nimic. Inveți să fii un adversar care se arată pretutindeni deodată, prins ca o viespe de pașii dușmanului, bogat în șiretenii, dibaci în îndrăznețele lovituri, pierind ca o fantomă după ce ai acoperit defileurile cu o ploaie de fier. Ajungi, printr'o reîntoarcere la credințele primitive, să nu'ți mai fie frică decât de căderea cerului. Și pui la capelă o floare de edelweiss ca să arăți că nu șovăi să te sui colo sus, tot mai sus, spre cer.

Bivua cul.

E noapte. Cerul se albește ușor spre Răsărit. Un abur luminos se întinde în evantai deasupra unui munte întunecat. Raze reci alunecă în lungul pantelor și se scoboară în văi. Ai zice un mănunchi de păr care se târăște. Lumina se face mai vie. Un glob auriu se urcă pe cer. E ca o lanternă enormă pe care un personaj nevăzut ar legănă-o la capătul unui băț. Peisagiul lucește. Perspective nesfârșite se deschid în massa neagră care se ridică în fața noastră ca un zid.

Totul se albăstrește : munții, pădurile, văile. E un albastru închis cu aburi albastrii deschiși și cu un cer albastru mat. Lumina-i albastră ; umbra are nuanțe albastre în negrul ei. Ai zice că cerul a fost spălat și că culoarea lui a eșit și pe pământ.

Lanternă cea mare se urcă mereu sus. Ea luminează drumul care ocolește și dispăre când într-o pădure, când într-o vale. În lungul lui, arborii par rânduri de soldați cari prezintă armele ; alții au ati-

tudini amenințătoare ca și cum ar ridica mâini uriașe cu ghiare mari.

Peisagiul are o înfățișare stranie. Munții par mai înalți și mai inaccesibili. Mantale mari de umbră atârnă în văi; ți-e teamă parcă să calci pe el. Te ferești să nu intri într'o cută de stofă din care nu vei mai putea ieși. Pădurile au colțuri negre îngrijătoare, și luna aprinde pe frunze mici scânteii albe cari lucesc ca niște ochi omenеști.

Focuri mici se aprind pe coapsele munților, plutind în întunecata întindere ca într'un cimitir. Și alte lumini scânteiază spre vârfuri și în văi. Din toate părțile se prelungesc, în vagi și abia auzite ecouri, mii de zgomote fugare, un infinit șoptit în care îți pare că se urcă răsete sau mâinii. Lungi fumuri înconjoară vetrele în aer liber cu halouri de azur, ștergându-se în noaptea tot mai mirositoare și mai rece. Sunt bivuacurile unei armate care se odihnește.

E ora mesii. Bucăți de carne, înfipte în surcele sau în vârfuri de baionete, se prăjesc lângă foc. Ciorbe borborosesc fierbinți în gamele. Limbile sunt dezlegate de fiorul acela ușor de frig care le strânge în jurul focului și mai ales de întunerecul purtător de temeri vagi, umbrele în cari alunecă turburări superstițioase. Când vântul cântă lugubru în ramurile brazilor, când ecourile mug înăbușit în tăcere, și când noaptea se lungește, trădătoare și înceată, ca spre a pipăi inima soldatului, e bine să evoci negrele legende și echivocele viziuni cari bântuie locurile singuratice. Atunci totul se împacă spre a

crea acestor evocațiuni ale umbrei o atmosferă propice. Dar aici, după oboseala și avântul întâielor lupte fericite, în legănarea unei naturi mângâietoare, având la îndemână tot ce e necesar satisfacerii instinctelor brutale și poftelor de unicul „bien-être” pe care îl oferă războiul, soldații au gânduri vesele și o largă nepăsare față de posibilitățile zilei de mâine.

— Ei, măi, grăește unul, amestecând o bucată mare de pâine muiată în ciorbă, o să vedeți voi ce-am să fac mâine.

— Știu, răspunde altul. Când te lauzi înaintea de luptă e ca și cum ți-ai șterge gura înaintea de a bea.

— Tu, Marine, cu deșteptăciunea ta ai să ajungi în țara cârtilor.

— Tot acolo o să ajungi și tu, fără ea.

— Ei, băieți, intervine, în trecere, un căpitan, mâine se vor socoti cei buni. Imi vine a crede că cei ce nu vor vedea bătălia de mâine, nu vor fi văzut nimic. Vreme bună de luptat. Septembrie. Lună răcoroasă și potolită. Lună bună pentru bivuac și pământ bun de culcat pe el... Ei, e bună ciorba?

— Bună, fiindcă e, domnule Căpitan.

— Hm! mormăie căpitanul gustând, nu miroasă a nimic. Vi s'a distribuit carne. Unde e? N'o văd.

— În frigare, domnule Căpitan.

— Dar ciorba cu ce-o faceți? Apă și sare?.. Uite, tu, nu știi să iei spuma de pe ciorbă; parc'ai spală o cămașă. Ia să văd ce-i înăuntru...

— Ia o surcea, o bagă în cazanul bucătăriei de campanie și scoate o bucățică negricioasă.

— Asta-i carne, măi? Păi pentru bucățica asta nu trebuia nici o gamelă de apă. Câtă sare ai pus?

— Un pumn.

— Prea e tare focul. Trebuia să pui carnea în apă rece și să încălzești apoi, încet, încet. Mai potolește focul, urmează căpitanul lovind cu vârful cizmei crecile aprinse. Apa din cazan trebuie să scadă cel puțin cu a treia parte în vreme ce fierbe. Știi să vă bateți bine, dar nu știi să mâncați... Măi, tu ai să dai camarazilor tăi spălătură de vase, nu ciorbă. Când fierbe carnea să aibă astfel de miros încât s'o bei dejă din aer, auzi?

Căpitanul trece înaintea și se oprește lângă un alt foc. Doctorul și încă un ofițer, un locotenent tânăr, l'au ajuns din urmă.

— Voi ce faceți aici, întrebă căpitanul pe cei din jurul focului.

— Fierbem orez.

— Nu'mi place orezul.

— E foarte bun, șoptește doctorul; împiedică dizenteria.

— Ei, ce'mi tot cânți doctore cu dizenteria d-tale. Ce? Am un batalion de domnișori? Ia ascultă-i cum râd.

Se opresc la un al treilea foc:

— Voi ce mâncați?

— Brânză de burduf, domnule Căpitan.

— Foarte bine, intervine doctorul ; ăştia n'o să aibă dizenterie....

— Şi ce beţi ?

— Puţină drojdie.

— Minunat pentru stomac, zice apăsător doctorul.

— Doctore, mă plictiseşti. Admiră mai bine minunata bună dispoziţie a oamenilor acestora.

— Perfect. Dacă au moralul solid, scapă de boală.

— Ascultă, dragul meu, cu dizenteria, stomacul şi afirmaţiile d-tale felcereşti, faci să mă treacă năduşile...

— Minunat. Nimic mai bun ca năduşala. Transpiră, căpitane, cât poţi.

— Uf, doctore, eşti enervant. Lasă-mă să fumez în linişte. Cluj / Central University Library Cluj

— Excelent tutunul pentru a îndreptă efectele umede ale atmosferei. Fumează, căpitane, transpiră şi fumează....

Cei trei ofiţeri se depărtează. În mijlocul unui grup de oameni culcaţi, ei zăresc trei umbre lămurite sub clarul lunii, vorbind între ele. Se apropie. În faţa unui foc slab de crăci putrede, trei soldaţi stau în cerc, cu picioarele sub aceeaşi pătură. Unul îşi curăţă arma, al doilea îşi coase un nasture, al treilea fumează rezimat de un pom.

— Aţi văzut, mă, ce bocanci frumoşi au cei din secţia II-a ?

— Nu-i greu să ai azi bocanci frumoşi. Ii furi în trecere sau îi scoţi din picioarele inamicului. Mie îmi

plac opincile; dar dacă ași vrea bocanți, dacă ași fi „îndelicat“ la mădulare ca tine, ași ști eu....

— Ce ai ști?

— Nu ești șiret, frate Gligore. Iacă am să-ți spui cum ai putea face șaisprezece perechi de bocanți în cinci minute. Vezi că-i „siret“. Nu mai spune la alții. Auzi?...

— Iar vreuna boacăna.

— Pui rămășag că poți face treizeci și doi de bocanți în cinci minute?

— Zii!

— Atunci, măi băiete, zice soldatul trăgând din căpătâiul de țigară ultimul fum, n'ai decât să te duci colo, la secția lui domnu Sergent Bogdan și să furi cele șaisprezece perechi de bocanți din picioarele camarazilor.

Păcălitul ridică bidonul. Glumețul ridică mâna să se apere, apoi, privind pătura, zice supărat:

— Un soldat care își varsă rachiul pe jos e bun de spânzurat. Piei, netrebnicule!...

Cel interpelat tace. E gelos pe camarad.

— Frate Ioane..., deschide el gura.

— Aud.

— Ia ascultă; cât ești tu de șiret, știi tu să-mi spui cum poți face să treacă un ploton de rațe peste o punte fără a murdări puntea?

— Vorbești cu tot dinadinsul?

— Că n'oi glumi!

— Să treacă peste o punte.... să treacă peste o punte... murmură întrebantul, al cărui creier începe să

lucreze, rațe... un ploton de rațe... și fără să murdărească puntea, nu-i așa?

— Așa, așa. Când pe rațe le doare burta, gândește și tu că nu se duc să-și facă nevoile pe registrul lui domnului plotonier major.

— Hm! răspunde celălalt cu capul congestionat de efortarea făcută, întind o pânză peste punte și face rațele să treacă peste ea.

— Atunci nu trec rațele pe punte, ci pe pânză. Nu te pricepi, lasă. Te credeam mai deștept, frate Ioane.

— Nu ghicesc, camarade. Te-am păcălit adineauri; dacă mă păcălești tu acum, suntem împăcați. Haide zii!

— Mă, duci rațele lângă pod, apuci pe cea dintâi cu mâna stângă, o iei pe a doua cu mâna dreaptă și bagi ciocul uneia în dosul celeilalte, apoi ciocul celei d'a doua în....

— Ei, al ciorilor, nici că gândeam, râde păcălitul.

— Ce oameni! murmură doctorul, trecând prin reflectul roșu al focului; și mâine poate că vor muri...

Un sergent, singuratic, uriaș, culcat ca o fiară în repaoz, stă lungit lângă un foc și duce din când în când bidonul la gură, dând capu-i enorm pe spate, cu o mulțumire fățișe. Un sublocotenent, așezat de cealaltă parte a focului, schițează, la lumina lui, apariția aceasta viguroasă luminată aspru de fumuri roșii.

— Mânuește bine, domnule sublocotenent, zice încet unul din soldații care privesc peste umăr, mersul schiței.

— Da, e lumină multă în ochii lui,... șoptește altul

Căpitanul și locotenentul s'au așezat la focul făcut în fața cortului lor. Locotenentul stă dus pe gânduri.

— La ce cugeți, copilule? întreabă căpitanul.

— La moarte, domnule Căpitan.

— Nu mori înaintea de a-ți veni rândul.

— Dar rândul poate veni oricând, acum chiar...

— Să ai nădejde, dragă băiete. Intre visurile tale și tine, nu-i, ce-i drept, decât moartea. E vorba să știi s'o eviți, vitejește, s'o depărtezi de tine lovind tare și sigur în cei ce vor să ți-o dea. Caut-o cu îndrăzneală, prinde-te cu ea corp la corp, și lovește, lovește: îi va fi frică, crede-mă, i-am făcut eu experiența. A o provoca, a-i râde, în nas, a-i arunca viața ta în plină față, strigându-i: „Vino s'o iei!” și a o apăra turbat e mijlocul cel mai sigur de a-ți aduce ciolanele sănătoase.. Rămâne nenorocul, hazardul, glonțul rătăcit sau schija furișată care te seceră prosteste. Contra lor nu poți face nimic; ele caută deopotrivă spinarea fricosului care fuge și inima viteazului care merge cu fața la inamic. Aceasta-i loteria noastră a soldaților. Un număr rău iese din țava armei și ne 'ntinde, cu toate speranțele noastre, morți la pământ: „Am pierdut jocul!” Partida e jucată; cu atât mai rău, ce! Nu mori decât odată. Și data ceia face s'o îngrijești. Oameni ca noi pleacă frumos, ușor, în plin dans de tunuri. Îți părăsești existența deodată, fără să mai zici măcar vai! dacă ești bine lovit. Și dacă ai o rană gravă, de care numai scapi, ei bine, privești cum ți se duce viața, o simți curgând din tine cu

fiecare picătură de sânge, și regreti desigur când ai, ca tine, o logodnică, părinți, oameni pe cari îi iubești, nădejdi mari de viitor. Dar ai și sentimentul datoriei împlinite. Nu crede că-i aici o vorbă mare și goală. Te simți om până la capăt, n'ai nevoie nici de popă, nici de doctor, nici de nimeni; ai conștiința ta, și ți-ajunge....

— E totuși greu să mori înainte de a ști bine viața....

— Nu te mai gândești la asta, băiete. Tristețea e o lășitate. Și tu mi-ai dovedit contrariul, până acum. Ai luptat cu bărbăție.

— Am luptat fiindcă ceilalți se băteau, și fiindcă nimic nu-i mai ușor decât a da lovituri și a primi.

— Dar în capul tău se petrecea ceva?

— Nu, îți jur. Vedeam dușmani, mă repezeam asupra lor, atâta tot. Aveam furia de a omorî, nu în inimă, ci în trup, înțelegi d-ta? Dacă ași fi cugetat, mi-ar fi fost frică, desigur. Mâna mea mergea singură; pașii mei făceau la fel; vitejia a fost a lor, nu a mea.

— Aide, fie; dar de-acum ai să fi cu adevărat viteaz. Primele lupte, vezi tu, sunt ca întâiul sărut: te 'mbată, te înnebunește, te nimicește. Celelalte cari urmează sunt mai cugetate, le guști. Ai să vezi mâine sau poimâine...

— Dar cine poate stabili în fiecare acțiune, partea de curaj și îndrăzneală care revine celor cari ne înconjoară? Cei mai buni, cei mai viteji, cei cari se expun mai mult primejdiei, nuși culeg mai niciodată

Fructul curajului lor fiindcă, repezindu-se în plină primejdie, au puțini sorți de a se mai întoarce.

— Dar, în luptă, indivizii dispar și nu mai posedă decât un suflet. Cei ce cad trec celor cari rămân făclia: goana torțelor. Cutare cuvânt eroic, pornit din gura ta, a fost cugetat de camaradul care zace lângă tine; cutare act eroic, îndeplinit de tine a ieșit arzător din inima lui... Haide, povestește ceva glumeț; în ajunul unei lupte, trebuie să te grăbești să râzi. Trebuie să râzi murind. Să râzi întotdeauna!... Izbânda de mâine are să fie...

— Vorbiți de lupta de mâine ca și cum ar fi deja câștigată.

— O crezi tu pierdută?

— Cine știe? Facem un război imprudent. Pare că am pus noii înșine toate avantajele de partea dușmanului.

— Gândește-te la delirul războinic al trupelor.

— Da, febră cu temperatură mare, intervine doctorul care se apropie, dar poate scade subit la 35°.

— Sunt avânturi cari duc la izbândă, doctore. A crede e un cuvânt puternic, o forță. A crede în țara ta, e deja a învinge. Eu nu țin la strategie, ci la lovituri bune de baionetă, țintiri bune de glonț și putere sufletească.

— Ei, căpitane, trăiești în alte vremuri. Nu se bate nimeni de plăcere, azi. Război de mașini, de ansamblu și de masse, nu de guerilla. Deplasare mecanică de masse repezi și numeroase...

— Vorbești ca un felcer, doctore. Eroii de mâine vor fi ofițerașii ceștia tineri.

— Dacă izbânda de mâine va fi datorită valorii personale, zice locotenentul, atunci mâine va fi o zi glorioasă pentru...

— Pentru cei ca tine, copile. Mâine trebuie să te arăți. Am să fiu lângă tine... Gloria, dragă băiete! E falsă, dar fărâmecă. Poate că ai s'o găsești mâine, poate c'am să ți-o arăt eu. Ea nu va fi în inteligența generalilor, ci în inimile voastre tinere. Credința! Puneți-vă toată dragostea ostășască în cuvântul acesta. Lăsați-vă târiți de ideea ei. Credința aceasta vă va aduce la atacul munților de colo, la escaladarea fortăreței naturei. Mâine va fi victoria subalternilor, triumful soldatului, o afacere personală de la om la om. Gândește-te la asta.

— Sunt gata.

— Gata să triumfi, nu să mori... Victoriei îi plac soldați tineri: e și ea femeie.

E miezul nopții. Focul își culcă flăcările înalte ce par că se afundă în pământ. Jăratecul, de un roșu clar, apare, și frigul nopții, gonit de departe, scoborându-se de pe culme spre drumul din vale care se lungește tainic, luminat vag de stele, alunecă din grup în grup, înghețând glasurile. Culcați, soldații fredonează spre a adormi. Și curând, din sfârăiturile lor, se exală un fel de murmur, ca un cântec îndepărtat de chef, trist, trist...

Trei luni mai târziu.

Au făcut marșuri și contra-marșuri, au urcat și scoborît munți; s'au resemnat a fi o turmă pasivă care merge de aici colo, în voia ordinelor neînțelese, fără a spune un cuvânt, ca niște soldați de plumb pe cari i-ar mișcă mâna capricioasă a unui strateg copil. Au suferit foamea, frigul, moartea, au băut pulbere și au fumat fără tutun, s'au scăldat în mociurlă și s'au uscat în foc.

Lamentabili, zdrențuiți, noroioși, doborâți de atâtea jertfe cari se cer dela ei, zac acum în bivuacul acesta de toamnă rece și umedă, cu armele în brațe, fără foc, fără ciorbă, fără răsuri, fără glas, căzuți unde au fost opriți, pe mâini, apoi pe genunchi, apoi pe burtă, la distanță de o împușcătură de moarte.

Câteva coji numai, zac pe pământ; coji de cepe și de pâine uscată. Afară de santinele, toți dorm; câte un cap obosit se ridică, apoi se culcă iar greoi. Aiurea se aud suflări răgușite ca mormăiturile unor câini ciobănești cari simt un hoț. Unii stau culcați pe pânțele, cu stomacul turtit, spre a înșelă foamea, dacă nu oboseala. Alții murmură vorbe nelămurite, poate rugăciuni. Câțiva, mai tineri, aiurează suspinând nume de femei, de sate.

Până la limitele întunerecului se zărește deasupra ierbii risipită vaga lor trupă. Ca niște animale, îndoind spinarea spre aerul rece venit din pădure, ei își usucă, străbătuți de fioruri, pielea asudată. Zdrențuiți de gloanțe și baionete, ei se'ntorc pe salteaua de pământ umed, respirații se zbat adânci, un sforăit

e muncit undevă în întunec, un suspin scapă dintr'un piept, lent ca un suflu de bestie care visează.

Mai toți au picioarele rănite, sângerânde, rău încălțate, prăpădite de marșuri și urcări pe munte. Și somnul tuturilor nenorociților acestora e ritmat în surdină de un zgomot nelămurit care vine de departe, din câmpia ocupată de dușman, ca spre a înștiința pe cei ce dorm că nu pot avea nici de data aceasta răgazul să se odihnească de suferințele lor.

Comandantul detașamentului și-a întins cortul. Pânza e rece și umedă. Ofițerul e neliniștit, cu toată oboseala care îl doboară. Se plimbă în întunec, sub ușoru-i adăpost; pe aripa unei adieri un zgomot nelămurit îi sosește din vale. Caută să străbată întunecul cu ochii-i înroșiți de veghe. Nimic. Ar vrea să aibă lângă el pe bătrânul căpitan care caută să-i dea toate speranțele credinței, și să-i zică acum: „Uite ce jalnic e bivuacul acesta. Abia în a patra lună a războiului, soldatul e sleit de puteri. Nu mai cântă de mult. Când țăranul nu mai cântă, visează. Când visează, nu mai e bun de nimic... Tărîm masse de bolnavi. Farmaciile sunt arsenalele noastre. În cântece ca și în comenzi, coardele glasurilor vibrează molatec. Ne înveselim numai de amor-propriu. Rădem uneori, dar ni-e frică. Glumele sunt sacadate, piepturile se umflă. Suspînăm și ne uităm în regrete. Morul e șovăitor. Am văzut lacrimi, am auzit rugă. Nu-i boală mai rea ca ciurma descurajării. Suntem tigrii orbi într'o groapă, gata să ne mîncăm unii pe alții. Deja ne-am mîncat sufletele. Am făcut

contra-marșuri stupide, nule, sângerânde. Risipiți la dreapta și la stânga, păstrăm totuși o resursă: speranța întăririlor. Prevăd ce-au să ne sosească: câteva plotoane de bolnavi sau de bătrâni, trei pumni de pezmeci, o bucată de slănină. Nu mai ai nevoie să îți cureți dinții cu baioneta“...

Ofițerul mai face câțiva pași, se oprește iar și cade pe patu-i de fân ca o statuie de bronz, apoi adoarme de îngrijorare și oboseală. Un vis i se zbate sub craniu. Uneori mestecă vorbe mari în cari alunecă sufluri înduioșate. Apoi geme, se învârteste în culcuș cu zmucituri scurte, mormăie, cheamă. În cele din urmă se potolește, glasul i se face mic, molatec, ca un val care acoperă nisipul, îl linge și moare pe el.

Afară cerul lucește, mare albăstrie în care înnoată stele. Totuși noaptea pare că ascunde ceva. Calmul și singurătatea aceasta ar îngrijora pe cei ce dorm, dacă oboseala nu i-ar fi înfrânt.

— La arme, inamicul!... urlă glasul unei sentinele, urmat de o detunătură care sfâșie ecoul strigătului vibrător și sinistru.

Deșteptat, detașamentul se agită ca un furnicar în dezordine. Clipind din ochi, gemând în întrebări speriate, mulți fără arme, unii târându-și ranițele de bretele, soldații aleargă buimăciți. Impușcături precipitate brăzdează la întâmplare noaptea, în ciuda ordinelor cari vor să stăpânească începutul panicei. În îngrămădirea oamenilor, în nebunia focurilor, se înfrână încet, încet, dezordinea primei clipe, se potolește

zăpăceala minților înfricoșate de afluxul sângelui la tâmpile. Apărarea se alcătuie; resturi de energii se înțepenesc la postul lor; ochii, adânciți și lărgiți ca niște găuri de întunerec, ținesc panta în care inamicul înfățișează linii negre, mai mult ghicite decât văzute cari cresc, se lărgesc, urcă ușor spre platoul ocupat de detașament.

Deșteptare grea, viziune aspră. Și noaptea apasă, fără lună, fără stele, groasă ca o întreită mantă.

In preajma Siretului.

Un mal înalt, sfâșiat, arătându-și măruntaele de nisip și pietriș. Drumuri jupuite scoboară în zigzag panta bruscă și galbenă în uscăciunea ei austeră. Pământul, calcinat în timpul zilei, sub atmosfera incendiată de un soare învâlvorat, și-a înfundat în noapte reflectele de cuptor, dovedind cât de mult culoarea e veșnica serbătoare a ochilor. Și malul acesta al Siretului, asemenea unui uriaș zid chinez, ridicat împotriva năvalurilor străine, își întinde liniile-i mari și simple de pământuri aspre, făcând din platou-i străbătut de convoiuri militare, un uriaș balcon în care îmi plimb curiozitatea în emoția evocării luptelor pe cari nu le-am văzut încă aici, dar pe cari le voi vedea de sigur mâine, spre Mărășeștii aceia pe cari îi ghicesc colo, în vale, în întunerecul perspectivei adânci, la baza falezelor abrupte cari par simbolul unei împotriviri neînfrânte.

În plinătatea nopții luminoase și neînțelese de potolită, malul are un aspect fantastic care înfioară dulce

și care lămurește rostul plimbării mele nocturne sub licăririle stelelor, atunci când camarazii mei sleiți de marșul care i-a adus aici se odihnesc în așteptarea clipei când vor scobori poteca sucită care îi va duce spre zbuciumul sângerând și nepotolit de atâtea zile din câmpia Mărășeștilor.

Mă plimb dar în minunatul observator pe care îl oferă edificiul geologic, cu sufletul ciudat de liniștit și plin de visurile blânde pe cari le înflorește tainica tăcere a nopților senine. Siretul curge ușor înfiorat, sub reflexele stelelor. Podul se afundă negru și subțire în unda tremurândă. Paseri nocturne se ridică dinspre râu, cu țipete aspre. Pe linia depărtată a munților Sușitei lucesc focuri rare. Aerul e așa de calm și cald, și noaptea așa de străvezie, încât zăresc lămurit linia mare a orizontului închizând valea. Dar din satele risipite în câmpia purtătoare de nume cari au revenit atât de des comunicate, nu se arată nici unul din punctele luminoase ale serilor pașnice. Câte un falen trece zbârnâind, atingându-mă în zboru-i întunecat. Un fel de reverie extatică mă leagănă în grandiosu-mi observator. Poezia lucrurilor mă pătrunde, îmi umple ochii, mintea, inima. E atâta liniște și atâta seninătate, încât ași uita războiul dacă nu m'ași gândi că în valea spre care alunecă privirile mele s'au zbuciumat în sânge furioasele energii ostășești, că din râul tăcut se exală taine înfiorătoare cari întind mușchii, crispează nervii, măresc turburarea și oțolesc privirile prin umezeala emoțiilor virile, că unda pașnică îndrăgostită de fiecare stea care se

oglindește în sânul ei scaldă ușor malul jos în nisipul căruia, scormonit proaspăt, zace de câteva zile trupul vânjos, sfredelit de schijă, al fratelui meu.

O putere tainică mă atrage spre glia odihnătoare. Ași vrea ca un vast doliu să acopere cu un văl negru liniștea aceasta a naturii. Simt cu putere frăgezimea vieții, prețul exemplar al devotamentului și măreția contagioasă a jertfii. Eventualitatea năvalii morții în apropierea mea, în noaptea blândă și legănătoare, nu-mi sfărâmă totuși voința de a răbdă totul. Indușat sufletește până la durere, iau din nenorocire puterea cea nouă de a merge până la capătul datoriei, îndeplinind rostul vieții mele ostăsești.

Sunt așa de obosit încât pleoapele mi se închid pe jumătate, în vreme ce inima-mi se deschide așa de larg la speranțe irealizabile încât simt cerul intrând în ea cu milioanele-i de stele... Deodată, o vijelie de artilerie izbucnește în largul câmpiei. Noaptea geme și se înfioară. Tresar. În neașteptata larmă a oțelului, simțul datoriei militare înăbușe duioșia oricărei pietăți. Farmecul nopții, cald, delicat, îmi amorfise energia. Glasul războiului mi-o deșteaptă.

Pământul tremură de un fior ușor. Bombardamentul se zbate convulsiv. Valea Siretului îl înmulțește în ecouri depărtate. E un tir de baraj nespus de intens. Sunt, din înaltul meu observator natural, spectator al unei lupte înfricoșătoare. Pe o întindere de patru cinci kilometri, noaptea se aprinde într'un rug uriaș, deasupra căruia se desfășoară vârtejuri de schinteări și de fumuri luminoase. Exploziile obuzelor se succed

cu o iuțeală de groază. Un fulger continuu umple spațiul. Aerul pare că arde. Salvele sfărâmă în depărtare arbori și fac să țâșnască masse enorme de pământ și pietre care cad greoi îngropând sub ele grupe de soldați. O perdea de artificii bubuitoare face un infern de flacări și de fumuri groase stacojii. Stindarde de schintei sunt aruncate în întunerecul de sus, incendiând câmpia care tremură până în cele mai mici frunze, schimbând Siretul într'un șarpe de foc livid. Nu's decât două culori : negrul cu toate intensitățile sale, roșul albicios cu strălucirea sa izbucnitoare care sfâșie noaptea.

O înfricoșătoare mare de fum gros și roșcat linge pădurile cu palidele-i volburi, lăsând să se vadă scuiatul roșu al armelor. Intre valul de foc și cerul curat și limpede, valurile acestea violente de fum, suflate de câmpie, grele ca niște piei de vițel, se rostogolesc calde, cu sfâșieri gălbui, cu sinistre lîngeri repezite în vârtejuri, voalând mulțimea înarmată, făcând o luptă într'un nor, într'un uriaș rotogol opac, înțepat de detunături surde, care se deplasează dintr'un punct într'altul și se'ntoarce lent în juru-i ca o roată.

Spectacolul acesta, văzut din măreața lojă în care stau, e grandios și înfricoșător. Privesc mut și ușor înfiorat, urmărind cu greu ceea ce se petrece sub valul de fum, ghicind uneori fazele luptei, dar ignorând rezultatul ei. Ce va ieși din zbuciumul acesta de oțel și de sânge? Voi continua oare o noapte pașnică în apropierea măcelului, mă voi odihni pri-

vind în vreme ce lângă mine atâți alții luptă și mor? Întrebarea asta nu mi-o pun întâia oară? Și de câte ori o formulez, nu mă pot împotrivi unei ușoare îngrijorări. Căci ceea ce dă vieții războinice, ades monotonă, măreția și emoția ei, e că fiecare clipă trece astfel între datoria care te apasă și primejdia de moarte care nu încetează să pândească în juru-ți.

În câmpia Mărășeștilor e și în noaptea aceasta, cum a fost ieri, cum va fi mâine, o nebunie roșie, fantastică, în cari vii își fac drum printre morți, elanuri sumbre în valuri mari de foc, într'o furtună de oameni. Masse umane pătrund în explozii. În lungul solului ars de schije, valuri se dislocă, repede culcate. Drumuri roșii însemnă trecerea obuzelor cari biciuiesc glia cu sfărămăturile lor. Unitățile evoluează greu în haozul saturat de oțel, în câmpul de carnagiu și de spaimă, sub o pulbere deasă, într'un fum acru și asfixiant. Pământul este scormonit, făcut din pâlpii cari se ating, se taie, se confundă. Imi închipui ce trebuie să fie amănuntele atacului acesta nocturn: grămezi de morți din care se desface un braț care se ridică și recade, căști sărind sub schije, guri scui-pând sângele gloanțelor, răniți în jurul cărora sângele face mantale purpurii, mutilați respirând din ce în ce mai greu, ca niște foale, seara, dezumflându-se peste un foc stins, trunchiuri sfâșiate, membre rupte, pachete informe zăcând în șanțuri, prăbușiri de pământ sub care lămurești un picior, un braț, un colț de uniformă, căzuți zgăriând pământul și pietrele cu de-

getele lor crispate, masse sângerânde sub exploziile continue.

Zbuciumul moare încet, după trei ore. Semnale luminoase sfâșie norii de fum gros cari încep să se risipească în aerul limpede, lăsând să plutească pretutindeni mirosul lor acru și sufocant. Un fior se zmulge din păduri, scuturându-le. Lumini răzlete aprind o clipă aerul. Rachete aruncă spre astre câte un val de lumină. Siretul se 'nvăluie din nou în întunec, liniile subțiri ale podului se schițează deasupra apei triste. Pământul își reia odihna.

Când, puțin după aceia, scobor cu regimentul, malul prăpăstios, spre câmpia de dincolo de râu, îmi pare că scobor, în noaptea tăcută, unul din munții acela în care respiri un aer așa de curat încât nu vei mai putea respira în voie în câmpie.

Noaptea e minunată, luna compromițătoare. Sufluri blânde ne sosesc mângăietoare. Constelațiile aruncă broderiile lor de aur și argint pe cerul brăzdat din când în când de licărirea tremurătoare a rachetelor asemenea unor stele căzătoare. Malul înalt a rămas înapoi și și schițează acum silueta sfâșiată sub luna care face umbre ciudate în tăcerea senină. Trecem podul sub care unda nu are reflexe de sânge, nici nu duce cadavre. Un fel de somnolență mă cuprinde; noțiunea a tot ceea ce-i pământesc se slăbește încet încet, ca și cum cântecul oțelului ar fi avut privilegiul s'adoarmă durerile prea grele. E ca un preludiv la adevărata mântuire, la ora aleasă când nu mai ai nevoie să lupți fiindcă fiecare durere se schimbă

în bucurie, fiindcă nu mai știi nimic din ceea ce te-a făcut să suferi și să plângi. Nu mai discernezi nimic, te simți purtat în frumoasele întunecimi, și, în vreme ce țipătul unei paseri întârziată dă un fior de vagă îngrijorare, o adiere rece sosește în lungul Siretului, ca un suflu de dincolo de mormânt, pierzându-se în depărtarea neagră. Luna sfioasă lasă să cadă o privire suferindă. Inima naturei pare că visează într'un doliu fără lacrimi, încredințându-ne taina neantului tăcut și răzbunător.

In regatul cârțitelor.

Moldova trebuia rând pe rând să ceară soldaților noștri tot ceea ce se putea aștepta de la sufletele lor. După întâiele avânturi, după sângeroasa retragere, iată-i acum statornici, resemnați, încăpățânați, dând lumii pilda unor virtuți cari le erau contestate. Vor susține deacum, în rețelele de tranșee, neobosita lor luptă nu numai împotriva oamenilor. Adeseori zăpada se va topi sub picăturile sângelui lor. Adeseori o mocirlă brună se va face în pulberea uscată de vară sub rănilor lor. Își vor lua revanșa asupra schijelor și frigului împotriva cărora au luptat tații lor la Plevna.

Se poate cineva gândi, fără a se înfiora, la acest atroce război de tranșee, sub bombardamente pe cari imaginația romancierilor nu le-a putut concepe, nu mai mult decât nu le-au prevăzut teoreticienii războiului modern? Cine ar fi putut crede că nervii și inimele lor ar rezista la astfel de încercări, prelungite atâtea luni, într'un fel de nemișcare care pare incompatibilă cu însăși noțiunea luptii, întreagă de acțiune,

de mișcare, de clară viziune a inamicului pe care îl ataci?

Și totuși oamenii aceștia s'au transformat repede în oameni de război, atunci când războiul a luat forma-i înceată, război de uzură, război de răbdare și de statornicie mai ales, în care toate forțele, toate resursele naționale ale beligeranților au fost exploatare „à outrance” pentru ruperea echilibrului în folosul grupului de luptători cei mai rezistenți și mai încăpățânați.

Am prezente în memorie tablourile și imaginile în cari se văd soldați luptând cu arme albe și șarjându-se cu furie; în loc de luptele acestea eroice, războiul cel nou îmi dă spectacolul unor lungi dueluri de artilerie cărora infanteria le servește de martor sau de complice, după ore sau dispoziția terenului. Incep să pierd sensul adânc al unui cuvânt care îmi fusese spus de un camarad pe care îl întrebam la ce servește baioneta: — „Servește la a băga spaima.... Ce mai înșamnă acum baioneta când oamenii se omoară dela distanță în bortele lor de cârțițe?

Cei cari cunosc tranșeele perfecționate, „dotate cu tot confortul modern”, cum zic glumeții, nu'și dau seamă de condițiile vieții în primele tranșee rudimentare ale întâii toamne a războiului. Strâmte și limitate, ele nu îngăduiesc decât două poziții: sau în picioare, sau așezat cu genunchii strânși la piept. Nimic mai obositor ca a dormi așezat, cu corpul îndoit în două. Când te deștepți în mijlocul nopții, genunchii îți țipă de durere, ca și cum ai fi căzut,

și, în picioarele lipsite de circulația normală, vinele gonesc ghiață în loc de sânge.

Să stai zile și nopți sub ploaie ori zăpadă, cu picioarele înfundate până la glesne în noroi și apă, în același colț și aceeași poziție, fără a putea, sub primejdie de moarte, să te riști deasupra rambleului protector, să lupți fără mijloace împotriva umezelii înfricoșătoare și frigului nemilos, să suferi ades, lângă tine, urletele unui camarad căruia o schije i-a zmulș obrazul, care te stropește cu sânge în gaura de mocirlă, să nu vezi nimic, să nu știi nimic, forță mică, izolată și anonimă, închis în postu-ți obscur, iată ce depășește toate mărețiile avântului războinic. Nimic nu pare mai eroic ca răbdarea aceasta lungă și quasi nemișcată sub furia elementelor și oamenilor. Bătăliile ai căror părtaș am fost, cu asalturile și zbuciumurile lor de vârtej sângeros, nu mi-au dat impresia aceasta intensă de bravură resemnată.

Și apoi mii de lipsuri, mii de necazuri se unesc ca să-ți amărase viața în clipele inexperienței. Tutunul împărțit pentru mai multe zile, se sfârșește în câteva ore în focul inacțiunii și plictiselii. Frunzele uscate alcătuesc un paliativ prea slab la lipsa aceasta. Mai mult decât tutunul lipsesc pipele și foița de țigări; hârtia de jurnal e folosită cu toate neplăcerile ei. Nimic de băut: vin nici vorbă, apa adusă în bidoane calice e o apă de baltă, turbure, cu gust de noroi. Corolar logic: trebuie să stai zece sau cincisprezece zile, fără a cunoaște plăcerea unei picături de apă pe față, și dacă îți poți uneori spăla mâinile, e fiindcă

apa s'a adunat din picăturile de ploae căzute într'o pungă făcută din foaie de cort. Știri din'napoi? Ceeace pot aduce înprospătătorii de muniții și hrană. Frigul, aerul viu, lipsa de somn, ațâță una din poftele acelea de mâncare devorante pe cari nu le cunosc decât copiii în epocile de creștere grăbită. Puțina hrană pe care o poti avea se topește ca o bomboană, și ești silit, spre a'ți amăgi foamea, să mesteci rădăcinile pe cari le-a dezgolit terasamentul, în tranșee.

Ei bine, însăși lipsurile și oboselile acestea contribuie să dea un farmec mizeriilor vieții de tranșee din întâiele timpuri, prin reconfortarea greutății învinse. Simți cum ți se sfășie în bucăți unul după altul, obiceiurile tale de civilizat; voința-ți, mai întâi cabrată și turbulentă, e acum împlănzită. Nici o băutură răcoritoare în plină vară, nici un vin bătrân după o masă bogată, nu-ți mângăie mai plăcut gâtteleul ca setea care te arde în unele zile de lipsuri. Și dacă ași avea ceva de spus împotriva foamei care, uneori, îți face gura apă în dorința bunătăților imposibile, e că nu-i destul de puternică spre a merita mila generațiilor viitoare.

Cu vremea, lucrurile se schimbă. Fără a aureola viața și situația cârțițelor umane cu reflecte cari să ascundă realitatea, poți afirma că experiența războiului dă puțința de a face progrese uriașe în arta de a îngăuri pământul, și dacă, în primele timpuri, soldatul stă îngropat, nemișcat, în fundul unui șanț adânc, așteptând noaptea ocrotitoare ca să poată să-și dezmoștească trupul, el izbutește mai târziu să

organizeze adevărate orașe de subsol cu străzi, bulevarde, case, răscruciuri, în cari circulă la adăpost de primejdie și și aduce cu înlesnire hrana.

Oamenii lucrează pământul cu neobosita stăruință a plugarului, cu o sfortare veșnic egală, cu o pricepere repede desăvârșită. E uimitor ce poate face soldatul-tăran în amenajarea cu grije, metodă și sârguință a cetăților troglodiților moderni. Și când planul de întărire a poziției e săvârșit, fiecare începe să și dea cât mai mult confort. Cei deprimați se mulțumesc cu ce s'a făcut în bloc și nu caută să îmbunătățească viața aspră a tranșeelor. Ceilalți reacționează împotriva greutăților reale cari, între asprele obligațiuni ale situației lor, găsesc timpul și au plăcerea de a și da aparența unei fericiri relative.

Viața trece egală, monotonă, cu ușoare diversțiuni, prea puțin variate. Stai în tranșee zece sau cincisprezece zile. Din zori ești deșteptat de glasul ciurilor cari se lasă croncănind pe arborii răzleți ai împrejurimilor. Le vezi învârtindu-se mult timp în stoluri sinistre, și marile lor aripi negre, greu scuturate, fac singurul zgomot care se aude. Le atrag cadavrele risipite în strâmtul spațiu dintre tranșeele amice și inamice, cadavre cari nu pot fi îngropate nici noaptea, atât de cruntă e veghia și pânda de amândouă părțile.

În timpul zilei, câțiva oameni veghează din postul lor de pândari. Noaptea supravegherea e îndoită; atâta tot. Restul oamenilor dorm foarte conștiincios. Ca acțiune războinică, schimburi de împușcături

răzlețe sau precipitate trecător și fără rezultat, sau câte o canonadă intempestivă care nu izbutește, cu concursul minelor uriașe ale căror explozii trimet înfricoșătoare ecouri de zgomot, decât să izbescă trecător moralul. Câte un scurt păcănit de mitraliere pare o gamă făcută în fugă de degetele distrase ale unei artiste. Zbârnăitul depărtat al unui motor ridică capetele spre paserea de luptă care plutește albă sau cenușie, sus de tot, în 'ocoluri cari spionează țințele viitoarelor acțiuni de artilerie. Câte un obuz vine să arunce accentu-i pătrunzător în mijlocul liniștei: vântul lui îți trece la ureche, și proiectilul se sparge la câțiva metri în spatele tău; ai impresia unui tren express pornit în goana mare, trecând pe lângă un călător imprudent care a rămas pe marginea peronului. Obuzul se sparge, pământul vibrează, aerul gemе sub sfâșierea schijelor, pământul îți presară pulbere pe haine; trec așa douăzeci — treizeci, fără vreun rău. Uneori, o schije rătăcită sfredelește un umăr, un glonț străbate pieptul sau capul unui imprudent, o mină face o massă de carne dintr'un nenorocos. Noaptea oferă toate florile ei: stelele scânteie ca niște focuri vii, rachete fac dăre de alte stele căzătoare. Și, în liniștea largă a întunerecului în care se ascut priviri de pândă, un cor își ridică ansamblul bărbătesc cu intonații grave de invocare religioasă, o armonică târăște tânguitor un „lied“ a cărui sentimentalitate expresivă înfloreste în adagio, care aduce în răgazul acesta al însângерării toată

duioșia pașnică evocatoare de suflete de ie riîn cari palpitau suferințe și bucurii anonime.

După câteva zile de acest regim, unitățile din tranșee sunt schimbate de altele și se duc să bivuacheze la câțiva kilometri înapoia frontului. Acolo se refac de oboselile și lipsurile vieții de tranșee, apoi la isprăvirea termenului fixat, se reîntorc pe poziție după o schemă regulată pe care nevoile clipei n'o modifică decât în amănunte.

*

Dacă fericirea e în monotonie, pot spune că am găsit în viața de tranșee o anumită fericire. Zgomotul tunului ajunge la fel cu zgomotul mării. El aruncă în existența noastră un fel de măreție visătoare a cărei conștiință abia o avem. Când seara, după lungi ore petrecute în tranșee, mă culc în gaura mea, îl ascult cu plăcere ; găsesc în glasul lui farmecul adormitor al valurilor în clipa aceea în care dulcea căldură a unei lumini creatoare începe să se răspândească în creierul nostru, și în care gândurile noastre se transformă în ființele acelea ce se numesc visuri. Uneori, totuși, pe fondul de zgomote monotone de care e plină atmosfera frontului, se desprind mari zgomote, violente, furioase, exasperate. Seara, sau în mijlocul nopții chiar, izbucnește câte o lungă și arzătoare împușcătură, reamintind, prin pârăiturile sale grăbite și năvalnice, focurile de artificii în buchetul lor.

În zilele blânde de început de toamnă, în cadrul minunat al munțiilor, în liniștea frontului, viața trece

senină, limpede, înceată, cu plăcere și lumină, ca și apa curgătoare din vale pe ale cărei maluri iarba te poștește să șezi. Sufletul omenesc își pretează așa de mult existența la ceea ce îl înconjoară, încât însăși obuzele, ale căror sărituri, ajung uneori până la tine, îți par că au ceva vesel. Totuși, în dauna soarelui, a peisagiului și a unor vesele incidente, viața asta care se scurge în fața acelorași linii pe cari le privești de atâta vreme, pricinuește uneori minții o oarecare oboseală. Sunt ore în cari sameni cu acei locuitori ai cetăților zgomotoase, cari se simt târâți deodată spre plăceri câmpenești de către o atracție pasionată. Ai vrea să treacă o zi fără să auzi în urechi zgomotul periodic de explozii și șuerături, fără a vedea pământul împrăștiindu-se sub lovitura oțelului, fără a întâlni câte o targă sângerândă sau a pune piciorul pe câte un rest omenesc.

Simți uneori un rău ciudat, puțin exotic, foarte nostalgic, ades deprimant, care te covârșește. Te deștepți într'o bună dimineață cu sufletul turbure, simți că e ceva care nu merge, inima 'ți bate nepotrivit, capul se amețește în gol, picioarele se înmoaie, un fel de desgust năvălește în cuget și-l încetoșează; pare că un somn mare și negru paralizează voința și zădărnicește orice efortare. Visezi lucruri triste și goale; rostogolești, cu o monotonie dezolantă, gânduri pesimiste, ajungi o cârpă. Aerul pe care îl respiri, vorbele pe cari le auzi, spectacolul la care asști, nerăbdarea care te chinue în fața fugei sângerândă a timpului, tensiunea așteptărei care detra-

chează nervii, decepțiunea unor constatări, durerea de a te gândi la ființe și lucruri de cari ești depărtat și despărțit de o barieră ce nu poate fi trecută, e mai mult decât trebuie spre a'ți strecură melancolia prin toți porii. Ești atunci ca o biată corabie căreia furtuna i-a zmulș pânzele și rupt catargele, zărești înaintea ta o prăpastie, și rămâi fără speranțe, fără dorințe, fără putere, inert și lipsit de credință. Nu mai crezi în ceruri albastre, nici în frumoase și victorioase auri.

Și ceeace-i mai greu, e că ajungi chiar să nu mai crezi nici în țara ta, nici în datorie sub forma-i aspră. E ca un val care trece, înecând, sub unda-i lăncetândă, împotrivirile, avânturile și curagiurile.

Când ești în luptă, în zilele de acțiune vie, sau când, în cutare oră, zbuciumul războinic reînvie zgomotos pe front, când stai în mijlocul durerii sângere-rânde, al disprețului măreț al morții, sub soarele arzător al vieții, nu cunoști răul acesta sufletesc. Stai pe o culme în care suferința și curagiul se întâlnesc ca să creeze un fel de armonie aspră și minunată care te îmbată sau cel puțin, te susține. Nu începi să devii vulnerabil decât în zilele liniștite, monotone, când, nemai fiind în căldura acțiunii. Îți simți amintirile urcându-se ușor în inimă, când te gândești la prietenii pe cari le-ai lăsat, la ceeace ai pierdut, la timpul scurs, la scumpul cămin, la marea durere a țării, când, în fine, nemai putând fi erou, redevii un biet om sensibil la farmecele lucrurilor pieritoare. Te intoxichezi cu cât ești mai mult în odihnă; simți

atunci mai viu cruzimea timpului și suferi cu atât mai mult cu cât nu poți aduce un leac imediat. Te slăbești în amintirea anilor fericiți, și fundul inimei tale e un pustiu pe care îl accentuează mai mult încă contrastul dintre blândețea cerului cald, luminos, mângâietor, dintre natura veselă, dintre frumusețea răzătoare și viziunile de durere și de îngrijorare.

Nu e în răul acesta nostalgic un semn de lășitate; e uneori expresia unei sensibilități neîntrebuințată. Dacă nu lupți împotriva-i, ajungi fatal prada-i neputincioasă. Dacă nu reacționezi, dacă rămâi nemișcat, te înămoalești în nisipurile mișcătoare ale descurajării.

Viața nu-i decât o așteptare pasionată. Aștepti veșnic realizarea unui vis. Aștepti ce iubești, ce speră, ce dorești. Aștepti cu teamă sau cu entuziasm, cu patimă sau cu desperare. Și în aceasta e minunata dulceață a vieții. În durerile războiului, așteptarea sfășie inimi, scormonește nervi, întrece unele puteri de a rezista, De aci o mare melancolie. Și pe aceasta nu o înfrângi decât dând suprema efortare, întrecându-te, fiind, în felul tău, un fel de erou, și arătând, în așteptarea zguduitoare, răbdare, credință și curaj.

*

Mă gândesc la viața tranșelor cu plăcere, fără a socoti că farmecul lunilor petrecute în șanțuri și văgăuni subpământene ar putea fi numai lumina în care trecutul îmbracă orice lucru. Pentru cei ce au fost obosiți adânc de unele părți ale lumii exterioare și cari n'au pierdut niciodată obiceiul de a cerceta

lumea interioară, existența mea de pe front ar fi de o blândețe tainică. Un Werther s'ar vindecă acolo, un René s'ar consolă. Am în juru-mi ceeace îmi place mai mult din mișcarea terestră, ceeace desigur e mai puțin jignitor, chiar pentru spiritele cele mai străine de gusturile mele, dacă sunt spirite mândre, delicate, supărându-se lesne. Am mișcarea aceia periodică a războiului de poziție care cruță sufletele în dauna corpurilor; sunt în voia acțiunei aceleia, de o generoasă și ușoară natură, care nu-ți impune nici o datorie supărătoare, nu te 'ntristează prin nici o obligație meschină, care, în loc de a te legă de vulgaritate, te mântuie de ea, care îți îngăduie să-ți creiezi, în alternarea liniștei cu zgomotul, un regat întreg de larme solitare și tăcute.

Citesc cu o necrezută plăcere. Niciodată n'am gustat ca în campanie legătura aceasta cu spiritele dispărute pe care o îngăduie magia cărții. Pe jumătate ieșit din lumea aceasta, locuind o regiune care nu-i nici viața nici moartea, îmi las sufletul cu o plăcere îngăduitoare în voia gândurilor cari îmi aduc suflete la cari mă voi duce poate peste câteva ore. Și judec despre multe lucruri cu o ciudată bună credință și o adâncă blândețe.

Nu știu un mai teribil personaj ca acel umil instrument al destinului numit factor poștal militar. Ușoara încărcătură pe care o poartă în pânțele sacului lui poate cuprinde în același timp toate bucuriile și toate relele vieții acesteia. Fericiti, dacă cunosc fericirea lor, oamenii cari nu primesc scri-

sori! Dar există oare astfel de ființe? Acum un mizerabil muritor nu se mai poate sustrage numai dela propriu-i gând, ci dela gândul altuia. Însăși războiul, primejdiile cu care ne înconjoară el, asprele și arzătoare regiuni în care ne înfundă, încearcă în zadar să ne răpească dela cea mai neîmblânzită lege a civilizației: scrisoarea ne urmărește pretutindeni. Ori în ce loc și în ce stare de spirit ai fi, la sfârșitul unei lupte, la piciorul unei stânci, în fundul unei văgăuni subterane, între mărețiile și ororile mării existente, te auzi deodată chemat cu autoritate de un glas cunoscut: e poștașul care te reclamă, în numele sclavajului social, până în eroicul și tainicul azil care ți se părea pus sub paza libertății...

În gaura mea de căniță, în care am tot ce poate, mulțum! dorința necesarului, e și un telefon. În orele de „vague-à-l'âme“, în deosebi în serile întristătoare iau receptorul spre a răspunde chemărei vreunui prieten, din orașul subteran. Și în locul glasului sosind schimbat de vibrația microfonului, aud o dulce simfonie în care recunosc alunecarea mângăietoare a unui arcuș pe coardele viorii. E unul din teatrofoanele pe cari le improvizează adeseori dorința de distracție a camarazilor. Un soldat-lăutar cântă la capătul firului, și sunetele romanții îmi sosesc atenuate, ușor voalate, puțin veștejite ca într'un pathefon. Somnul mă prinde astfel între chemările de harpă eoliană alunecate pe fir și detunăturile minelor cari se scobor brutale în adâncimea adăpostului atunci când ordonanța deschide ușa.

Sunt martor, cu o armată întreagă, al forței expansive pe care o poate găsi un suflet însuflețit de un sentiment al datoriei care atinge tot ceeace-i mai pasionat în caritate. Soldații aceștia români, acuzați, ca națiunea din care provin, că întâlnesc în însăși vi-goarea firei lor o piedică la orice întreprindere care cere o supunere resemnată la legile neînvînse ale necesității și ale timpului, trebuiesc menținuți, dacă nu în inacțiune, cel puțin într’o stare de muncită și omorătoare așteptare, în care se cere neîncetat dela ei jertfele de cari instinctele lor îi depărtează mai mult. O ceață ascunde în ochii lor un întunecat și riscat viitor. Trebuie să rămână legați de șanțul pe care l’au săpat, în dosul parapetului pe care l-au ridicat, într’un pământ înroșit cu sângele lor, și aceasta timp de luni întregi, în anotimpuri nemiloase, sub arșița covârșitoare a soarelui ca și sub vergile înghețate ale frigului.

Cum ași vrea să pot redă aspectul unei poziții într’o dimineață de iarnă! Cerul și pământul, deoptrivă de albi, nu par că alcătuie decât un uriaș giulgiu. E totuși ceva ce se mișcă în cutele lințoliului: e populația războinică a poziției. Lămurești, după nu știu ce semne, după brazde scobite de roți, după suprafața lucitoare și tare în care simți presiunea pașilor, lămurești spații numite drumuri. Pe ele vezi mișcându-se dăre de ființe cenușii: sunt soldații. Spre a putea redă ceeace oamenii aceștia mă fac adeseori să simt, am nevoie să merg să caut o imagine în sanctuarul populat de forme nepieritoare, cari răs-

pund toate așa de tainic la marile emoții și la marile scene ale sufletului și ale vieții umane. Văd, în soldații aceștia purtând obuze sau cartușe, armata noastră purtând semnul morții aceleia violente pe care o primește în fiecare oră, cu o supunere glorioasă; pot cugeta la Crist purtându-și crucea.

Dacă câmpurile au aspectul acesta trist, ce spectacol oferă tranșeea. Acolo trebuie să intrii, într-o dimineață, când trupele stau de multă vreme neschimbate. Inchipuiți-vă oamenii aceia cari au petrecut sub cerul liber, într'un șanț, rezimați de un pământ înghețat, o noapte de Ianuar! Unii dintre ei au găsit în frig un dușman așa de aspru, așa de furios, încât în lupta aceasta de îngheț au primit răni veșnice. Iată-i neputincioși: au o mână sau un picior înghețat. Dar cei mai mulți dintre ei sunt în picioare, bine dispuși, urmărind muncitele lor îndatoriri cu o neîmblânzită energie. Dacă noaptea care s'a sfârșit a fost însemnată de vreo întreprindere dușmană, brancardele sunt toate rigide de sânge închegat. Ziua care vine pe urma întunerecului în locuințele acestea de moarte și de suferință, seamănă cu ziua pe care pasagerii unei corăbii pierdute o văd ridicându-se pe singurătățile nemiloase ale unei mări plină de ură și de cruzime. Ea vine să mărească asprimea lucrurilor pe cari le luminează, vărșând peste ele, odată cu lumina sa, greaua plictiseala a lucrurilor de o sută de ori văzute și repetate. Astfel, pe deasupra parapetului, pușcașul zărește în fața lui, când umbrele se risipesc, tranșeele duș-

mane în cari viața nu se trădează prin nimic. Propria-i tranșee el o revede sub trăsăturile-i neschimbate. Gloanțe brăzdează creasta parapetului; un obuz, care se sparge în spatele tranșeei, o mină, continuă seria accidentelor zilnice. Nimic nu-i schimbat în jurul acestui om, nici în inima lui, din fericire.

Are în el un fel de mândrie divină. Când iese din tranșee, după lungi zile de bombardament, are fața galbenă și suptă, privirea buimăcită. Dar se reîntoarce mai târziu în șanțul răbdării; acesta-i miracolul. Și așteaptă mereu, cu o statornicie neobosită, clipa asaltului ucigător. Nu mai are avântul curiozității și nerăbdării din întâiele zile ale luptelor. Războiul nu mai atâță în el frigurile lacome și vesele ale voluntarilor neștiutori. Războiul acesta nu-i un „passe-temps” eroic. E de-acum o grea și severă necesitate. Soldatul îi acceptă oboselile și primejdiile, din judecată și din datorie. Starea aceasta de spirit nu-i o inferioritate morală. Dacă entuziasmul face eroi, reflecțiunea face și ea viteji.

În comunitatea cea mare ostășească, dragostea strânge rândurile. Eul gol displace ca fiind puțin glorios; instinctul colectivității familiare domină totul. În confrăția aceasta care are ca patron Sf. Gheorghe, soldații se strâng unii între alții. Sufletele se leagă, destinele se cimentează, voințele și gândurile se unesc. Și mă felicit că trăesc într-o vreme și într'un loc unde se petrec lucruri așa de mari. E un fel de fericire a cărei idee se pierde aiurea.

Pe front ai dreptul de a visa și de a îndrăzni. Bogați de veselia aceia drăguță care dezarmează soarta, de humorul acela spontan, fără pregătire, de fantezia aceia neprevăzută și inventivă, soldații tranșeelor au un fel de filozofie înăscută de oameni de treabă cari știu — supremă eleganță — să-și bată joc în clipa primejdiei. Filozofie plină de înțelepciune voluntară și de curagioasă resemnare.

Firea contemplativă în fața naturei, curiozitatea sufletelor tari cari nu se obosesc de a întrebă viața și moartea, eroismul marilor acțiuni și acel al marilor jertfe, sunt apanagiul clipei acesteia care prevede toate nevoile sufletului și acomodează comunitatea soartei cu varietatea caracterelor. Nu vezi exaltări ușoare și fanfarone, îmbătate de fumul luptelor, alergând după himere. Ci ceva substanțial și concentrat care, deși nu se evaporează în demonstrații, în atitudini, în fraze, nu-i mai puțin hotărât să continue jerfele, până la cea supremă.

În vremuri pașnice e în viața tuturilor acea mică bucurie lăuntrică, care e ca sentimentul stărei de sănătate a conștiinței personale. În război nu mai e personalitate posibilă; datoria îndeplinită, neputințioasă dincolo de o strâmtă limită, nu mai consolează de nimic. E timpul calamității sociale când fiecare ființă bine organizată simte înfiorându-se în sine adâncile rădăcini ale solidarității umane. Comunitatea intereselor izbucnește. Unitatea e acceptată, voită, consacrată de suferinți comune și devotamente reciproce, unitate cimentată cu sânge și la-

crămi. Astfel se realizează, printr'un sentiment de energie pe care nimic n'o poate doborî, sufletul acesta colectiv care scapă de orice altă dominație și desfiide totul.

Când mă simt descurajat sau obosit, n'am decât să privesc masa soldaților răbdători și tăcuți spre a'mi fi rușine de mine în fața calmului, statorniciei și devotamentului lor. Umilii aceștia îmi dau pilde neuitate. Din modestele și eroicele lor virtuți, pe cari ades nimeni nu le cunoaște, pe cari nu le subliniază nici o răsplată, se împrăstie o lecție de curaj și de resemnare așa de înaltă, încât trebuie s'o medităm și să fim reconfortați de ea.

E nedrept să susții că turburarea epocelor aduce neapărat turburarea sufletelor. În lungul frontului, zguduiriile evenimentelor întăresc moralul. Obuzul care cade pe pământ, îl scormonește și face o gaură în el; dar loviturile cari lovesc sufletele încercate de luptători, le întăresc și le ridică; sunt ca ciocanul care, căzând pe nicovală, perfecționează fierul bătându-l. Și, sub vârtejul încercărilor, sufletele nu numai că se desăvârșesc, dar capătă și valoarea aceia supremă care-i liniștea. Glasul și mâna nu tremură mai mult ca mintea. Când primejdia clipei trece, ei nu cunosc destinderea îngăduită, izbitura reîntoarsă a emoției care înmoaie picioarele și facultățile cele mai solide.

Nu ziceți că așa sunt ei, că așa-i firea lor. Gândiți mai bine că aceasta-i firea pe care și-au făcut-o în război. Ar fi o nebunie să-ți închipui că toți cei ce

nu sunt nervoși n'au nervi. Cei mai mulți i-au îmblânzit, iată tot. Nu vom ști niciodată aspra disciplină la care au trebuit să se supună spre a ajunge la această regularitate de suflet fără care, cu toată tăria lor fizică, n'ar mai fi decât niște trupuri fără resorturi. Seninătatea răbdătoare și resemnată care circulă liberă dă masei ostășești aceeași înfățișare, aceeași privire, aceeași ponderație. Calmul lăuntric, departe de a suferi de acțiunea războinică, pare, printr'un contrast necesar, că ajunge la apogeul lui în mijlocul tumultului. Ceea ce-i imaterial în noi se urcă, plutește și vede tot. Și soldatul, chiar când se repede furios, păstrează în sine aceeași imobilitate sufletească. În timp ce, neatent și generos, își varsă pretutindeni sângele, își poartă cu grijă sufletul și prețiosu-i conținut fără a risipi o picătură din el.

Intre ruine...

Drumul e desfundat; căruțele se zguduie în făgașe. De amândouă părțile case prăbușite, copaci doborâți, livezi pustiite. Pare că o trombă s'ar fi aruncat în lungul satului. Aproape totu-i la pământ: ziduri și acoperișuri, resturi de mobile arse, grinzi rupte, căruțe în bucăți, fâșii de uși atârând încă în tâțanile lor, schelete de animale lovite de gloanțe și surprinse de vârtej, grădini scormonite cu pomi în-negriți, urme de bombardare și incendiu. Merg pe schije de obuz. Ici colo sunt pe ziduri largi pete de un brun negru. O mână sângerândă și-a lăsat întipărirea celor cinci degete. Fâșii de vestimente rămân agățate între garduri; pe un tufiș, zăresc doi ciorăpiori de copil puși acolo să se usuce. În fațada unei case ciuruită de un pachet de mitralii, marginea unei ferestre căreia nu-i mai rămâne nici un geam suportă două sacșii artistice în cari s'au uscat tulpine sărace. Fragmente de butoaie și vase zac pe pământ.

Ici ôbuzele au făcut găuri largi, colo schijele au ciupit ca vărsatul. Din stomacul spintecat al unei căsuțe, odinioară curată și luminoasă azi deschisă de oțel, scoarțele și perdelele alunecă afară ca niște măruntaic. Cergevelele ferestrelor rupte de tun sau zmulse de Rușii cari și-au luat în trecere obiectele necesare confortului adăposturilor lor din'napoia frontului, dau caselor rămase încă în picioare înfățișarea că ar fi chioare sau oarbe. Tabla unui acoperiș șucit de explozie atârnă ca o firmă bătută de vânturi la poarta unui han părăsit. În multe locuri se văd urme negre pe pietrele albe: sunt hieroglifele desemnate, cu sânge, de mâinile convulsive ale soldaților răniți de moarte. Războiul samănă cu copiii: îi place să-și scrie numele pe toate zidurile.

O icoană zace pe o grămadă de bălegar, lângă resturile unui cal. Ochii vagi ai sfântului continuă să privească liniștiți înaintea lor, părând că disprețuiesc uraganul. Figura lui are seninătatea care conține fețelor de aramă.

Unele ziduri rămase în picioare, arse de soare și apoi de flacăra, dau caselor înfățișarea unor uriașe pateuri golite înăuntru. Resturi de mobile și fieroțenii, epave lăsate de război în urmă-i și cari spun, mai bine ca orice poveste, înverșunarea luptei, ascund adeseori câte un cadavru care are înfățișarea unei putreziciuni uscate: Strașini sucite atârnă pe fațada mai cruțată a vreunei case mai bogate, ca niște creci moarte. Unele obiecte de menaj, topite de explozie și foc, fac pe pământ stalactite de metal.

Privesc pretutindeni cu o curiozitate pioasă zidurile cari îmi par că trebuie să se înfioare încă de viața pasionată pe care războiul a deslănțuit-o în juru-le. Un soare greu cade pe pietrele cari au păstrat inerta întipărire a gloanțelor. Uneori, în unele clipe, obiecte neînsuflețite se ridică impasibile în vârtejul existențelor omenești și iau atunci un fel de tainică măreție.

Mă simt mișcat privind satul acesta mutilat și mort, ale cărui case par sau cadavre sfâșiate sau bătrâni soldați invalizi. Ruinele acestea cari au băut atât sânge ar trebui să mă îngrozască. Spectre ar trebui să se strecoare din resturile caselor. Și totuși nu mă doare. Primăvara, care, ca și tinerețea, se joacă cu toate tristețile și cu toate majestățile, a împodobit resturile acestea cu un farmec neașteptat de verdeață. Arbuști au înflorit în doliul vechilor lor aziluri, și iată-i cum, ridicându-și capetele între ruine, parfumează cu ramurile lor satul culcat pe patu-i funebru.

Intr'o gaură de verdeață, în care lumina arzătoare pătrunde azi pe urma obuzului de ieri, e mormântul a patru soldați. Nici o groapă nu m'a mișcat mai mult ca mormântul acesta războinic uitat în liniștea ruinelor. Aproape am invidiat pe cei cari zăceau în groapă aceasta așa de umilă și de glorioasă, așa de atingătoare și de groșolană. Am revăzut ades, în gând, mormântul ruinelor, unind totdeauna imaginea lui cu idei de aclm vitejesc și de pace fericită.

Părăsesc regatul acesta al tristeții și tăcerii care

știe atâtea despre viață și despre moarte și care ne-ar plânge multe lucruri dacă pietrele ar ști să vorbească. Călător rătăcit într'un ținut chinuit străbat câmpul pustiui. Surprinsă de război, odihnindu-se azi, natura n'a avut vreme să'și pânseze rănilile. Un plug zace uitat în brazda uscata. O căruță stă înămolită în marginea unui pârâu în lungul căruia lungii ploi cenușii își tremură frunza. Un calm uscat plutește, în sfârșitul zilei, deasupra întinderii tăcute. Colo, Siretul, reflect sombru și luminos a ceea ce-i luminos și sombru, își duce unda potolită în lungul frontului agitat până ieri de larma războiului. Dincolo, Măgura Odobeștilor se profilează albăstrie pe cerul învălborat de roșul apusului, Soarele pare că scutură forțe nebune cari aprind uriașe focuri războinice pe linia ondulată a munților, apoi se prăbușește în avalanșă de rubine, suflet bătrân al unui Dumnezeu frumos, care se ridică în elanuri și care moare împodobind cu lacrimi roșii avânturile sale, înclinându-se ca o roză veștejită.

Indurerată parcă de reflectele roșcate cari șovăie, câmpia se reculege și se roagă. Lumini murinde răpite parcă norilor ușori cari trec, năvălesc deasupra culmilor. Disprețuitor, soarele aleargă la alte lupte, aruncând în cer buchetu-i de gesturi luminoase. Jumătate din discul lui se mai arată încă la orizont ca o frunte care cugetă. Un pumn uriaș și nevăzut pare că lovește, răzbunător, norii. Aburi par a seridica din văile de umbră—ca o umilință târătoare—făcând astrului o trenă care se zbate în pulbere. Și

când soarele dispare, duios ca un regret, atârănând cununi minunate pe crestele pădurilor, albe draperii fantastice se prind în văgăunile depărtate. Aburi ușori alunecă în umbrele albastre-negre. Masa munților se ridică ca un zid spre apus. Peisagii de plopi și sălcii, ușoare și poetice, dezmint ororile războiului.

Ca o mamă desnădăjduită, glia, ale cărei coapse sunt sfâșiate de oțel, își plânge toți fiii morți: ridicându-se în aer, tânguirea ei este dulce, tristă și învăluită în suspine. Ascultând-o, așa, orbită de plâns, chemându-i pe fiecare pe numele lor scumpe, tunurile nu-i mai muncesc carnea și glasul lor formidabil a zburat departe. Atunci, cerul nesfârșit s'a aplecat să vadă mai bine; căci o umbră se arată la orizont, se urcă, vine, crește și cade... E seara. Și mantaua, ușoară ca o muselină, pe care adierile, trecând, o depărtează de pe trupul ei, pare un stindard uriaș pătat de sânge.

.
Luna roz schițează un râs triumfător. Și, în înserarea aceasta pașnică de primăvară, sufletu-mi poartă schintei.

E r o u l.

O casă ruinată, tăcută, părăsită în mijlocul unui parc care scutură pe pământ amintirile veștejite ale verii, frunzele moarte. În dosul porții, un câine mic, așezat pe o grămadă de pietre, cercetează cu privirea împrejurimile. Un hoinar trece; văzându-l, câinele sare în picioare și începe să latre cu o violență care îi întrece mijloacele. Cu urechile culcate, cu capul tras înapoi, cu gura deschisă și închisă spasmodic, el își aruncă strigătul desperat cu sforțări cari par că vor să-i sfareme pieptul; apoi, luându-și avântul brusc, se repede să se lovească cu botu-i negru de poartă. se dă înapoi ca și cum s'ar fi ars, scoate sunete de o frenezie crescândă, și se repede din nou asupra porții; toate acestea cu o evidență așa de mare încât dacă trecătorul ar voi să intre în casa încredințată pazii lui, el, cățelul, l'ar înghiți îndată.

E foarte indignat, micul animal, dar nu-i numai atât. Niciodată o figură de câine n'a exprimat cu o mai multă energie, mai multă frică desnădăjduită.

Nici o răutate sinceră nu apare în ochii lui rotunzi, dar arată o spaimă așa de mare încât pare că și-a pierdut capul, bietul de el ! Și știe că are frică, știe prea bine ; însăși conștiința acestei frici îl face furios și brav. S'ar face omorât, mai puțin dintr'un sentiment al datoriei ca din exces de spaimă.

Căinele acesta înnebunit de frică, ar putea să se ascundă. Nu ; el își provoacă adversarul la luptă. Și știți de ce ? Fiindcă are temperamentul eroic, iată adevărul !

Ne-am înșelă dacă am socoti că eroii sunt indiferenți la primejdie. O, nu, departe de a fi astfel. Experiența războiului ne-a dovedit-o zilnic. O asemenea indiferență ar fi ca insensibilitatea acelor bolnavi în pielea căroră sunt înfipte ace fără ca ei să bage de seamă. Omului normal trebuie să-i fie frică.

Revolta vieții împotriva a tot ce o amenință e legitimă și folositoare. Chiar cei mai curagioși cunosc perfect senzația aceia de contracțiune, de șovăire și de turburare circulatorie pricinuite de iminența primejdiei, numai că ei reacționează. După repeziciunea aastei reacțiuni se măsoară bine energia vitală. Cu cât un om are mai multă reală putere de drept la a dăinui, cu atât covârșitoarea senzație a fricei îi inspiră mai multă ură și desgust. El se grăbește să scape de dominația ei repezindu-se spre risc, îndeplinind acte de o îndrăzneală uimitoare. Dacă ar fi indiferent la primejdie, n'ar face lucruri mari ; dar, simțind frica, ajunge chiar sublim. Și plăcerea pe care o găsește în primejdia aceasta cu care se joacă în voie,

nu ține de loc de ideile generoase cari sunt mobilul teoretic al marilor acte de curaj; e numai beția formidabilă și bogată care urmează după frica învinsă. Șovăirea aceasta a vieții în ființa amenințată n'a durat poate decât o clipă; puțin importă, e de ajuns atât pentru ca reacțiunea s'o umple de o uriașă și caldă bucurie.

Cu cât frica a fost mai mare, cu atât delirul curajului născut din ea e mai viu, cu atât mai mare e elanul eroic. Imaginativii sunt, mai bine ca alții, capabili de temeri nebune. Se liberează de ele prin excesiva lor frică. La cei cu voința nesigură, gestul curajos este uneori de o iuteală fulgerătoare. Ei n'au avut încă vreme să înțeleagă felul și însemnătatea primejdiei, și iată-i deja repezindu-se în ea cu capul plecat; li-e frică să nu le fie frică și caută să ajungă înaintea senzației temute spre a putea scăpa de ea, căci simt că odată intrați în plin risc sunt liberi...

Aceștia sunt eroi amatori. Ei pot la ocazie să urmeze greșit sfatul bun al fricei. S'au purtat strălucit într'o zi când frica eră destul de puternică spre a chema în afară toate energiile lor; se întâmplă într'alte împrejurări ca ea să'i îmboldească mai puțin și atunci fac figură urâtă. Curajul lor are intermitențe.

Adevăratul erou e calm și veșnic asemenea cu el însuși. Dacă are nervi, îi domină și îi conduce. Cunoaște și el frica. Nu se teme însă de ea; știe că i se va supune așa cum totul în el se supune voinții sigure de ea. El nu se grăbește să o arunce la o parte, ci o covârșește în clipa pe care a ales-o. El

ia din ea excitarea folositoare curagiului lui, nimic mai mult. Reacțiunea se va face atunci când va voi el să se facă și nu va întrece scopul pe care l'a fixat. Frica nu-i dușmana lui, ci sclava lui; o va învinge cu o singură efortare, fără violență. Bucuria de a triumfa asupra ei nu-i aduce desigur exaltarea mirată pe care o dă celor mai puțin tari, dar e totuși o bucurie...

Tutulor ni-e frică: frică de moarte, de supărare, de boală, de dușmanii noștri, de cei pe cari îi iubim, frică de distrugerea care merge cu noi, ascunsă sub mii de văluri strălucitoare. Trebuie să'ți fie frică; a avea frică, e a veghiă. Și să facem din frica noastră ceea ce putem: bravadă, mânie, un gest, liniștit sau nebun, puțin importă, numai ca el să aibă înfățișarea curagiului!

PARTEA II.

VIZIUNI FUGARE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

C'est fini, rêve éteint, visions disparues.

(V. Hugo).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Efect de zăpadă.

Viscolul se rostogolește cu furie în grămezi de fulgi albi agitați în mii de vârtejuri ca spuma valurilor. Groaza negrului nu-i greu de conceput. În tunericul nepătruns găzduște ușor spaimile, dar groaza albă se face mai puțin înțeleasă. Peisagiul acesta livid punctat de corbi e lugubru. Și nu-i nimic mai sinistru ca marșul, în largul câmpiei albe, al soldaților palizi de foame, vineți de frig, orbiți de zăpadă și pierduți în mijlocul amețitorului vârtej de grăunțe înghețate cari îi învăluiesc din toate părțile.

Zăpada, albă muză nostalgică adormitoare a tuturor zgomotelor, care face noaptea visătoare și deșteptarea magică, risipește acum recele-i flori dureroase pe mulțimea răzlețită a celor ce merg c'un pas șovăind, purtând greutatea unei înfrângeri. Tunurile alunecă la nivelul zăpezii ca niște paseri grele, moarte și ele ca și natura, ca și sufletul armatei; și mort pare și ofițerul acela bătrân care merge în-

naintea oamenilor lui, cu sufletul în doliu, cu glasul înghețat.

În cele din urmă uraganul cade, și zăpadă, suspendată în aer, poate să se coboare mai puțin sbuciumată pe pământ. De ambele părți ale drumului întroenit, tufişuri întunecate au înfăţişarea unei procesiuni de fantome. Un câine începe să urle pierdut ca spre a da un glas desnădăjduit peisagiului și a exprima sfâșietoarea melancolie. Uneori pare că natura obosită de mutismul ei, își încredințează durerile-i tainice tânguiriilor vântului sau urletelor unui animal. Nimic mai lugubru în tăcerea nocturnă ca lătratul acesta desuădăjduit ce se sfârșește în horcăit și care pare a provoca trecerea fantomelor nevăzute de ochiul omenesc. Instinctul bestiei, în comunicație cu sufletul lucrurilor, presimte nenorocirea și o deplânge înaintea de a o cunoaște. E în urletul acesta amestecat cu suspine, spaima viitorului, teama morții și înfricoșarea supranaturalului. Cel mai tare curaj nu'l aude fără a fi emoționat.

Lătratul, mai întâi depărtat, se apropie. Se lămu-rește în mijlocul câmpiei, șezând în zăpadă, un câine mare negru care, cu botul ridicat spre cer, pare că se gargarizează cu gemătul acesta lamentabil. Pa-seri fricoase zboară țipând, cu o bruscă palpitare de aripi, spre a se duce să se piardă mai departe, în noapte. Uneori o bufniță se tânguie prelung.

Un cal e culcat turtit pe pământ ca o siluetă tă-iată în carton, cu picioarele întinse ca niște pari, cu capul lungit printre şuvițele unei coame a cărei su-

doare în vântul rece al nopții, s'a înțepenit în cristale de ghiță. Gaura arcadei de deasupra ochiului sticlos e afundată adânc și obrazul slab pare disecat. Lângă el, zac câțiva soldați morți, pe jumătate goi, acoperiți cu fulgi de zăpadă. Unul a murit lângă un foc stins; rezimat de armă, el pare că privește. Expresia feții îi e groaznică; are sprâncenile contractate de durere și pare că scrâșnește din dinți.

Ziua începe să apară. Soarele de iarnă arată între două lungi bande de nori deasupra orizontului jumătatea-i de disc de un alb plumburiu și își vărsă lumina-i palidă pe lividitatea peisagiului în care se desemnează, în linii de un negru funebru, scheletele arborilor. La piciorul unui stejar apare o figură tapăna, sinistru de nemișcată. Spinarea i se reazimă de arbore și picioarele-i stau ascunse sub îngrămădirea zăpezii. Arma-i face cu bustul un unghi bizar. Masca-i nu mai are culorile vieții. E albă; nasul strâns la nări de degetele noduroase ale morții lucește ca un os de sepie; pielea i se întinde spre tâmpile. Fulgi de zăpadă i s'au oprit pe sprâncene și gene și ochii-i dilatați privesc ca niște ochi de sticlă. De fiecare capăt al mustăților atârnă un sloi, care le apleacă în jos. Pecetea veșnicei tăceri îi lipște buzele și hârca de mort sculptată de slăbiciune apare deja sub fața albă.

În albeața zăpezii, sar câțiva corbi cari, călăuziți de miros, se apropie prudent de morți, temându-se de vre-o primejdie sau cursă, căci soldatul pe jumătate sculat îi alarmează. Își spun în limba lor

croncănindă că arma din mâna mortului poate cumva porni, un corb putând figura în vremuri de acestea grele, și într'o oală de ciorbă. Innaintează sărind, înfrigurați de dorință; dau înapoi, goniți de teamă, executând un fel de dans bizar, Unul mai îndrăzneț se desface de stol, își scutură de două trei ori aripele-i grele, părăsește pământul și vine să cadă pe capul soldatului mort. Își apleacă deja ciocul ca să înțepe și să golească ochii cadavrului, când deodată se oprește, își înțeпоșază penele și pare că ascultă.

Pasuri grele făc să sune zăpada, departe. Primejdia nu-i apropiată și paserea neagră nuși părăsește locul, dar șade la pândă. Pasurile se apropie și curând forma vagă a unei trupe se schitează în ceața dimineții. Corbul judecă că trebuie să se retragă șiși ia zborul, scoțând un lung croncănit spre ași prevesti tovarășii de primejdie. Și tot stolul zboară spre arborii vecini cu țipete aspre și stridente.

Detășamentul bătrânului căpitan s'a apropiat. Oamenii par spectre reînviată din morminte, ducând cu ele sânge, amintiri, lacrimi, un cimitir de glorie purtând suflete de eroi.

La un semn al ofițerului, doi oameni se apleacă curăț zăpada care acopere mortul ca un giulgiu prematur și ridică cadavrul. Câinele ca și cum rolu-i de crainic s'ar fi sfârșit, își încetează urletele. Zăpada amortește toate sunetele împrăștiind domnia tăcerii.

Dimineata, cu ochii cenușii, e acum deșteaptă de tot. A scoborât dealurile cu picioarele în zăpadă. O

lumină rece se lărgeste pe câmpia a cărei albeață face să pară lividă nuanța palidă a cerului. Soldații sapă groapa mortului. Resturi de animale pe jumătate acoperite cu zăpadă, însamnă solul de jur împrejur. Schelete de cai, anatomizate, de boi, de corbi, lungesc la capătul șirelor de vertebre capetele lor descărnate cu orbitele scobite, și și deschid coastele despoiate de carne ca ramurile unui evantai a cărui hârtie s'a rupt. Nuanțe de zăpadă împrăștiate de fantezia naturii măresc groaza acestui spectacol de stârvuri reliefate tragic, care evocă animalele himerice din cavalcadele Sabbatului.

Și, în fața trupei care s'a lăsat să cadă în zăpadă, târnăcoapele zgărie pământul spre a pregăti un păt uscat mortului...

In goană.

E noapte. Drumul e pustiu. Aprinzătorul de felinare care trece colo sus face să ardă toate becurile cerului. Nu se aude decât zgomotul greerilor ascunși în iarbă, și murmurul câmpurilor verzi în cari vântul se plimbă ca pe mare. Fumuri albastre se ridică din ape. Umbrele pomilor schițează mâini crispate, brațe sucite și săbii bizare pe drum. Peisagiul are ceva melancolic și grav.

Nu știu de ce am încetat să vorbim. Deodată, în mijlocul tăcerii adânci, un zgomot neînțeles se face auzit. E asemenea zgomotului făcut în teatre, cu ajutorul unei table de tinichea, spre a imita zgomotul tunetului: un fel de rostogolire înăbușită înto-

vărășită de scârțaituri de fierotenii... apoi lovituri repetate la intervale egale pe pământ... E, de sigur, o trăsură pornită în goana mare; un cal care galopează nebunește. Sosește în fața noastră și scoboară o coastă. În întunec, nu se vede nimic. Trăsura n'are conductor, căci lovește cu osiile grămezile de pietre sau de arbori. Izbiturile sunt grozave. Cursa încetează o clipă, apoi reîncepe. Calul e pornit furios, în neștire. Ne așezăm de-a curmezișul drumului. Zgomotul se apropie. Lămurim la câțiva pași o cărucioară cu două roate într'un nor de pulbere. Pare o piatră uriașă care se rostogolește pe o pantă. Patru oameni se aruncă în capul calului și se atarnă de hățuri; doi cad jos; un al treilea e aruncat într'un șanț. Calul se cabrează și se oprește. Unul din noi freacă un chibrit și privește. Căruța e goală. În fundul ei e o grămadă de paie umede. Privim mai de aproape: e sânge. Conductorul trebuie să fi fost omorât puțin mai înainte.

Mergem în susul drumului. Căutăm, scormonim tufișurile, câmpul, fâgașele, nimic: nici omorător, nici omorât. Scoborâm într'o văgăună: iar nimic. Nu se aude nici un zgomot, nu se destinge nici o formă omenească. Se zărește numai, pe creastă, silueta neagră a calului înspăimântat, care nechiează.

Morții.

Stau îngrămădiți în porțiunea aceia mică de teren, încă din ajun. Au păstrat pozițiile chinuite pe cari le dă moartea neașteptată: întinși unul lângă altul

sau în mici grămezi sângerânde, doborâți în brazde, căzuți în șanțuri, morți în tufișe. Crucile de metal alb — semne de identitate — le atârna de gât. Uneori vântul, face să oscileze, la capătul șnurului de sfoară, scapularele acestea asemenea unor fluturi funebri.

Morții păstrează încă, dar înghețată și mută, atitudinea vieții: unii loviți în vreme ce ochiau cu arma, alții căzuți și rămași în genunchi, unii înjunghiați respingând baioneta care i-a lovit. Recunoști, după torsiunea membrelor pe cei cari au făcut câțiva pași înainte de a expiră; alții țin încă arma în mână cu un gest amenințător de luptă. Mai mulți, întinși pe spate, își întorc fața albă spre cer; buzele lor deschise au lăsat să scape un ultim strigăt. Toate senzațiile clipei din urmă se reflectă ca înțepenite de moarte pe trăsăturile lor imobilizate; e acolo uimire, desperare, spaimă, apoi contracțiile agoniei. Simțământul unei tristeți fără margini mă prinde, în vreme ce rătăcesc printre cadavrele acestea în întunecul transparent al nopții. Merg dela unul la altul, căutând să recunosc pe cei ce i-am pierdut. Intorc pe cei căzuți cu fața în jos. Unii, loviți în cap, sunt de nerecunoscut; o mască roșie de sânge închegat acoperă fața desfigurată. Merg, cu mintea neagră, cu inima bolnavă, ca un om beat, văzând mereu atâtea fețe livide, atâtea mâini violete, atâtea ochi stinși, și morții aceștia cari trebuie să aștepte multă vreme groapa lor.

E lună. Câte un liliac trece în zboru-i repezit, făcând pe pământ umbra fugară a unui vampir uriaș.

Aerul cald, în care pare că plutește o pulbere cenușie, e plin de mirosuri amestecate cari strâng stomacul; îmi pare că respir răsufllarea otrăvită a morților.

Intr'o văgăună mică de pământ peste care a căzut ceva ca o pulbere roșie de cărămidă, avusese loc un atac la baionetă într'un corp la corp în care nu dase nimeni înapoi. În fundul râpei, pe pământul roșu, o grămadă de cadavre zace în atitudini ciudate și grozave. Un ofițer tânăr, lovit în frunte, stă întins în mijlocul lor, părând că se odihnește într'un somn adânc și plin de visuri largi. Cu mâinile încrucișate pe piept, tânărul acesta murise ca și cum ar fi adormit. Fața-i palidă e frumoasă ca o marmură minunată și mi amintește vorba lui Bossuet: „Sunt ocaziuni când gloria de a muri face mai mult ca victoria”.

Da, după întâia durere pe care o pricinuește vederea acestui colț de masacru în care cadavrele, pietriiicate în mișcare sau în fiorul suprem, par niște figuri de ceară mai de grabă decât niște morți, un sentiment de protestare energică și de demnitate se desprinde din înfricoșătorul spectacol al trupurilor sfâșiate, îngăurite sau desfigurate, sentimentul cel mai bărbătesc și mai frumos care poate lua naștere în sufletul omenesc, — asprul legământ al datoriei. Te simți prins încet încet de disprețul adânc al morții, de admirație pentru martirii cari și-au dat viața. Strălucirea unui pact vechi ca și lumea vorbește mai tare și mai neclintit; privind eroii înțelegi mai bine și iubești mai mult virtutea măreață a jertfii. Sunt frumoși de altmintreli morții aceștia a

căror țapănă atitudine sculpturală ta face să te gândești la opera lui Rude.

Dar, în jurul unei case prăbușite, în care câteva obuze mari au sfărâmat arborii și scormonit pământul, arzându'l, sunt alți morți, tragici, înfiorători, cari amintesc pe Goya. Aici ochiul nu mai vede morții aceia asemenea unor armate față în față, privind-se încă cu fizionomii furioase, strângându-se unii într'alții ca niște soldați cari merg la asalt, gata să escaladeze râpa, tumult oprit în mijlocul zbuciumului său, bătălie împietrită.

Aici, între fragmente de trupuri, între fâșii de membre, sunt morți înfiorători cari își au fiecare gestul și expresiunea-i particulară. Unul întinde furios brațul, ca și cum ar arăta pumnul cuiva nevăzut; altul își ține cu amândouă mâinile pieptul umflat de un ultim spasm; un altul, cu degetele crispate pe pân-tecele sfâșiat, pare că vrea să-și zmulgă măruntaiele; un al patrulea are un picior în aer și celălalt îndoit ca o dansatoare pe frânghie; al cincilea, cu capul înclinat pe umăr își mușcă clavicula; al șaselea, plin de o suferință negrăiță, zace ca Cristos pe cruce; alții au mișcări alternativ violente sau dureroase și mulțimea lor înfricoșătoare și dezordonată ia toate înfățișerile desnădejdiei.

Cel mai grozav e să privești figurile. Citești pe ele toate impresiunile omenеști. Unele par că râd cu hohot. Intre buzele lor palide, lucesc dinții albi. Nările le sunt umflate de un suflu care a pierit. Ochii căscați au la unghiul lor extern buchetul acela

de zbârcituri numit „patte d'oie“ și limba uscată alunecă din gură ca o bucată veche de iască. Râsul acesta e sinistru. Lângă cei ce râd, e unul care urlă. Ochii închiși pe jumătate, sprâncenile cari se apropie și încrețesc fruntea, gura deschisă larg, pielea întinsă a obrazilor trădează suferințe nespuse. Un țipăt grozav, pe care nu'l poți auzi, plutește pe buzele lui, și mâinile-i înfiorător de crispate, intră ca niște cârlige în mantaua vecinului.

Una dintre figurile acestea de mutilați mă privește cu o curiozitate cruntă. Pupilele mărite ies din orbite, și gura întredeschisă exprimă stupefacția. O față vineție care apare lângă aceasta, pare contractată de mânie. Buzele sunt strânse și mușchii obrazului ies cu un relief extraordinar. Un altul se crispează tot, cu pleoapele pe jumătate închise. Sunt aici toate expresiunile omenești. Citești pe fețele nemișcate toate sentimentele.

După câțiva pași, crezi că mergi într'un vis de groază. Un dans macabru, mai grozav ca al lui Holbein, te 'nvăluiește parcă în hora-i infernală. În furnicarul de cadavre, te simți privit de sute de ochi stinși. Par că ies din pământ, că se cațără ca niște enormi păianjeni negri. Degetele lor par că te arată, gesturile lor amenință, gurile lor aruncă blastele cari nu ajung până la urechile tale. Razele blafarde ale lunei cari alunecă până în mulțimea aceasta, ca niște lungi șerpi alburii, luminează în fiecare clipă spectre noi. În întunec, fețele strâmbate fac pete livide. Și tăcerea acestei aparente de zbucium mă-

rește încă groaza. Inchipuiți-vă o mulțime care țipă, amenință, urlă; guri chinuite vociferând în același timp; o izbitură furioasă de luptători desnădăjduiți; o horă uriașă târind un infern întreg, prăbușiri prodigioase de oameni pe un pământ secomonit și toate acestea fără un zgomot. E o larmă formidabilă pe care n'o auzi și pe care o vezi.

Corvezi de soldați vin să adune și să îngroape morții. Munca e grea. Nu-i vorba numai să adune ci ades să și reconstitue. Multe din cadavre sunt ca jocurile acelea de figuri pe cari le pun copiii unele lângă altele ca să alcătuie în tot un om sau un peisagiu. Brațe ici, picioare colo. Arta acestui „puzzle” uman constă în a căuta bucățile cari merg împreună și a le reuni. Cioclii involuntari nu se opresc la scrupule de estetică, nici măcar de exactitate. Totu-i să pună în brancardă patru membre, un cap și un trunchi: totalul dă desigur o ființă omenească. E tot ce trebuie. Puțin importă ca ființa aceasta să fie simetrică și omogenă. Viermii n'au să se uite la detalii. Cât despre mort, are resursa să aștepte ziua judecării de apoi, și să ceară atunci înapoi, de la dreptatea divină, membrele la cari ținea și pe cari i le-au luat alții ilegal.

Coliba...

Lupta se apropie. Izolată, pe malul pârauului secăt, înconjurată cu un gard de măracini, cu ușa și ferestrele închise, coliba pare că vrea să se ascundă de

spaimă. Soarele se scoboară în dosul crestei păduroase.

Orice viață a amorțit în împrejurimi. Un stejar bătrân se ridică ca un uriaș lângă colibă. El întinde deasupra ei ramurile-i îngrijorate și se silește să acopere cu solicitudinea unui părinte care veghiaza asupra copilului lui.

Lupta se apropie... Toate fantomele ruinei și distrugerii războinice plutesc deja în aerul înserării. Bătrânul stejar, care vede departe, răspândește știrea grozavă, și adierele impregnate de arome blânde de toamnă își innăbușe suflul ascunzându-se fricoase în frunzișuri.

Casa singuratecă e tăcută. Pe prispă stă ciucită o pisică pașnică, nemișcată, credincioasă căminului. Indiferentă la plecarea locuitorilor, fără un singur regret al despărțirii, mulțumită de a nu fi turburată în atitudinea ei, ea pare a fi unul din penații locului.

Lângă casă, în fața ușii închise, urlă plângător câinele de pază, cu capul ridicat spre cer, cu urechile-i mari atârând trist pe lungu-i gât întins, cu ochii plini de durerea că nimeni n'a rămas cu el să păzească coliba.

Câmpia, marea undulată a ierburilor, greoaia atmosferă de furtună, totul suferă adânc. Și din norii negri îngrămădiți pe cer cad lacrimi mari.

Calul.

Stă culcat pe pământul ieri încă rodnic, azi pus în uitare de oțelul nemilos. Zace nemișcat, cu capul lungit,

cu gâtul ascuns pe jumătate sub coamă, cu ochii mari deschiși; un picior, cel dinainte, și-a îndoit copita, înfundându-se în iarbă, ca și cum ar voi să scormonească pământul sau să se razime zadarnic de el spre a se ridica. Celălalt picior întins e paralizat.

În jurul lui, nici un suflet viu. A fost o luptă pe aici. Cei ce-au supraviețuit sunt în retragere; morții au fost îngropați. Nemișcat în uimirea lui dureroasă, calul se gândește poate la fânul garnizoanelor, la grajdul odihnător și pașnic, la paradele pompoase, la un glas de stăpân care se făcea uneori aspru, alteori îl mângăia, așa de depărtate de moartea pe care o așteaptă acum, fără a se plânge, cu gâtul îngreuiat, cu spaimă în fundul ochilor.

Nechezatul lui e așa de ușor, așa de suferind încât pare depărtat. Uneori întinde gâtul, deschide larg ochii lui de umbră, uimiți, mauve și aproape morți, ca spre a întrebă ce mai poate veni. Ca o durere a depărtărilor, o plângere monoțonă și neînțeleasă alunecă până la el. Calul miroasă moartea. Și o tăcere mare, covârșitoare cade pe agonia animalului deasupra căruia razele soarelui apunând fac o mângăietoare aureolă de aur, un nimb de glorie.

Două glasuri.

Într-o zi rece și cețoasă, câțiva oameni s'au adunat într-o baracă cu pereții brăzdați de crăpături largi. Frigul pătrundea din toate părțile înăuntru. Era ora opt, adică o oră aspră, neîmblânzită, plină de neplăceri ingrate în diminețile de iarnă. În pra-

gul uşii întredeşchise începea un covor de zăpadă din care câţiva fulgi intraseră în sanctuar sub picioarele credincioşilor, însemnând pasul fiecăruia cu o urmă umedă şi îngheţată. În templul acesta primitiv nu era o lumină potolită sau voalată, ci o posacă şi aspră lumină, venind dintr'un cer ale cărui spaţii albicioase se arătau prin geamuri grosolane.

Un preot slujea în faţa unui sărac altar improvizat. În murmurul regulat al rugăciunilor se amestecă un zgomot uniform şi continuu: era glasul tunului care urlă colo, spre tranşeele în cari aveau să meargă apoi toţi cei ce se reculegeau aici în clipa aceia. Una din explozii întovărăşi deodată măreţele vorbe ale crezului: „Cred în Dumnezeu, creatorul celor văzute şi nevăzute“... Şi glasul oţelului care pătrundea în sanctuar spunea că lucrurile acelea nevăzute erau în apropiere, că viaţa ostaşilor le aparţinea deja ca şi tutulor obiectelor sensibile de cari erau înconjuraţi.

Cheful schiloţilor.

Sub un cort bătut de ploaie şi vânt. Noapte. Tristeţe. Cinci soldaţi, lungiţi în paie, în jurul unei lumânări sărace de ceară galbenă, întind bidoanele într'o ciocnire unică şi scurtă.

— În sănătatea ta, camarade.

— În a ta.

Un soldat ştie să bea. Cei cinci duc bidoanele la gură, privindu-se grav. O clipă de tăcere.

— Ai! un păduche, fraţilor! L'am prins fiindcă.

mă mușcă, l'am sucit, răsucit și aruncat afară în ploaie.

— Ei, zice liniștit un altul, păduchii sunt mai urâți ca gloanțele, dar intră mai puțin sub piele.....
Măi, Grigore, ia cântă-ne o Oltenească de-a noastră.

Cel căruia i se adresează, se ridică pe jumătate și, cu un glas de țăran care pare că plânge, începe:

Frunză verde de anin,
Cine-i ca mine străin?
Numai mierla din păduri
Cârsteiul din arături.....

— Nu mai cântă, zice un altul. Până la sfârșit ne facem strașini ciuruite....

— Și apoi, adaogă cel dintâi, plouă prea mult.
Lasă jalea și zii altul, mai vesel.

În timp ce fulgere brăzdează pânza cortului și tunetul uruie în depărtare, un glas sonor se ridică în noapte:

Foicică trei granate
Dorul de-acasă mă bate
Trei zile și jumătate....

Un tunet, mai furios ca celelalte, izbucnește în tristul spațiu înecat de ploaie....

— Acasă!..... murmură cei cinci oameni.

Visează toți, cu ochii pierduți în lumina fumegândă a lumânării.

— Când tună colo sus, zice unul, mă gândesc la lupte.

Tunetul urlă mai apropiat.

— Acasă !... Murmură a doua oară soldații.

Ca și cum furtuna ar ținti bivuacul, alte descărcături precedate de fulgere răsună așa de aproape de cort, una după alta, încât aerul biciuit zguduie violent pânza. Un ofițer apare la intrarea cortului cu un felinar în mână. Un bidon cade: vinul roșu din el se scurge în paie.

— Cei-cu voi ? întreabă ofițerul.

Oamenii tac. Luminați fantastic, ei par cinci fantome ridicate în picioare. Întâiul își poartă brațul drept în eșarpă. O legătură înroșită îi înconjoară mâna.

— Cum te cheamă ?

— Neguț Ioan.

— Ești rănit ?

— Imi lipsesc câteva degete, patru mi se pare.

Ofițerul trece la al doilea. Acesta își șterge fața pe furiș. E lovit de o schiă în frunte. Bandajul, desfăcut pe jumătate, i se târăște pe pământ. În jurul rănii, sângele a acoperit craniul și s'a'nchegat. Parc'ar purta un fes.

— Și tu ?

— Stancu Dumitru.

— Rănit ?

— Nimica toată. O zgârietură la cap.

— Hm ! nu prea pare.... Dar tu ?

— Badea Petre.

— Rănit ?

— Nu. Am venit să beau o înghițitură de vin cu camarazii. Am făcut pe sanitarul....

Ofițerul își îndreaptă felinarul spre ceilalți doi. Nu-i mai întreabă; îi cunoaște. Are în față-i câțiva răntți fugiți din ambulanță ca să sărbătorească o damigeană cu vin găsită de un camarad nerănit. Cel care își ascunde brațul la spate, are cotul sfărâmat de trei gloanțe și amputarea e urgentă. Cel din urmă are capela trasă peste ochi. Ofițerul o ridică și vede un ochi albastru și un fir roșu cari îl privesc. O dără de sânge înnegrit, țâșnid din pleoapa moartă, i-a lipit mustața de obraz. E în acelaș timp funebru și grotesc.

— Cum văd, zice ofițerul după o tăcere, petreceți și cântați....

Oamenii pleacă frunțile. Ofițerul zărește bidonu răsturnat, damigeană ascunsă în paie, o gamelă cu fasole sleită și câteva coji de pâine. Nu vrea să întrerupă petrecerea mai multă vreme și face un pas înapoi. Cizma i se prinde de un lucru inform care se dă la oparte suflând. Ofițerul apleacă felinarul: e un al șaselea oaspe, un soldat culcat ale cărui picioare ies, pe sub pânză, afară din cort.

— Și tu?...

Infricoșat de a fi descoperit, omul dă repede la o parte cele patru mantale pline de sânge și noroi sub cari s'a ascuns, apoi se ridică greu, strângând fălcile și ia poziția reglementară de „drepti”:

— Să trăiți domnule locotenent, sunt sergentul Dumitran Iorgu.

— Rănit?

Omul stă nemișcat, țăpăn. Nici o urmă de rană.

După o clipă se clatină pe picioare. Ofițerul privește în jos. Omul nu mai are laba piciorului drept. Cârpele cari înconjoară rana sângeră încă. Ofițerul se turbură :

— De ce ședeai culcat sub mantale cu picioarele afară din cort ?

— Eu ?

— Da.

— Ca să-mi spăl ciotul, domnule locotenent...

Ofițerul iese brusc. Noaptea e iarăși pașnică și adâncă. Din cortul răniților un ecou grav sosește, pe care ofițerul, aplecat o clipă, îl ascultă :

Frunză verde lemn cânesc

Stau mereu și mă gândesc

Pe dușmani cum să'mblânez,

Pe puicuța să-mi iubesc.

Intr'o noapte de Crăciun.

Crăciun, Crăciun de exil, Crăciun singuratec și melancolic departe de cămin ! Evocându-l, fac apelul etapelor unor vremuri arzătoare, scormonesc cenușe din cari vor țâșni încă prea multe flăcări. Prea multe aspecte își vor oferi liniile lor sângerânde, prea mulie fantome, mai ales, vor năvăli în tumult și nu mă voi putea împiedeca de a întinde spre ele mainile mele desnădăjduite...

Scormonesc gânduri puțin vesele, în adăpostul meu, privind cum moare flacăra galbenă a lumânării ascultând cântecul molatec al vreunui soldat adus de șuerături de crivăț. Sunt singur, singur de tot în,

noaptea aceasta de Crăciun, în vizuina mea iernatică. Es afară. Lămuresc, deasupra mea la câțiva metri, pe parapetul tranșeei, două siluete de soldați în atitudine clasică a santinelor. Mă strecor în brădet, lângă ei, și, așezat confortabil pe un pat de ramuri verzi, ascult vorbele pe cari le schimbă, nu din curiozitatea rea de a ști ce pot spune cei doi ostași-țărani, ci din nevoia poruncitoare de a auzi sunete de glas omenesc. Și cum cei doi soldați sunt gureși, mă simt minunat de înseninat, și grija și plictiseala mea, născute din singurătate, se evaporează.

Santinelele șoptesc, impresionate de tăcerea înfricoșătoare a culmei. Ce spun ele? Nimicuri, cuvinte adânci și naive de soldați rămași țărani sub capelă și mantă. Se plâng, bine înțeles, murmură împotriva greutăților clipei și meseriei. Meseria aceasta a armelor ei o blestemă cu cuvinte arzătoare și cu convingerea vie că's sinceri,... și totuși revin în sânul ei, urmași ai celor în cari iubirea de risc și de aventuri nebune vorbește mai tare mult decât gustul atavic al asprelor recriminări. Se plâng de ranița prea grea în marșuri, care strică umerii, de șederea prea lungă în tranșeele înghețate, de hrana proastă și neîndestulătoare, de campania prea aspră, de depărtarea prea mare a căminurilor părăsite mult dincolo de linia inamicului. „— Ah, frate Mărine, unde-i satul nostru? Știi că-i Crăciunul acum?“...

Cel care a vorbit, a zis dintr'odată frazele acestea două, cărora doar un suspin înăbușit le-a făcut ecou. Și iată-i pe amândoi, fără a se fi înțeles, începând să

cânte în surdină, cu o gravitate sfâșietoare, frânturi dintr'un tradițional cântec de Crăciun.

Cu pumnii strânși pe armă, cu fața spre dușmanul pe care trebuie să-l supravegheze, ei lovesc cu călcăiele, în ansamblu, pământul înghețat, spre a ritma cântecul. Îi ghicesc după intonație, nespuse de înduioșări. Melodia veche atâta în sufletele lor simple reminiscente. Notele-i ingenuie, așa de mângăietoare pentru nostalgia lor, le evocă tot farmecul de vis al Crăciunilor de ieri. Cred că din puțin li s'ar ține, Oltenilor acestora, să plângă ca eroicii cadeți ai lui Cyrano, căroră fluerul le cântă :

„Ces vieux airs du pays, au doux rythme obsesseur,
Dont chaque note est comme une petite sœur“...

Și eu, înfundat în creștile de brad, mă las în voia amintirilor de ieri. Toate Crăciunurile copilăriei, adolescenței, tinereții începătoare, îmi trec în minte ca o horă de surăsuri și de înduioșări. Crăciun de exil ! Ce binefăcătoare e reînvierea aceasta a trecutului nevinovat și candid în locul acesta, în clipa aceasta pe care au precedat-o și după care vor urma tot atât tumult, atâtea violențe, atâtea grele eforturi !

Brusc, realitatea mă prinde iar. Un foc de armă a izbucnit, brutal și sfâșietor ca o pocnitură de bici. Cântăreții s'au întrerupt și trag cu urechea, oprindu-și răsuflarea, strângând falcile. Pac ! Pac ! Alte două focuri. În tranșee, nici un fior : s'au desobișnuit soldații să sară la arme la cea dintâi alarmă. O patrulă se întoarce cu un soldat rănit. Tăcerea se face din nou.

Sunt amorțit. Ași vrea să dorm. Din tranșeea inamică îmi sosește un murmur vag: e rugăciunea de seară, rugăciunea reglementară, rugăciunea în comun. Apoi noaptea înaintează și alte zgomote sosesc: lovituri de secure în pădure și lovituri de butuc în parii cari se afundă pentru întinderea rețelelor de sârmă.

Și în vreme ce scobor spre vizuina mea, fărăme innăbușite de cântec sosesc până la mine și aud iar tălpile celor două santinele ciocnind în cadență pământul înghețat al creștii.

O mină căzută...

Inchipuiți-vă o răpă imensă deschizându-se între stânci abrupte din cari te urci, printr'o rampă îngustă, la terenurile accidentate încununate de linia frontului. Am pătruns în răpa aceasta, la multe ore din zi și noapte, și am încercat totdeauna sentimentul unei puternice admirații.

Intr'o noapte mai ales, locurile acestea mi-au oferit un spectacol de o măreție sinistră și sălbatică făcută pentru un pictor sau un poet. Deasupra capului, între uriașii păreți ai văgăunii în care mergeam, zăream cerul lugubru; o lună asemenea unei divinități înfricoșătoare și voalate se arată în dosul unui nor în același timp negru și transparent ca un crep funebru. Pentru ca nimic să nu lipsească sumbrei tristeți a tabloului, câteva paseri de întunec băteau cu aripele lor coapsele sfâșiate ale stâncilor. Ceva înaintă în fundul Tartarului acesta: doi

brancardieri, o targă, un cadavru sau un rănit aruncat pe ea.

Am mers câteva clipe în valea aceasta de dolii, până am găsit la dreapta drumul urcând care ducea la lucrările noastre. Pe drum, în excavația unei stânci, locuia doctorul. Când focul era viu, obuze trimiteau ades schijele lor până în pragul casei acesteia de anahoret.

Obuzele ajunseseră de altfel mai comune ca pietrele în râpele acestea cari, după o ciudată lege a ceea ce ași fi ispitit să numesc „poetica providențială“, erau într'o armonie așa de emoționantă cu tot ceea ce incadrau. O grămadă arzătoare de oțel aruncat de dușman se înfundă în parte în râpele adâci. În potecile pe cari le urmam în fundul văilor stâncoase, rachete aruncau în fiecare noapte o lumină folositoare.

Cei doi brancardieri mergeau înaintea mea. Zăream siluetele lor profilate pe ecranul albicios pe care razele lunii îl făceau într'unul din pereții râpei. La o cotitură, auzii un fâlfâit greoi și zgomotos, coborându-se repede din sus. O mină, cugetai eu în svâcnirea sângelui în inima contractată brusc, o „folfoacă“ cum îi zic soldații. În aceeași clipă, massa de fier căzû. Auzii un zgomot nesfârșit, văzui o ceață de un galben-roș strălucitor.... și mă ridicai de jos, greoi, cu o sforțare dureroasă șa mâinilor și picioarelor, și cu o sforțare mai grea încă a creierului anchilozat, care nu mai înțelegea.

Brancardierii nu se mai vedeau. În locul lor era o risipire de pietre și de schije. Mă apropiiai. Mina

nimicise totul. Câteva bucăți de carne sângerău pe colțuri de stânci, resturi ale purtătorilor brancardei. Rănitul din targă se evaporase desigur. În clipa când întorsei capul să cercetez drumul întoarcerii, un soldat apăru agățat fantastic pe o ieșitură a peretelui de piatră, la zece metri deasupra mea. Eră rănitul din brancardă, care scăpase prin cea mai înfricoșătoare minune de soarta purtărilor lui, și care, proiectat de explozie pe cornișa aceia primejdioasă, gema dureros, în neștire, neputincios de a înțelege întâmplarea.

Cimitirul.

O câmpie monotónă. Cruci plăpânde, ca niște umbre ușoare de fantome înțepenite cu brațele deschise. Nici un semn distinctiv, nici o inscripție largă. Cozmești, Panciu, Muncel? Cine știe?

Intinderea largă se învâluie în ceață și se odihnește, obosită de trecutul vârtej al luptei. Nimic nu fixează privirea, nimic nu dă semn de viață în ea. Tot ce eră în picioare, arbore sau piatră, s'a prăbușit și zace acolo ca și cum ar dormi. O tăcere uriașă se prelungește cât vezi cu ochii. Tăcerea somnului sau a morții care domnește peste florile câmpiei.

Dar deasupra somnului pământului, deasupra tăcerii câmpului, se desfășoară încet o stranie procesie. Țipătul ascuțit al trompetelor, ca un cor de glasuri jalnice, străbate cu sunetu-i vibrător ceața fină ca o pânză de păianjen, se repercutează în ecouri în văi și se duce să se stingă, urcându-se, în cer.

De sus se scoboară repede, plutind, atrași de țipătul lugubru al morții care dă semnalul, siniștrii arcași ai unei alte lumi, corbii: ei spintecă aerul, întunecă atmosfera, se adună la cina cea sălbatecă.

Cortegiul mortuar evocă gândul unor dureri impunătoare și calme. Te simți emoționat la trecerea îngropăciunei soldatului, nu de tristeța sfâșietoare care începe uneori să hohotească deodată într'un colț întunecat al sufletului, la convoiul unei ființe necunoscute, ci de tristeța doliurilor publice, augustă și solemnă ca templul în care un popor întreg întovărășește resturile unui om mare.

Și în depărtare, rânduiri în linie, drepti, țaпени, gravi, respectuoși, ca niște soldați cari prezintă armele, plopii dau onorurile funebre cimitirului atât de simplu și de sărac în care domnesc flori albastre.

Fugarul.

Între tufișuri, pe pietrele arse de soare, el stă întins, cu fața la pământ. Oboseala drumului fără sfârșit, sleirea puterilor în luptă, groaza morții în fugă l'au doborât acolo. Eră neputincios să meargă mai departe, în zdrențe, cu picioarele goale, fără arme, fără capelă.

Doarme acum. sub razele arzătoare. Visează. Și are un vis straniu care se trădează în pozițiunile corpului lui istovit. Cu fața la pământ, cu piciorul drept ridicat puțin, el înalță ușor capul. Brațul stâng se întinde înaintea sa și cum ar ține țeava armei. Mâna dreaptă se reazimă de șold ca spre a apăsă

trăgaciul. Visează, dar visul lui nu-i bântuit de spaimă.

Se vede în frunte, în valul întâi. Gloanțele șueră în juru-i. Granatele se sparg. Camarazii lui cad loviți de moarte. Alții fug înspăimântați, rușinoși. El rămâne nepăsător, își trage cel din urmă cartuș, așteaptă moartea glorioasă.

În mijlocul măcănișilor, pe pietrele calcinate de soare, fugarul stă culcat. Și pe trupu-i slăbit, bolnav, pe care îl strânge spaima, pe fața-i desfigurată de groază, plutește visul vitejiei, cinstei și gloriei.....

Varnița.

Dincolo de Șușița, soarele apune înspăimântat de norii chinuiți, lungind focuri războinice pe culmile violente. E un apus calm și furios, energic și blând, lugubru și vesel, înfiorător și alintător, făcut din contraste izbitoare cari forțează privirile. Valea Șușiței se pierde într'o ușoară ceață albăstruie care se îndeșește în adâncimile văgăunilor și se sfâșie de crestele pădurilor negre.

Scobor, imediat în dosul liniei frontului, spre satul Varnița, pustiu și tragic, într'o tăcere cu atât mai grea cu cât sunt neorientat, cu cât mă aștept în fiecare clipă să aud vârtejul oțelului care scormonește zilnic împrejurimile. Satul e acum mort, de o moarte așa de violentă încât cadavrul îi e diformat. Afară de câteva case rămase în picioare, și totuși impresionante prin aceia că reamintesc pe răniții cari, printr'o sforțare supra-omenească, păstrează trupurilor lor sângărânde și mutilate atitudinea și expresiunea vie-

ții, satul nu mai înfățișează decât o reunire de ruine. Risipite într'un vast spațiu, frânturile de ziduri, pierzându-și urma formelor pe cari li le dase oamenii, par un fel de ocean, în același timp furtunos și nemișcat, de valuri impietrite subit, de o voință atotputernică, în mijlocul furiilor lor.

Pretutindenii, găuri de obuz de toate mărimile, schije groase și largi, schije subțiri și mici, fărâmituri crude ale unui banchet fatal, bucăți întunecate, toată ploaia distrugătoare pe care o răspândește războiul atunci când își deschide rezervoriile sale.

Biserica, vizibilă de departe în mijlocul văii, înconjurată încă de bordeele ocupate odinioară de Ruși, a fost o țintă statornică pentru artilerie. Ea pare o mamă îndurerată între morminte chinuite: în afară ea arată plăgi imense, clopotnița de lemn e sfâșiată și pe jumătate prăbușită, ușile intrării zmulse, parte din ziduri larg îngăurite; înăuntru e plină de o tristețe sfâșietoare: părți din zid sunt prăbușite pe lespezile pardoselii, coroanele atârinate în cui din vremuri zac jos în pulberea tencuelii, cu frunzele desprinse, cu panglicele sfâșiate. Trebuie să mă feresc să nu calc pe icoanele îngăurite și doborâte de schije. Merg cu o pietate adânc emoționantă în tăcerea distrugerii acesteia. Din lăzile desfăcute în ungherele altarului, ies afară ca niște măruntaie chinuite, vesminte preoțești și obiecte de cult peste cari a plouat pulberea tencuelii zmulse de explozii. Cădelniți, cărți, potire, cruci, icoane, zac risipite sub frânturi de cărămizi, uneori diformate de

o schijă mai îndrăzneată. Distrugerea a trecut pe aici, jaful nu. Biserica e un obiectiv prea bine țintit pentru ca cugetul jefuitorilor să se fi riscat în locul acesta. Iată de ce lăcașul nu poartă alte inscripții pe pereți decât urma schijelor, iată de ce nu văd nume obscure trase cu vârful baionetii sau desenhuri cu creta, ultraje derizorii ale căror asprimi sunt mai totdeauna întovărășite de destin.

În jurul bisericii e cimitirul. Proiectile au căzut aici fără atenție pentru ceea ce au lovit. Nu știu vreun spectacol de o melancolie mai pătrunzătoare și mai naltă ca grămada aceasta de morminte sfărâmate în jurul unei biserici prăbușită ea însăși pe jumătate. Aici, cei ce n'au purtat încă în inima lor amărăciunile egoiste sau suferințele domestice pot să se inițieze în mâhnirile popoarelor. Mă așez pe un mormânt mutilat pe crucea căruia citesc, scrisă de o mână dibace, inscripția aceasta, care trebuie să dea evenimentelor o elocință așa de formidabilă: „Dumnezeu face bine ce face.“

Intunerecul s'a lăsat pe măreția fastului regal al Apusului, cu solemnitățile unui monstruos blestem. Nimic nu face ca lumina albă a lunii spre a accentua caracterul lucrurilor. Ea face un peisaj sublim în marea liniște a nopții, dar ea știe să-i dea și o înfățișare sinistă și tainică. Ruinele sunt făcute pentru a fi văzute la clar de lună, și recile raze alunecând pe formele nelămurite par a voi să deștepte fantomele pe cari imaginația le face să trăiască acolo.

Pe lângă sentimentul de groază în fața zidurilor

prăbușite, caselor fără acoperișuri, ușilor zmulse, te prinde și un sentiment de milă pentru bieții oameni cari, întorcându-se mai târziu acasă, vor găsi amintirile intime ale căminului violate de oțel și risipite pe băligar.

Clipele trec, și acest mic Pompei nocturn mi-arată în umbră forme fantastice de ziduri. Câte-o pisică sălbătică rățăcește, miorlăind, răscolind gunoaiele ogrăzilor. O bufniță se tânguie în pomul rămas intact lângă clopotnița sfâșiată, pom de un verde închis care își întinde brațele asupra ruinei într'un gest de binecuvântare.

Mă 'ntorc, peste deal, la regimentul meu. Ajuns pe creasta Vrânceanului privesc înapoi spre cimitirul scormonit. Nu-i oare profetul Ezechiel cel care ne arată în Ierusalimul sugrumat și nimicît morții ieșind din morminte în lungile lor giulgiuri? In cimitirul bisericeii din Varnița, morții au fost scoși din morminte de către furia războiului, crucile doborâte de obuze, pământul chinuit de pulbere. Și ca o umilă protestare a naturei, flori târzii de toamnă dăinuesc încă între cruci.

O rachetă trage brusc o dără luminoasă, apoi pier. Printr'un salt ciudat al dispoziției sufletești, încep să cânt tare în noaptea răcoroasă, uitând unde sunt. Un păcănit neașteptat de mitralieră și șueratul gloanțelor deasupra capului mă înștiințează de valoarea tăcerii. Scobor potolit spre bârlogul meu.

Postul de ajutor.

Un soare palid de toamnă, un biet soare lâncezind care pare că are și el nevoie de îngrijirile doctorului. Postul de ajutor? O cocioabă de cinci metri pe trei, puțin mai înaltă ca port-drapelul regimentului, cu o ladă drept masă, o altă lădă drept dulap cu medicamente și câteva culcușuri de paie pe jos. Aici se înfățișează zilnic bolnavii din ajun și răniții din orice clipă, răniții ușor, bine înțeles, ceilalți fiind transportați în brancarde mai departe. Doctorul e un original slab, nervos, vesel când plouă și e ceață, posac la cea dintâi rază de soare. Nu poate suferi pe candidații la simulare și la odihnă nu îndeajuns îndreptățită. Căci sunt soldați doritori de odihnă, fie chiar simulând boala. Cel mai brav n'ar fi supărat să poată, câteodată, să se resfețe trei-patru zile în liniștea și căldura postului de ajutor.

Soldații cunosc firea originală a doctorului. De aceea privesc cu jale seninătatea cerului aprins de soare.

— Ce-ai tu ?

Intrebatul își face o față funebră și cu un glas jalnic, un glas sfărâmat de centenar, abia ieșind de pe buze, zice:

— Domnule doctor, nu știu ce am...

— Dacă nu știi, du-te să înveți în tranșee. Să vii să-mi spui când vei afla... Dar tu ?

— Nu știu ce am la burtă. Când mănânc prea mult, mă arde.

— Ei, băiete, n'ai decât să nu te îndopi atât. Dacă

te mai aud cu așa ceva, te trimet în patrulă de incursiune. Haide, fugi !...

Seria urmează așa. Și totuși doctorul nu-i lipsit de omenie. O vezi după privirea miloasă pe care o aruncă asupra rănitului care îi întinde mână sfâșiată de o schijă. Pansează pe suferind cu o minuțiozitate duioasă, apoi trece, sever, la un altul. Din când în când pipăie un puls, ciocăne un piept și zice : „bun de spital“. Privirite celorlalți bolnavi se aprind de lăcomie geloasă și buzele lor murmură : „Are noroc camaradul“. Are noroc cel care a căpătat o congestie pulmonară, are noroc ictericul, are noroc chiar tifricul ! Se duc să se odinească două săptămâni sau chiar o lună, într'un pat curat, într'o odaie luminoasă și liniștită. În vreme ce, ceilalți, înzestrați cu o sănătate care se încăpățânează, vor rămâne în tranșee cu picioarele în noroi, fără a izbuti să capete cel mai mic guturai. Să judecăm : drept e oare ?

Deodată fețele celor ce-au rămas nevizitați se luminează. O, ce fericire ! Nori voalează soarele, ceața se lasă, vântul începe să sufle rece, miroasă a ploaie. Doctorul se schimbă la înfățișare. Asprimea privirii lui se topește într'un surâs. Rezultatul ? Câteva scutiri de serviciu și două-trei rețineri la postul de ajutor. Nu arată însă prea multă încredere.

— Ce ai tu, camarade ?

„Camaradul“ întreat, încurajat de blândețea vorbii, lămurește că e obosit, dar știi obosit nu glumă !

— A ! Ești obosit rău de tot....

— O, da ! domnule Căpitan.

— Ți-ar trebui ceva odihnă, nu-i așa? Cât? Două zile? Patru? Opt?...

Omul e încântat. Masca de suferință pe care și-a pus-o pe față cade și fața-i nervoasă de țaran șiret se luminează de mulțumire:

— Cât vreți d-voastră, domnule Căpitan.

— Cât vreau eu? Ei, camarade, du-te de te odihnește în tranșee, închee sarcastic doctorul.

Și cum vizita bolnavilor s'a sfârșit, cum vântul bate furios și ploaia a început să cadă, nemaiputând stă pe loc de bucurie, iese repede din baracă și se duce să facă o plimbare în pădure.

Sfârșit de luptă.

Au dispărut într'un fum blond, așa ilde dese și grăbite au fost fulgerele cari l'au brăzdat. Uneori i-am întrezărit într'o lumină de apoteză; apoi norul arzător s'a înfășurat din nou în jurul lor. Lupta s'a înfășurat din nou în jurul lor. Lupta sfârșită, iată-i reîntorcându-se, sau mai degrabă, iată sufletul trupei care se întoarce în vre-o ființă ocrotită miraculos, iată suflul, iată numele acestei familii militare readus de câteva resturi.

Acum ce țintă a fost atinsă? Ce-a produs în trecere, pe câmpul de luptă, vârtejul de oameni așa de repede dispăruți? Iată ce te întrebi la sfârșitul bătăliei, dacă poți numi astfel lupta oamenilor împotriva mitraliei și obuzelor. E călcarea prudenții umane cu o vervă de temeritate de care se miră însăși îndrăzneala noastră.

Nu se mai aud în văile în cari cade lenevos și trăgănat amurgul, decât cele din urmă detunături, ca un fel de suspine supreme ale armatei. Răniți scoboară panta târând piciorul; alții se culcă în brazde; câțiva se zbat la piciorul vreunui arbore, cu un rest de viață. În cercurile apei care sticlește lângă mine, văd parcă trecând umbre, pornind în largul bălții și ducând cu ele un murmur străbătut de nu știu ce suflu eroic, o viziune de epopee tragică lăncezită de alintările ultimelor raze.

Oboseala sfărămă toate energiile; e clipa odihnei pentru toți. Un murmur înăbușit, o mișcare fără nume se simte în largul câmpiei: sunt răniții cari se târăsc la adăpostul vreunui tufiș, sunt mutilații cari gem pe loc, sunt agonizânzii cari mor desnădăjduți, sunt morții cari se înțepenesc în brazde umede de sânge.

Inamicul, nemișcat, face înaintea noastră o linie întunecată pe care nici o licărire n'o mai luminează. Simt pe umeri răceala aceea a nopților, care, la sfârșitul zilelor de toamnă, e plină de tristețe, ca lacrimile pe cari ea le atârână de fiecare fir de iarbă. Umbrele mari, așa de scumpe poeziilor, se întind în vale.

Un caporal, care pornise printre cei mai îndrăzneți la atac, și care a scăpat neatins, trece înfiorându-se pe lângă cadavrele căzuților.

— Ce grozăvie! bâlbăie el.

Un plutonier trece în fața noastră purtând drapelul regimentului. Arăt caporalului emblema:

— Grozăvie, poate.... Dar trebuie să privești mărtașa aceasta și nu morții....

Caporalul privește simbolul sus și drept, își ridică umerii covârșite și pleacă tăcut, întărit o clipă, dar plecând, pe măsură ce merge, tot mai mult capul spre pământ, în vreme ce o protestare mută se urcă fără răgaz, spre Sabaothul bătăliilor prin grămada crescândă a morților.

Pe aici a trecut războiul....

Noaptea e rece și clară. Nici o lumină. Într-o groapă, o siluetă de automobil sfărâmat, cu roatele în aer. Colo un cheson rostogolit într'un șanț, cu ușițele deschise, lăsând să se vadă obuze orânduite metodic. În marginea drumului, câțiva cai prăbușiți de un obuz în pozițiile cele mai diferite, unii întinzându-și picioarele spre cer ca o masă răsturnată, alții umflați, unul căzut în genunchi, cu ochii mari deschși în cari păstrează încă spaima unei agonii prelungite.

Ici colo, în câmp, un arbore întinde cioturi de ramuri desperate spre cer. Zgomot de tun rar. În sat totu-i pustiu, gol, înfricoșător de gol. Un câine rătăcitor, pisici înfometate și sălbăticate, miorlăind cu desnădejde, e tot ce se vede. Firele telefonice sunt tăiate. Șoseaua e desfundată din loc în loc de câte un proiectil mare. O grămadă de case reperate de artilerie fac un amestec de grinzi, cărămizi și tencuială.

Cadavre omenești nu sunt. Urma soldaților e arătată de câteva ranițe sfâșiate, de capele, de livrete-

individuale și de acele sărmăne scrisori căzute din sânul vreunui mort sau din ranița lui, pe cari vântul le mătură ca niște frunze veștede, sau pe cari le ține de pământ o băltoacă de noroi sau o băltoacă de sânge.

În depărtare, zgomotul tunului face să tremure orizontul. Aici e noapte, acolo e ziuă, o zi palidă, fantomatică, făcută din lumini de rachete.

Victimele mute.

În largul câmpiei, câțiva soldați gonesc caii răniți. Unele dintre animale au răni ușoare cari ar putea fi vindecate în câteva săptămâni. Dar consemnul e nemilos: trebuie să moară pentru că nu pot fi transportați și îngrijiți, pentru că logica robustă și pozitivă a războiului nu îngăduie să lași dușmanului ceea ce i-ar putea folosi.

Unii, mai valizi, taie câmpia în trap mare, simțind instinctiv că în sat e poate mântuirea; alții șchioapătă greu, se opresc mirosind puternic aerul, privesc cu înfricoșare spre executori, fac câțiva pași, cu gâtul întins spre sat; sentința e însă neîmblânzită, iarba pe care o calcă trebuie să'i acopere mâine.

Încet, pe furiș, călăii se apropie și țintesc în voie; animalul e atins, coapsele i se înfioară, un nechezat scutură câmpia și pământul se umple de sânge; dar n'a fost lovit de moarte și, cu nările larg deschise, calul încearcă înnebunit o cursă supremă, tot în direcția satului unde i se pare că e mântuirea. Alți soldați, fără arme, îi taie drumul; un nou foc por-

nește; executorul a țintit greșit, glonțul țiue la urechile spectatorilor. Din gâttejul calului pornește un fel de hârșcăit continuu, regulat, sonor, gol și blând, ca un suspin. E un zgomot care lovește sufletele soldaților.

Sleit, gâfăind, animalul lasă omul să se apropie la câțiva pași de el. Nemișcat, tremurând, el lungește gâtul, privind cu ochii-i întunecați soldatul care pune arma repede la ochi. O ultimă împușcătură răsună. Lovit în cap, calul fulgerat cade greoi și se rostogolește pe coapsa dreaptă, nemișcat și destins; nu mai suferă.

Un altul e lovit în piept; face două trei sărituri bune, aproape pe loc, cade, se ridică de două trei ori, cu sforțări grele, pe picioarele din'nainte cari scormonesc înfrigurat pământul, se culcă apoi pe o parte și, după câteva convulsii, moare cu un ultim și zgomotos suspin.

Călăul din ordin își pune arma pe umăr și pleacă mai departe, cu sufletul mai greu, păstrând încă în ureche plângerea negrăită și monotonă a tuturilor victimelor cari au primit stoic moartea, fără altă protestare decât elocința spaimei înțepenită în ochi.

Rănitul.

Asurzit de uraganul în timpul căruia s'a rostogolit pe pământ, se pitește într'o brazdă, căci mitralia plouă în juru-i; bubuitul tunului se depărtează, împușcăturile se răresc, apoi încetează, el caută să se ridice spre a se strecură în tufișurile vecine; dar

picioarul e sfărâmat; se resemnează, își scoate ranița, o pune sub căpătâi, își așterne foaia de cort peste picioare, și așteaptă.

Toate sgomotele se sting; cerul țipă un adio duios și fantastic prin extatica gură stacojie a soarelui. O alintare de raze ultime alunecă în spațiu. Fășii prețioase de purpură se sfâșie de degetele de vrajă ale înserării. Apoi întunerecul cade peste linia albastră a dealurilor cari se șterg.

Rănitul cugetă dureros: e uitat. Umbre tăcute apar colo, în marginea pădurii. Una vine spre el, încet, pitită. Spaima năvălește în rănit; tace și închide ochii. Umbra se apropie și se apleacă deasupra lui; simte că-l atinge moartea. Pipăituri ciudate îl înghiață de groază; umbra îi caută degetele, îi ridică mâna, apoi o lasă să cadă brutal; îi trage apoi ranița de sub capul care lovește brusc pământul. Printre pleoapele întredeschise rănitul vede lucind oțelul care spintecă ranița și care va face același lucru și pieptului său dacă se va mișcă.

Umbra se depărtează, cercetând brazdele; rănitul răsuflă ușurat; ține mai mult ca oricând la viață; ce-i pasă de ar pierde picioarul? Ceea ce îi trebuie, e să trăiască.

Ziua vine; au să-l ridice. Nu; ziua trece, înceată, ploioasă. Adieri umede mângâie câmpia târând mirosuri de putreziciuni spălate de apă. Camarazii căzuți în jurul rănitului nu mai gem; o nouă noapte se pregătește.

Acum desnădejdea îl prinde; plânge, se roagă,

blastemă; încearcă o sforțare supremă spre a se ridica; o durere ascuțită îl ținutește pe pământ; în delirul chinuitor, el cheamă, hohotește: ochiul ră-tăcit scormonește cu încăpățănare singurătatea nemi-loasă; capul îi arde... Apă! apă! strigă el, aproape în neștire.

Încet-încet pierde cunoștiința; viața-i se strecoară pe nesimțite afară din trupul în care dormitează sufletul. O formă nelămurită de bîn Samaritean pare că se pleacă spre mizeria lui, spre a-i pansa rana cu o fâșie de lumină. O licărire vie orbește ochii rănitului; și pe piciorul mutilat o aripă molatecă se întinde.

Sângele.

Așezată pe un divan negru, biata femeie în doliu, nevasta eroului învins și mort nu plânge. E palidă, dar nu mai are lacrimi. Furtuna care a căzut pe capul ei a trecut; din ochii mari au șiruit lacrimi, dar acum ochii aceștia negri se ațintesc departe privind pe fereastra deschisă. Afară, sub plop, aleargă poteca albă. E pustie. Nimeni nu vine. Nimeni nu aleargă. Sub plopul de argint, marii ei ochi negri au urmărit pe cel iubit. Azi ei se înțepenesc spre o țintă necunoscută, departe, departe de tot. Și poteca rămâne pustie. Iubitul se odihnește sub pământ, pe malul râului apărat sălbatec.

Pe divanul negru se ridică în vârful picioarelor un copil blond, fiul mortului. A fugit din brațele mamei și încordându-și picioarele tremurânde își întinde mâi-

nile spre părete. Ele apucă carabina atârnată pe zid între revolver și benoclu, carabina pe care sângele și-a lăsat urma; o trage spre el, și licărirea oțelului închizătorului armei pătrunde în ochii lui albaștri, făcând reflecte de metal. Dar ochii mari și negri ai mamei rămân nemișcați ațintindu-se, pe fereastră, spre poteca pustie pe care nimeni nu vine.

Ochii fără lacrimi.

O cocioabă infectă cu un pat de scânduri, un scaun de paie și o saltea pe jos. Am impresia că intru într'un cosciug de brad prost ținut, nedat la rândeă, în care mama și cei doi copii în zdrențe sunt întinși vii încă, deși murinzi de mizerie și de foame. Și, în jurul acestui cosciug, în față, dedesubt, deasupra, îmi închipui o îngrămădire de nenumărate alte cosciuge în cari refugiați agonizează într'o promiscuitate de mirosuri grele, de murdărie și de desnădejde.

Un băiat de șase ani, o fată de cinci ani, iată copiii. Fără ciorapi nici ghetе, pe jumătate goi, tremurând sub zdrențele lor, sunt drăguți cu toată paliditatea lor bolnăvicioasă. Muți, strânși unul lângă altul ca spre a se încălzi, cei doi micuți deschid ochi frumoși și negri prea mari în cercurile lor vinete, ochi adânciți de o nesfârșită nedumerire și ca rătăciți încă de toate groazele văzute trăite, suferite... și neînțelese!

Lucru ciudat, e de toate, în privirile acestea: surprindere, turburare, spaimă și resemnarea aceia a sărmanelor ființe prea slabe cari se simt neputincioase

în fața fatalității, — da, de toate, afară de lacrimi. Ochii aceștia de copii, așa de triști... nu plâng!

Văd mereu, cercuiți cu albastru în fețele lor de zăpadă, ochii lor negri și frumoși, fără lacrimi și totuși așa de triști, ochii lor adânciți de o înfricoșare fără margini, mari și buimăciți fiindcă sunt plini de toate groazele văzute, trăite, suferite și neînțelese.

Printre amintirile mele din anii 1916—18, viziunea aceasta va rămâne ca cea mai chinuitoare din mizeriile războiului.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PARTEA III.

NOTE RĂZLETE

BCU Cluj / Central University Library Cluj
și

INTÂMPĂRI DIN RĂZBOI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Notă. — *Sunt aici, fără dată, fără nume de localități și oameni, note răzlețe luate din tolba de însemnări zilnice ale unui ostaș. Sunt acte trăite și povestite la fel: fraze scurte, fără grijă de artă, așa cum le dictează nervozitatea sacadată a clipelor zbuciumate. Sunt epizoade din sânul marelui familii armate, înfățișate firesc, fără intervenția imaginației, ca niște depoziții de martor. Numai sub forma aceasta trebuie să fie primite.*

* * *

E o dimineață tristă și rece de Septembrie. Sunt singur în sala de clasă devastată a școalei din satul acesta transilvănean. Vântul intră prin ferestrele sparte cu un miros de umezeală ce dă fiori. În juru'mi e o risipă de cărți călcate în picioare, de caiete, creioane, tocuri, bucăți de cretă, tablouri intuitive; hărți, bucăți de minerale etichetate și instrumente de fizică rupte, urme ale trecerii unei armate. M'am refugiat în clădirea aceasta, bolnav de două zile, obligat de doctor a stă nemișcat în vreme ce, pe dealurile cari înconjoară văgăuna, regimentul încearcă de trei zile

să ocupe pozițiile inamice. În sat nu sunt decât bolnavii și răniții cari scoboară neîncetat panta, apoi chesoanele artileriei și trăsurile de aprovizionare. O atmosferă de nesiguranță ne înconjoară. N'avem legături bune cu unitățile vecine, nu cunoaștem bine inamicul din față, trupa e măcinată zilnic de o acțiune fără rezultat. Satul e pustiu de locuitori; și totuși simțim că suntem spionați; că nu-i un gest al nostru care să nu fie cunoscut, că în văgăuna aceasta ascunsă în cari sunt căscate atâtea guri de mină, ochi nevăzuți ne socotesc și ne cântăresc. Nu suntem nici măcar la adăpostul unei surprinderi inamice; măsurile de siguranță sunt nule: toată atențiunea și toate efortările sunt date acțiunii de pe linia de luptă.

Obuze cad la intrarea satului. Câte un porc sau o găină speriată fuge țipând în fundul unei curți. Bateria noastră de obuziere e reperată pe poziția ei și bombardată precis. Toate casele izolate de pe deal sunt lovite, ca și cum inamicul ar ști că soldați se adăpostesc în ele. O nouă baterie a noastră e așezată pe coastă în apropiere de casa în care mă aflu. Deschide focul cu furie, secundată de cealaltă. Rafalele de artilerie fac să urle valea strâmtă în care vântul împrăștie stropii de apă ai ploii și frunzele galbene ce cad ca stoluri de paseri amorțite.

Mă simt izolat și inutil. Răsfoesc un volum legat din *Illustrazione italiana* găsit printre cărțile răvășite. În clipa când atenția 'mi se fixează asupra unor fotografii ale ruinelor Messinei după faimosul cutremur, o zguduire puternică aruncă jos cioburile de

geam rămase în cercevele. Un obuz inamic a căzut aproape de casă, într'o grădină, la o sută de metri de instalațiile centrale ale minei unde e o magazie plină de dinamită. O bătaie puțin mai lungă și.... ilustrațiunea revistei italiene poate deveni o realitate mult mai nimicitoare în văgăuna aceasta de cărbuni. E în magazia vecină de zece ori mai mult explosibil decât trebuie ca să arunce în aer tot satul. Pionierii știu lucrul acesta și 'și trec vremea punând câte un pachet de dinamită în minunatele mașini ale instalațiilor minei, în așteptarea eventualei retrageri care trebuie să fie întovărășită de distrugere.

Orele trec. Aceleași vești turburi vin de pe poziție; răniții continuă să se târască în sat; obuze fac mereu incursiuni în preajma minei; timpul e tot jalnic și eu tot singur, bolnav. Am nevoie de o divisiune și o găsesc în romanul pe care îl scot din buzunarul mantalei; mă afund în cetirea lui, ritmând atenția cu ronțăitul prăjiturile sosite uscate din București după o călătorie de zece zile. Poate să bubuie tunul, să țacăne mitralierele pe deal, să se spargă obuzele afară, să se perinde purtătorii de știri alarmante; mie mi-e egal: egoismul mă căptușește molesitor în fragedu-mi adăpost. Și întorc foaie după foaie, simțindu-mă într'altă lume, trăind parcă viața personagiilor romanului, punând pe gândurile clipei pulbera unor evocări vechi, ștergând cu peisagiile și obiceiurile de ieri, preocupările actuale, făcând în suflet un anacronism armonic totuși, în vreme ce genunchiul furtunei apasă ușa și o pisică neagră, ju-

puită ca un manșon prea vechi, a cărui piele albăstrie apare în locul părului căzut, mă privește din colțul ei întunecos, cu un aer de supraveghere interesată, ca un spirit familiar al casei, un *genius loci*, un Kobold credincios locuinții adoptate

Au trecut câteva ore. E noapte. Trupele se retrag, pe furiș, în tăcere, de pe poziție, scurgându-se ca umbre nedeslușite în strada mare a satului unde se încolonează pe dibuite în întunerecul brăzdat de ploaie. Ordine noi sosite ne impun o retragere spre graniță. Soldații istoviți, cu moralul scăzut, par aiuriți. Incolonarea făcută mai mult la întâmplare, e isprăvită. Trupa pornește.

În cazinoul lucrătorilor minei, culcat pe o somieră lângă o sobă zguduită de violența focului aprins pe un rug enorm de lemne, preotul regimentului cântă legănând în brațe o damigeană cu țuică. Căldura e înăbușitoare; geamurile sunt aburite; pe fața învâlvorată a preotului curg picături mari de sudoare; un refren vesel îi șueră între dinți și îi sucește buzele. E indiferent la tot ce se petrece în juru-i. Incerc să-l fac să se scoale.:

— Haide părinte, plecăm. Părăsim poziția. Dacă mai șezi aici, peste un ceas două te culeg Ungurii.

— Lasă, taică, știu eu. Umblați să mă păcăliți. Mi-ați ochit culcușul și damigeana, și vreți să'mi faceți vânt aiurea. Ei, nu mă mișcă pe mine nimeni, așa, cu una cu două! Sunt ostaș, camarade, eu nu mă retrag. Lupt aici până la ultimul cartuș...

— Și până la ultimul pahar. Haide, părinte, nu e glumă. Ascultă coloana care trece. Privește măcar pe ferestre. Ești ofițer, părinte, scoală-te și vino unde ți-e datoria.

— Nu vreau să știu. Sunt aici stăpân. Am venit, rămân. Nu vin Ungurii. Și chiar de-ar veni, nu mă prind pe mine. Eu știu să lupt, camarade. Ia privește...

Se scoală clătînându-se, dar, în clipa când întinde mâna să ia carabina de lângă sobă, cade cu fața în jos în somieră, înjurând cu necaz. Fac semn soldaților cari mă întovărășesc, să'l ia cu sila. Popa se luptă, lovește, strigând:

— Nu'mi las culcușul, nici focul, nici damigeana. Ale mele sunt... de la inamic...

Trebue sforțări mari și răbdare multă spre a'l face să se îmbrace și să iasă în stradă, unde se urcă pe cal, susținut de-acum în timpul marșului de doi soldați cari merg pe lături.

Plec printre cei din urmă, mai bolnav ca oricând, clătînându-mă pe șea, ținând hăturile mai mult la întâmplare, lăsându-mă în voia instinctului calului care merge cu capul plecat, cu coama atârănând jalnic sub ploaie, în întunerecul așa de nepătruns încât soldații se lovesc unii de alții, fără să se vadă.

Pionierii au rămas în sat spre a pune la punct aruncarea în aer a instalațiilor minei. Mergem de aproape o oră. Am ajuns în valea Jiului românesc. Facem haltă la o răspântie de drumuri. Privim înapoi spre pozițiile părăsite, pe cari nu le vedem, dar pe cari

le ghicim în întunericului brăzdat tot mai subțire de ploaie. Ce face inamicul? A prins de veste de plecarea noastră? Și pionerii și-au isprăvit rosturile?

În aceeași clipă, în depărtarea neagră spre care merg privirile noastre, o lumină roz ca un imens fulger țâșnind din pământ spre cer și aprinde orizontul, o izbucnire de licăriri galbene și roșii, străbătute de dungi negre și de vârtejuri verzi-albastrii, se repede ca o uriașă și feerică egretă de artificii până la jumătatea bolții. Alte izbucniri mai mici taie noaptea în dreapta și stânga. Nici un zgomot nu se aude. Abia după câteva secunde, o bubuitură înfricoșătoare, urmată de altele mai mici, ne sosește ca o goană nebună de care greoaie pe un drum de făgașuri. Instalațiile minei au sărit în aer. Ne așteptăm parcă, cu toată depărtarea, să primim în cap tot vulcanul acesta. Dar noaptea covârșește iar totul și ne urmăm drumul spre graniță, cu spinările încovoiate, făcând să plescăiască noroiul apos, într'un marș forțat care trebuie să ne ducă în țară.

.
S'au scurs alte patru ore. Am trecut granița. Soldații își târăsc picioarele pe șoseaua bine bătută care șerpuiește în lungul defileului Jiului. Coloana s'a deșirat. Ne strecurăm printre chesoanele, tunurile și căruțele cari astupă drumul. E o încurcătură inextricabilă de echipaje. Conducătorii vor să meargă toți împreună. Roțile se lovesc, se agață unele de altele. Caii se mișcă, se lovesc cu picioarele. Trecerea noastră mărește confuzia. Innaintăm greu. Noaptea e prea neagră.

Ca s'o lumineze, se dă foc la lăzi de provizii. Soldații sunt nemâncați și n'au tutun. În clipa trecerii lor li se oferă spectacolul revoltător al distrugerii depozitelor dela frontieră sub pretextul de a fi lăsate inamicului. Butoaie sunt desfundate, saci spintecați, alimente risipite. Tutunul e aruncat în pachete mari pe un rug de scânduri aprinse. Dedalul de convoiri e mai încurcat ca oricând. Un colonel călare apostrofează pe unul din ofițerii săi:

— Mergi înainte, domnule, mergi odată!

— Nu pot merge, răspunse ofițerul.

— Îți ordon să mergi, strigă colonelul furios.

Își împinge calul înainte, în întunec și vine să se lovească violent de trăsura care barează trecerea. Înfrânat trecem de strâmtoarea aceasta: Trupe sunt tăbărate în împrejurimi. Focuri mari de bivacuiri lăcesc în întunec. Le privim cu invidie. Noaptea e rece și tremurăm.

Defileul e tragic. Vântul leagănă arborii făcând cu ramurile lor lor ca un fel de schițări de lilieci uriași zburând dezordonat pe fondul negru al văii. Zbuciumul aerului alunecând în dăre șuerătoare în lungul coridorului acesta de stânci pare urletul înfricoșător al unei sirene uriașe cu tonuri schimbătoare și veșnic reinnoite. Râul își spumegă unda repede, jos, pe patu-i inegal de pietre. Și între spumegarea chinuită de jos și sinistrul vârtej aerian de sus, coloana obosită își forțează pașii șovăelnici în așteptarea zorilor cari vor însemna sfârșitul etapei.

Merg acum în fruntea coloanei, luminând calea cu

un felinar pâlpâind pe care îl ridic sus, deasupra capului calului. Lumina-i galbenă desemnează lungi siluete de umbre diforme pe șoseaua sonoră. Un miros de rugină se scoboară parcă de pe munte, o senzație de frig umed cade pe umerii încovoiați. Frunze moarte, târite de câte o răbufneală a vântului, ne lovesc în față, cu un zgomot scurt și sec. Sufluri reci biciuiesc obraji. E oare foamea? E setea? E oboseala? Nu știu, dar o suferință continuă tresare în mine și mă deșteaptă, în zvâcniri, de somnolența sau amorfirea unui coșmar înfrigurat. Un fel de deșelare mă frânge în două în spinarea calului; sunt țapăn ca un manechin de lemn. La o cotitură, felinarul se stinge ca sub un nevăzut suflu de taină. Și în întunerecul de-acum ne pătruns, un vuiet jalnic împrăștie ecouri în toate văgăunile aspre.

* * *

Satul e ocupat de inamic. Retragerea prin pădure e tăiată. Am dus ordine și acum mă reîntorc singur la întâmplare, de-a curmezișul dealurilor. Văd un cal nemișcat, fără călăreț. Mă apropii. Un soldat zace întins pe pământ, cu fața în jos. A fost omorât de un glonț. Frâul calului a rămas în mâna mortului, și animalul nu s'a mișcat. Scot frâul dintre degetele crispate și încalec.

Sosesc pe un platou. Mă reped în galop. Gloanțe țiuie deasupra capului. Mă aplec pe gâtul calului. O curea se rupe, șeaua alunecă. Cad, apoi mă scol

fără a fi pățit nimic. Chem calul care vine la mine supus. Pun șeaua la loc, încalec iar, plec întovărașit de zbârnâitul oțelului. Zăresc resturi de unități în retragere. Inamicul le urmează de aproape. Trupele se 'ngrămădesc în satul prin care trec acum. Mulți soldați se opresc și cer o bucată de pâine sau o înghițitură de apă. Locuitorii își încarcă în grabă avutul în care. Pe toate fețele e desnădejde și spaimă.

Străbat satul, încet și greu. Aceiași încurcătură și aceeași confuzie pe drumul astupat de chesoane sfărâmate, de căruțe răsturnate. Trupele merg amestecate, cu capul plecat, tăcute, într'un curent de derută.

La ieșirea din sat cer unui țăran să-mi arate drumul. Mi-arată o potecă în pădure. Incerc să merg pe-acolo; calul nu poate să se strecoare. Mă reîntorc la drumul mare. Un escadron de cavalerie sosește în trap mare înlăturând totul în trecere, silind pe infanteriști să sară la o parte, în arătură. Sunt târât de torent. Fac astfel trei patru kilometri în galop. Sunt însă prea obosit și nu mai pot urmă goana aceasta. Mă arunc într'un drum de care. Străbat două sate părăsite.

S'a lăsat noaptea. În cel d'al doilea sat mă opresc și descalec ca să adăp calul. Toate ferestrele sunt întunecate, toate ușile închise. Setea și foamea mă chinuie. Aud un glas care mă chiamă. E crâșmarul satului care nu și-a părăsit casa. Mă primește la el, dă câțiva pumni de ovăz calului, o bucată de pâine și un pahar de vin mie. O femeie ca de patruzeci de ani mă privește cu un aer stupid, zăpăcit. Ține pe genunchi un copil de șase-șapte ani.

— E adevărat că ați fost înfrânți, mă întreabă crâșmarul.

— Da. Ne retragem.

— Aud copilul întrebând încet :

— Mamă, ăsta e Român ori Neamț?

— Român, maică.

— Atunci de ce zice că a fost bătut?

Vreau să plătesc crâșmarului. Refuză. Incalec din nou și plec. Pe drum, oameni istoviți se culcă pe pământ și adorm în șanț. Vor trece noaptea unde au căzut. Măine vor merge mai departe dacă nu vor fi făcuți prizonieri.

E noapte neagră. Iată lumini : un sat mare plin de fugari. Locuitorii vin înaintea lor și le oferă, plini de milă, hrană și adăpost. Intr'o casă câțiva soldați se ceartă și se bat. Trec fără să mă opresc. Simt o ușurare negrăită când mă găsesc iar singur în drumul mare. Ajung din urmă trei soldați cari se țin de-acum după mine. Trecem calea ferată. În fața porții larg deschise a unui parc, un bătrân bine îmbrăcat ne oprește :

— Intrați, băieți. Trebuie să vă fie foame și somn. Casa mea e a voastră.

Ne ia mâinile și ni le strânge tare. Intrăm. Leg calul de un arbore din curte. Ferestrele sunt luminate. Doi servitori vin să ne întâmpine. O femeie încă tânără — stăpâna casei — ne face să ședem la masa mare din sufrageria luminată ca într'o zi de sărbătoare. Ne servește ea însăși, ne aduce farfurii pline cu ciorbă minunată și ne spune vorbe bune. Cred

că îi mai aud încă glasul. E pe buzele ei un surăs așa de dulce și trist! Privind-o, mă gândesc la basmele cari mi-au înduioșat și înveselit copilăria, la castelele strălucitoare cari se deschid, deodată, în mijlocul unei păduri, în fața călătorului istovit. Privesc în juru-mi cu o plăcere ușor amețită. Mai sunt încă zece doisprezece soldați.

Mă duc să-mi văd calul. Fânul și paielă stau risipite pe pământ în fața lui, dar nu se atinge de ele. Intru în casă. Saltele sunt întinse în sufragerie pentru soldați. Mi se dă o odaie. Mă arunc în pat și adorm într'un somn greoi.

Când mă deștept, e plină zi. Scobor în sufragerie. Femeia cea tânără din ajun leagă o fâșie de pânză în jurul brațului unui soldat care, așezat într'un fotoliu de catifea roșie, își privește infirmiera cu un aer mirat. Când fâșia e legată, soldatul dă drumul mânecii, se scoală, ia mâna femeii, o strânge între degetele-i noduroase, și, fără a spune un cuvânt, pleacă.

Afară, la ușă, servitorii dau fiecărui soldat o pâine de casă caldă, coaptă desigur în timpul nopții și le umplu bidoanele cu vin. Trebuie să primesc pachetul în care mi s'a pus un pui fript și câteva ouă, încalec și plec, fără a mă gândi să cer numele familiei acesteia așa de minunat găzduitoare.

Șoseaua e plină de soldați din toate armele cari se scurg spre oraș: infanteriști călare, cavaleriști pe jos, artileriști pe chesoane, răniți cari se târăsc greu rezimați de camarazi. Furgoane trec încărcate de soldați cari stau în picioare, înghesuiți unii într'alții.

Câți-va dintre ei, au capul plecat pe piept: dorm.

Privesc numerile de la capele. Nu văd pe nimeni din regimentul meu. În apropierea orașului, se fac încercări de a se face rânduială în dezordinea asta. Ofițeri dau ordine și indicații. Colonei își așteaptă unitățile.

Am ajuns la destinație. După două zile, în timpul cărora am auzit din când în când împușcături și acțiuni de artilerie, sosește ordinul de a bate în retragere. Ordinul nu-i prea limpede, după cât pare, căci colonelul, citindu-l ofițerilor lui, caută și pare a găsi cu greu pe hartă satele indicate ca linie de retragere.

Plecăm spre calea ferată, în lungul căreia vom merge. Locuitorii ne privesc speriați. Trecem cu capul în jos. Ajungem la un tunel, în întunericul căruia intrăm. Linia n'are ballast, traversele nu sunt acoperite; ne împiedecăm în fiecare clipă și înaintăm încet, pe dibuite. Două trenuri ne ajung din urmă și trec înainte. Mașinile șueră în tot timpul. Sunt trenuri de răniți; aud gemete și tânguii.

Sosiți la capătul tunelului, luăm drumul care merge paralel cu calea ferată. Noapte adâncă: nici lună, nici stele. Știri sinistre fac ocolul gândurilor. Capele sunt obosite. Temerile turbură pe cei mai hotărâți. Mergem încet de tot. Nimeni nu vorbește, nimeni nu fumează.

După o etapă de două ore, trebuie să ne oprim. Istovirea e generală. Prea puțini dintre oameni au putut avea, noaptea trecută, câteva ore de somn. Ne oprim fără sgomotul obișnuit. Nu părăsim drumul;

soldații cad unde se găsesc, se întind pe pământ și adorm. Insuși colonelul se culcă într'o brancardă în mijlocul trupei. După o odihnă de o oră, un ofițer se duce să-l deștepte. E silit să-l zguduie puternic. Colonelul se scoală brusc și strigă:

— Ce-i? Ce s'a mai întâmplat?

Plecăm înaintea. La miezul nopții străbatem un sat ale cărui case sunt luminate. Prin ferestre zărim locuitorii strângându-și avutul, gata de fugă. Luăm călăuze din sat și ne urmăm cu greutate calea. Poteci strâmte, abrupte se urcă în pantă mare prin nesfârșite păduri. Abia la trei dimineța ajungem la capătul ascensiunii, pe un mare platou gol. Am lăsat în urma noastră pădurile și râpele din lungul căii ferate; în fața noastră e acum aerul și spațiul. Trebuie să așteptăm ca întreaga coloană să ajungă pe platou. E vorba de oameni rătăciți în pădure. Ne culcăm într'o livadă.

Lumini apar în curând la orizont. Se fac presupuneri: trebuie să fie inamicul, o ciocnire e poate iminentă. Călăuzele sunt cu noi, păzite. Unul din țăranii pe cari i-am luat se roagă de colonel să-l lase să se întoarcă acasă. Și-a lăsat nevasta și copiii; vrea să fie lângă ei când va veni dușmanul. Omul plânge, se tânguie. Colonelul e neîmblânzit. Ordin să tragă în el, dacă vrea să fugă.

Frigul e viu de tot. Ceața începe să se lase și să ne pătrundă. Dormim îngrămădiți, pe pământ, strânsii într'alții. Noaptea se sfârșește liniștită. În zori, ordin de plecare. Conduși de călăuze, mergem prin

păduri, strabatem sate. Luăm de la țărani tot ce pot să ne dea. De două zile nici urmă de intențență. Suntem extenuați, abrutizați, inerti, cu obrajii scobiți, cu fețele murdare, cu uniformele noroioase. Ne rezimăm de ziduri. Ne lăsăm să cădem ca niște pachete. Nu spunem un cuvânt, dar înfățișarea noastră povestește dezastre. Și populația privește trista defilare, cu ochii deschiși mari în cari licăresc gânduri de durere.

* * *

De amândouă părțile șoselii, cu armele făcute piramide, regimentul așteaptă. Un maior de artilerie trece pe lângă noi, în trapul unui minunat cal negru.

— A! asta-i culmea!... Ce prostie!... monologhează el în trecere.

A văzut, desigur, făcându-se sau a fost silit să facă ceva ce-i pare absurd.

Un plutonier dintr'o altă unitate atașată regimentului, povestește în mijlocul unui cerc de soldați:

— Eră strașnic, măi. I-am aruncat în vale. Am fi putut înainta méreu,... drumul eră liber. Dar generalii noștrii sunt șireți.... Ne-am prefăcut că ne re-tragem. E o cursă. Avem aici poziții strașnice... Numai să poștească inamicul!...

Adunarea. Trebuie să plecăm tocmai în clipa când ciorba fierbe la foc.

— Ce frumos mirosea ciorba noastră! exclamă un soldat. Dar se vede că așa trebuie să fie: când ciorba e bună, trebuie s'o lăsăm.

— Și când e rea, adaogă un altul, trebuie s'o mâncăm.

— Și când nu-i de loc, trebuie să răbdăm, încheie un al treilea.

Oamenii par totuși hotărâți. Sunt soldați cum se cade cari și-au făcut frumos datoria; dar nu-i curaj nici patriotism care să dea izbânda acolo unde lipsesc mașini, ordine, unitate și comandă pricepută.

Un ofițer de legătură e oprit de către Colonel:

— Ei, cum merge, locotenente? Am păstrat pozițiile?

— Nu; le-am părăsit.

— De, trebuie să învățăm și noi tactica germană a războiului în păduri și în munți.

Atâta tot. Locotenentul își urmează drumul. Și nimeni nu pare căși dă bine seama ce înseamnă o luptă pierdută. Sunt unități cari au aerul unor mici republicii independente, tot așa cum altele se crede așa de legate, în anumite clipe grele, de comandamentele superioare, încât, la cereri de ajutoare grabnice și decisive, răspund:

— Nu putem face nimic fără ordine superioare.

După două ore de marș greu, pe înnoptat, ajungem imediat înapoia liniei de luptă. Acțiunea e foarte vie. Azistăm la ea fără a lua parte. La ora nouă, orizontul e în foc; incendii se aprind în toate părțile. Primim ordin de reîntoarcere în bivuac. Schimbăm drumul spre a merge mai în voie. Nemerim rău. Străbatem un sat în mijlocul unei confuzii înfricoșătoare de trăsuri pline de răniți și morți.

Trecem în fața unei biserici; ușa e larg deschisă. Felinare sărace luminează interiorul sanctuarului plin de răniți culcați pe pae; sanitari se duc și vin; se aud țipete, gemete. Femei se 'ngrămădesc în jurul intrării, tânguindu-se și neputând totuși să se deslipească de spectacolul acesta. În sat mulțimea e mare. Innaintăm încet și greu. Locuitorii ne întreabă. Am învins? Ne-au respins? Nu știm ce să răspundem. Petrecem noaptea sub corturi, pe contra-panta unui deal.

A doua zi schimbăm bivuacul. Ne instalăm la patru kilometri înapoi, într'o livadă minunată, pe malul unui pârâu. În apropiere paște cireada de vite a diviziei. Soldații constată că și pot procura ușor lapte și regimentul întreg se duce să mulgă vacile. Am putea numi ziua aceasta, ziua cafelii cu lapte, a orezului cu lapte, a ceaiului cu lapte, a ciorbii cu lapte. Vremea e minunată. Nici o larmă de tun. O baterie de artilerie bivuachează în apropiere. Muzica regimentului vine să ne cânte o fantezie din *Trovatore* și un vals de Strauss.

La șease seara, alarmă. Așteptăm ordine gata de plecare. Noapte vine fără nici un ordin. Dezechipăm și încercăm să dormim. La două noaptea, altă alarmă. Ia-tă-ne în așteptare până la ziuă. La șease trecem pârâul și ne îndreptăm iar spre front, mai spre sud. La nouă, canonada e foarte vie și apropiată. Grăbim marșul. La zece luăm poziție în linia doua. Ni se spune că o acțiune mare e angajată și cu totul merge bine. După câteva ore de așteptare violența

canonadei se potolește, și la trei după amiază, totul tace pe întreaga linie.

Timpul e minunat. Toți suntem încrezători și veseli. Aleargă zvonul că am câștigat lupta și că inamicul se retrage. Alte unități sosesc din urmă. Din când în când o lovitură de tun. Nimeni nu-i dă atenție. La ora patru, canonada reîncepe mai violentă ca oricând. La orizont, nori de pulbere. Ce însemnă asta?

Se trimet recunoașteri, în vreme ce focul artileriei inamice pare a ne avea pe noi ca obiectiv. O baterie inamică e stabilită undeva în apropiere și în bună poziție, căci ne bate bine de flank. Incepem a avea morți și răniți. O patrulă se întoarce raportând că aripa dreaptă a trupelor noastre înaintate e amenințată, că norii de praf sunt făcuți de rezervele inamice care intră în linie. Lupta a reînceput furioasă.

Primim ordin de întărire a întâii linii. Mergem peste șanțuri, garduri, prin curți de case tăcute și pustii. În fața unei case, un copil de vreo doisprezece ani, suit în picioare într'un fel de cotigă, scoate țipete ascuțite și joacă privindu-ne trecând. E vreun idiot uitat acolo cine știe cum.

Urcăm o coastă și ne găsim, gâfâind, obosiți, în trăgători, rezimați de o pădure. Obuzele inamice, cari ne-au urmat câțva timp, ne-au lăsat. Vedem strângându-se batalionul de vânători care, printr'o acțiune bine condusă, a degajat platoul, silind să se retragă bateria care ne bătea.

Inserează. Primim alt ordin să operăm o mișcare înapoi. Semn rău. suntem îngrijorați, triști. Unde mergem? Câmpia e tăcută. Inamicul pare că a renunțat la luptă. N'a câștigat azi nimic. Atunci de ce ne înapoiem pe urmele pașilor noștri? Târâm piciorul, ne împiedicăm de obstacole. Coloana se lungește tăcută în întunec. Avantgarda șovăie, nesigură de direcție. Sfârșim prin a zări focuri în noapte. Străbatem un sat plin de trupe. Răniți pretutindeni: în case, în coșare, în curți, pe iarbă. Nu-i un serviciu organizat. Felinare se plimbă în întunec. Ne oprim pe o arătură, la eșirea din sat. Întâmplarea a adus aici trăsurile regimentare. Putem mânca.

La cinci dimineța, primim ordinul să ocupăm un deal, la câțiva kilometri înapoi. Spre a ne hotări să primim cu resemnare mișcarea aceasta de retragere, ni se spune că nu mai avem munițiuni. După două ore suntem instalați în noul bivuac. Despre ceea ce se petrece înaintea noastră, nu știm absolut nimic. Suntem ocupați cu repararea dezordinei ținutei. La ora opt seara, toți dormim. La unu noaptea, alarmă serioasă. Patrula aduc știrea că pădurile situate pe dealul din față sunt ocupate de inamic. Când? Cum?.

Neprimind nici un ordin, stăm pe loc. Noaptea e blândă, înstelată. Clarul de lună e mângăietor. Adormim din nou, gata la întâia alarmă.

Dimineța trece liniștită. Imi iau dejunul și, așezat pe marginea unui șanț, aprind o țigară. Ridi-

când ochii, văd prin fumul ușor al întâii puffături, la nivelul crestei dealului din fața, un nor mic alb.

În aceeași clipă o detunătură apropiată mă amețește. Un obuz se sparge la câțiva metri în dosul meu; o schijă lovește în piept un caporal. Imediat, două alte obuze cad, apoi o grindină întreagă de proiectile. Ne formăm în bataie. Câțiva cai, rămași în vale la conovăț, înnebuniți de spaimă rup frânghiile și pornesc în galop, la întâmplare, în lungul văii. Tot ce e pe poziție, e răsturnat, distrus, risip. Nu ne rămâne decât ce avem pe noi și în spinare. Situația e grea. Suntem ca o țintă fixă oferită focului inamic. Ne formăm repede: înainte. Oamenii alunecă, se târăsc în brazde, în trăgători. Inamicul a petrecut noaptea instalându-se solid în pădure; se bate în dosul parapetului tranșelor. Stăm pe loc sub foc, nu părăsim poziția, dar nici nu putem înainta.

Câțiva cai au apărut iar în bătaia artileriei. Unul e aruncat în aer de un obuz ca un întreg și cade în bucăți; un altul are capul smuls și aruncat ca o bilă de popice; calul face încă un scurt galop, apoi se rostogolește ca o masă. În stânga noastră unde focul eră mai viu e acum tăcere. În dreapta lupta continuă crescând. La centru se menține slab. Bateriile inamice ne iau de flanc; pare că inamicul reușește o învăluire. E ora șase. Ziua scade. Bateriile noastre sunt demontate și tăcute. Suntem ținuiți într'un fel de râpă, în fundul căreia au rămas ascunse, amestecate, trăsuri de ambulanță, furgoane, chesoane.

Câteva unități răzlețe vin să ne întărească. Un colonel care le comandă privește câmpul de luptă, judecă situația și exclamă: „Cum! sunt chemat aici și camarazii bat în retragere!“.

O scurtă clipă de răgaz și de șovăire din partea inamicului. Apoi atacul reîncepe furios și bateriile din fața noastră încearcă să dovedească bine că nu sunt, ca ale noastre, lipsite de munițiuni. Aripa dreaptă își pronunță, apoi își accentuează retragerea. E covârșită. Incendi mari se ridică în noaptea care se lasă.

Ne retragem cu toții. Cădem în făgașuri. Proiectilele inamice șueră în frunzișuri, doboară creci, retează arbori. Străbatem greu, la eșirea din pădure, o râpă cretoasă. Distanțele se pierd. O nădejde ne mai susține încă: „Vom face o diversiune în spatele inamicului“. Străbatem un sat mic, cu înfățișare jalnică. Casele sunt închise și tăcute. Nici un locuitor în drum. Câteva uși se întredeschid. Zărim răniți întinși pe paie.

Trupe vin din toate părțile peste arături. Gornistii sună adunarea. E ceva trist, jalnic, desnădăduit în chemarea goanelor. Ofițerii fac socoteala oamenilor lor. Zbuciumul ține toată noaptea. Ni-s sufletele pline de desnădejde. Am suferit, mult mai puțin material ca moral. Soldații s'au purtat totuși minunat. N'au cedat decât sub focul zdrobitor al artileriei inamice. N'am părăsit un tun. măcar în mâna dușmanului. Dar simțim din toate părțile ca un clește care se strânge, metodic.

Rămânem așa în câmp, îngrijorați, zbuciumați, ne-

răbdători. Șiruri lungi de care și căruțe trec pe drum. Sunt locuitori speriați cari fug. Turme de animale îi urmează aiurite.

Însfășit, ordine sosesc. Un loc anumit e indicat fiecărei unități. Ni se dă un câmp de varză. Abia începem să ne orânduim și ordine noi sosesc. A fost o greșeală. Tabăra noastră e aiurea, mai departe. Intrăm în minunate grădini de zarzavaturi, în mijlocul unor irigațiuni savante. Într'o clipă totu-i călcat în picioare și din munca pricepută a fermierului n'a rămas nimic. A doua zi dimineața, urcăm dealul situat la doi kilomeri la Nord. Vremea e ce-țoasă și tristă. Trecem pârâul pe un îngust pod improvizat. În clipa când ocupăm poziția, o ploaie rece începe să cadă. Stăm ciuciți melancolic sub trâmă de apă, în vreme ce artileriile fac schimb platonice de focuri. Spre seară ne reîntoarcem în grădina noastră de zarzavat. Soldații sunt triști, copleșiți, noroioși, muiați până la oase în mantalele lor cocoloșite. Se vede că se reîntorc amărâți dintr'o cursă inutilă. Un avocat glumeț numește acest soi de acțiuni de marșuri și contra-marșuri repetate zilnic: „bătălia pașilor-pierduți“. Mi se pare că e o reminiscență.

Trecem încă o zi în tristețe, inacțiune și noroi. La două noaptea, plecăm iar, dar fără încredere, nu știu de ce. Ziua se anunță, totuși, mai bine. Trecerea pârâului se face repede. Ocupăm poziția de pe deal. Așteptăm până la amiază fără să atacăm. Pe contrapantă se pregătește ceaiul. Apa fierbe. Tentativă inu-

tilă. Iar ordin de plecare, de data asta aiurea decât în grădina de zarzavat. Și pumni se strâng de necaz și nimeni nu 'nțelege rostul plimbărilor acestea capricioase, fără luptă.

* * *

Ambulanța e instalată în clădirea școlii. Obuze cad asupra marginii satului. O lovitură mai lungă trimite un obuz în plină ambulanță. Proectilul pătrunde pe fereastră într'una din săli, cade lângă patul unui ofițer rănit grav și se sparge. Schijele sparg toate geamurile, zmulg pardoseaua, îngăuresc zidurile, și, într'un zgomot înfricoșător, umplu sala de pulbere, de tencuială și de un fum negru, acru, asfixiant, orbitor. Plânsete, țipete, tumult. Fumul se risipește. Doctorul se scoală de sub un pat. Se pipăie. N'are nici o rană ; numai ochii îi sunt arși de pulbere. Nu poate deschide pe cel drept și întredeșchide greu pe cel stâng. Vede ca printr'un văl roșu, un spectacol uimitor. Toți cei patruzeci de răniți, afară de șapte opt cari, având picioarele amputate sau coapsele sfărâmate, nu se pot mișca, — toți au sărit din pat și au alergat la întâmplare, în neștire, în toate colțurile sălii, căutând să scape, scoțând țipete sau urlete, în cămașă, cu picioarele goale, unul susținându-și brațul, altul capul, în mijlocul sanitarilor aiuriți.

Incet încet, spaima se potolește. Doctorul strigă din toate puterile: „Intorceți-vă la locurile voastre,

nu mai e primejdie“. Ordinea se restabilește. Linștit, în patu-i din care nu s'a mișcat, ofițerul lângă care a căzut obuzul, murmură: „N'am nimic; se vede că nu-i nici de data asta“. În adevăr, proiectilul, printr'un ciudat capriciu, n'a omorât decât un sanitar și a rănit încă odată alți trei răniți.

* * *

Ninge. Dealurile sunt albe. Vântul taie. Două mii de flăcăiandrii, recruții de mâine, vin în cortegiu de jale. Au făcut pe jos aproape o sută de kilometri în două zile. În lungul drumului au fost hrăniți de mila publică. Li-e foame și totuși cei mai mulți spun: „Mai bine e să stai la căldură decât să mănânci“. Când se strâng în jurul focurilor, hainele lor fumegă. Nu vorbesc, răspund în monosilabe și stau nemișcați, privind cu o admirație copilărească flacăra săracă. Sunt blânzi, triști și resemnați. Unii, foarte palizi, tușesc chinuitor.

Pleacă iar înăainte. Zăpada cade deasă, în vârtejuri de vânt. Oamenii sunt istoviți. Într'un târg sunt rechiziționate câteva zeci de căruțe pentru cei ce nu mai pot merge. Caii alunecă în zăpada înghețată și urcă anevoie coastele. Două care mari sunt pline de bolnavi; oamenii sunt rânduți regulat unul lângă altul pe paie. Câțiva saci acoperiți deja de un strat de zăpadă sunt aruncați peste ei. Capețele se rostogolesc ușor la dreapta și la stânga, după oscilațiile carelor; trupurile nu fac nici o mișcare. Te întrebi dacă sunt vii sau morți.

Din convoiul celor ce merg, unii, doborâți de oboseală sau de desperare, se risipesc în lungul drumului culcându-se în șanțuri, pe zăpadă. Căruțe îi adună din urmă. Inserează. Nu mai ninge. Cerul e „dramatic“, nu găsesc altă expresie. E un cer de teatru brusc, chinuit, tumultuos; nori mari foarte negri aleargă împinși de vânt; luminișuri subite se fac în masa lor; și luna, strălucitoare în cadrul acesta sumbru înneacă în lumină carele greoaie cari urcă încet coastele cu atelajele lor de patru boi.

* * *

Răniți vin de pretutindeni, unul câte unul sau în grupuri mici, morți de oboseală, târându-se rezimați în bastoane. Cad pe trotoare, în fața ușilor caselor. Li se arată spitalele. Se ridică și se târăsc până acolo. Toate numerele regimentelor sunt amestecate. De cele mai multe ori, oamenii nu știu să spună de unde vin, unde au fost răniți, cărei divizii aparțin, cine îi comandă. Sunt unii cari au făcut două zeci de kilometri pe jos, bătând la ușile ambulanțelor de unde au fost refuzați din lipsă de locuri. Unii n'au nici mantale; alții sunt aproape desculți.

Procesii de căruțe se urmează zi și noapte în fața spitalelor. Într'o noapte, cum căruțele nu pot intra decât câte una în curtea unui spital, un șir lung de vehicule își așteaptă rândul în lungul străzii. Un infirmier, care a fost fecior în București, zice; „Parc'ar fi coada echipajelor într'o seară de bal“.

Căruțele trec pe rând în fața ușii dela intrare. Sanitari și surori, cu câte un felinar în mână, merg dela una la alta. Înainte de a da oamenii jos, îi întreabă unde au fost răniți spre a ști dacă trebuie să-i ia de braț sau de mijloc, sau să-i pună în brancardă spre a le face cât mai puțin rău. Sunt uneori unii cari nu răspund. Atunci un vecin zice: „E un ceas decând nu mai vorbește camaradul, mi se pare că a murit“. Și e adevărat. Trupul celui ce tace e întepenit în paie. E luat atunci și dus într'una din săli. Doctorul îl cercetează și spune: „E de geaba. A murit“. Cădavrul e dus în sala morților unde mai totdeauna își așteaptă rândul la groapă cinci șase morți. Când vine vremea, sunt îngrămădite într'o căruță câteva cosciuge de scânduri de brad nedate la rânduia, și... la drum spre cimitir.

Adeseori în timpul când morții sunt încărcăți în căruța funebră, sosesc alte căruțe cu răniți; e o încurcătură de răniți cari vin și de morți cari se duc. Incerci să faci pe răniți să vorbească; îți răspund toți același lucru: „oboseala... foamea... frigul... lipsa de muniții... ordinele! și apoi prea multe tunuri și miștraliere la inamic și prea puține la noi. Nu-i vedem pe Nemți. Le primim numai obuzele și gloanțele. Ce să facem?“

Cei cari mor, nu văd, de cele mai multe ori venind moartea. Sunt așa de sleiți în toate felurile încât numai au nici un simțimânt a nimic când se apropie sfârșitul. În vreme ce alții mor în deplină cunoștiință,

cu toată judecata lor și cu atât calm și tărie, încât sunt aproape frumoși văzându-i cum mor.

* * *

Suntem patru în odaia strâmtă și caldă. Unul doarme adânc. Ceilalți doi vorbesc. Unul din ei, un căpitan, zice scoțându-și vestonul :

— Sunt treizeci și două de zile de când port pe mine aceeași cămașă de flanelă. În sfârșit, acum pot s'o schimb... Uite am cupărat alta azi. E frumoasă nu e așa? M'am hotărât de-acum. Nu-mi mai trebuie bagaje. Imi voi cumpăra cămășile una câte una, și ciorapii pereche cu pereche, unde și când voi găsi. Mi-am pierdut până acum de două ori lăzile cu bagaje. S'a sfârșit cu ele. Dacă mă prind Nemții, pot să-mi iea pielea, dar nimic mai mult...

Și se culcă. Cel care doarme de la început e desigur vreun inventator de tun electric sau de altă mașină grozavă, căci în mijlocul nopții, începe să viseze cu glas tare și să repete de câteva ori :

— Pe la chiulasă, da... banda rigidă, ca mitralierele... două sute de lovituri pe minut.

* * *

În ziua aceia, maiorul meu mi-a dat cel mai extraordinar răspuns pe care l'am auzit vreodată. Soldații sedeau cu arma la picior în marginea unei păduri; obuze inamice începură să cadă, sfărâmând arbori.

Zăream mișcarea inamicului pe dealul din față. M'am dus la maior,— îl văd încă răzimat de un stejar,— și i-am zis: „—Ce ordine ne dați, domnule maior? — Ordine, îmi răspunse el, ordine într'o zi de luptă, ești nebun, camarade“!...

Și s'a întins la rădăcina arborelui, fără să se mai ocupe de noi, ca și cum n'am mai fi existat.

* * *

Câte lucruri pe cari le vezi, cari nu par nimic și cari sunt minunate!

E încă noapte. Munițiunile s'au sfârșit. O companie e sortită să facă un contra-atac spre a împiedeca urmărirea noastră de către inamic. Gloanțe sfâșie întinericul din toate părțile. Căpitanul care primește ordinul să contra-atace își scoate, calm sub ploaia de oțel, ceasul, privește ora arătată de minutarele fosforescente, îl pune iarăși la loc, și comandă cu glas tare și ferm: „După mine, înainte!“ Pleacă singur înaintea companiei care îl urmează tăcută, pierzându-se în noapte.

Nimic mai simplu și mai emoționant totuși ca gestul acesta de a privi ora. Căpitanul și-a zis desigur: „Dacă scap din aventura aceasta, am s'o povestesc celor de-acasă și am s'adaog: eră ora patru și douăzeci; m'am uitat la ceas“.

* * *

„Sunt în gară. N'am văzut niciodată o confuzie mai mare și o îngrămădire mai haotică. Luptă de supraîmărie la bilete, zbucium în sălile de așteptare, talmeș-balmeș uman la bufet. Convoaie militare trec la fiecare sfert de oră, ducând cai, tunuri, căruțe, soldați. Trâmbițe sună, locomotive șueră, împiegații strigă, călătorii se tânguie.

Surori de caritate se duc și vin, cu un pas egal pe peron, deschid o ușă, și intră într'una din sălile de așteptare transformată în infirmerie. Sunt acolo aproape douăzeci de răniți acoperiți cu pături de sub cari apar capete palide. În mijlocul sălii, într'un fotoliu de catifea roșie, șade un soldat, sau mai de grabă un om îmbrăcat în fâșii de uniformă; pe jumătate leșinat, cu capul dat pe spate, el privește cu ochii turburi, o soră care, cu o lingură de lemn, întinde un fel de alifie pe o bucată de vată. O altă soră, în fundul sălii, dă de băut unui rănit; cu mâna dreaptă ține paharul la buzele omului; cu cealaltă mână îl susține ridicat de umeri. Când a isprăvit de băut, rănitul se lasă să cadă pe salteaua lui de paie și sora orândue în juru-i cutele mantalei.”

Un soldat tânăr, blond, amputat de piciorul drept, zice unui camarad, cu tonul blând și resemnat:

— De ași putea avea și eu un picior de lemn! Am văzut la o prăvălie în București....

Toată ambiția copilului acesta e să aibă un picior de lemn. La bufet, în mijlocul mulțimei, un ofițer povestește:

„Glonțul îmi intrase în umăr și tăiase o arteră.

Sângele îmi curgea fără întrerupere; brațul îmi atârna inert, greu ca plumbul, părând gata să se desprindă în orice clipă din umăr. Nu era nici un doctor sau sanitar în apropiere. Inamicul furnică la cinci sute de metri înaintea și gloanțele plouau. Mi-am pus singur batista ca un tampon pe rană, și am scos cureaua benocluului și șnurul de piele al revolverului. Am pus pe un soldat să-mi lege cu ele brațul strâns lipit de umăr. Apoi m'am scoborât în vale, am încălecat pe cel mai bun din caii de la trenul de luptă al mitralierelor, și am făcut astfel călare, în galop, cei cinci kilometri cari mă despărteau de ambulanță, unde am putut fi pansat la timp.... Am leșinat, ce-i drept, ajungând. Dar așa fi fost pierdut dacă nu aveam calul. E ceva să ai la îndemână un animal voinic“... University Library Cluj

Un general, cu chipiul înfundat până la urechi, cu cizmele înalte peste genunchi, face să sune grăbit, pe cimentul peronului, pintenii de nichel. E urmat de un întreg stat-major.

— Trenul meu! Unde-i trenul meu? întreabă el nerăbdător pe comandantul militar al gării.

— Pe aici, domnule general; poștiți după mine.

Câțiva soldați zdrențuiți, culcați pe pământ în marginea gării, ridică încet capul spre a privi trecerea strălucitorului cortegiu. Unii suspină înăbușit. Și generalul dispare, aferat și zgomotos, după un șir lung de vagoane păzite de sentinele.

Un țăran îmi dă un teanc mare de scrisori răvășite găsite de el într'un sac căzut în mijlocul drumului. E un sac poștal pierdut în timpul transportului spre front. Scrisorile sunt nespuse de variate ca formă exterioară, caligrafie, și gramatică. Dar fondul e aproape același. La ofițeri predomină scrisorile de iubire, la soldați cele de familie. În cele de iubire e vorba adeseori de bani: ofițerilor li se *cere* o sută de lei, soldaților li se *trimete* un leu; aceasta e diferența. Suflete de femei.

* * *

Am auzit spunându-se minunate vorbe de ostași. Ele fac parte firească din tragica epopeie pe care o trăim. Sunt mărturii inconsciente a unei vieți noi care nu-i decît vechea viață, adâncită și mărită de încercări.

Intr'un spital, un rănit trebuie să fie amputat. Dar e așa de slab încât chirurgul stă la îndoială:

— Dacă am putea să-i dăm ceva sînge....

— Dacă nu trebuie decît atât, am eu destul; poftim! răspunde un alt rănit.

Transfuziunea se face. Cei de față, mișcați de devotamentul rănitului, pe care îl știu sărac ca un plugar fără pămînt, se cotizează discret și strâng două sute de lei pe cari îi oferă, cu mulțumiri. Soldatul ascultă mulțumirile, privește banii și dă din cap:

— Haida de! eu îmi dau sîngele, nu'l vînd!

Un sublocotenent de rezervă zărește într'o dimineață de luptă, o unitate inamică care se mișcă

în ceață cu intențiuni de învăluire. Înștiințează de aceasta două companii cari se află în apropiere și spune că se duce el însuși să înștiințeze celelalte companii depărtate la câteva sute de metri. Camarazii vor să-l împiedece. El se încăpățânează și pleacă cu ordonanța sa, alergând sub foc, culcându-se, sculându-se. Mai au de făcut câteva zeci de metri, când un obuz cade în apropierea lor și îi rănește: pe el grav, pe ordonanță ușor. Cum ofițerul nu mai mișcă, ordonanța se târăște până la el. Sublocotenentul îi zice atunci: „Ioane, m'au achitat; vreau să mă rog; să spunem Tatăl Nostru împreună“. Cei doi răniți, rămași întinși singuri în mijlocul câmpului de luptă, în vreme ce pământul tremură sub explozii, spun amândoi rugăciunea. Apoi ofițerul întinde soldatului portofelul și inelul: „Să le dai tatii.... Are să'l doară atât!... Ascultă Ioane, am să te sărut: e cel din urmă sărut pentru cei de-acasă“.

Un soldat e întins pe marginea tranșeei, murind de o rană înfricoșătoare pe care i-a făcut-o în pân-tece o schijă. Cu toate acestea, nu se plânge nici nu se zbate; abia dacă ai recunoaște în ochii lui mari deschiși expresia de tristețe pe care o are adeseori. Căci, de la plecarea de acasă, n'a primit nici o veste de acolo. Camarazii îl ajută cum pot, îi oferă de băut, îi descheie vestonul, caută să oprească sângele. El, deschide ochii pe cari i-a ținut câtva timp închiși, și, părând că nu suferă, zice unuia din camarazi cari se apleacă spre el: „Ascultă frate Gligore, nu-i așa că n'ai să spui mamei că am

fost lovit așa de urât?... Știu că nu-i place sângele... Să-i spui numai atât: l'a lovit un glonț în frunte și a murit îndată, fără suferință și fără sânge“....

Trimet un soldat să se suie într'un arbore care e în bătaia inamicului, spre a observă unele mișcări pe cări eu nu le pot vedea de la locul meu. Ii zic: „Fii cu băgare de seamă, băiete; și noroc!“ El mă privește liniștit și îmi răspunde: „Aici sau dincoio, nu mă tem“.... Cu un cuvânt: viața? moartea? Mi-e tot una. Sunt gata!

Căutătorii de sublim n'ar putea găsi mai bine.

* * *

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Colo, între linia inamică și a noastră, un soldat agonizează; strigă și geme: „Mi-e sete, apă... apă!“ Tunurile inamice trag furios; ale noastre răspund la fel. Intre cele două focuri, murindul rămâne inert, îngrozit, chinuit. Obuzele n'au nici măcar mila să-l mântuie. Geme mereu: „Mi-e sete... Fie-vă milă!... Apă“...

Noaptea, violența luptei cade, și, în tăcerea câmpului, se aude încă tânguirea sfâșietoare: „Mi-e sete!“... Un soldat se strecoară, cu prețul tuturilor primejdiilor, prin dedalul de rețele de sârmă, spre rănit. Nu sunt decât cel mult patruzeci de metri până acolo, dar călătoria aceasta e eroică. O rachetă îl descoperă vederii inamicului, gloanțe țiuie nebune. Și colo, aproape să-l ajungă cu mâna, e murindul... „Apă!“... se roagă el cu glasul aproape stins. Sol-

datul înaintează în vreme ce bombarde cad înna-
poia lui. Murmură: „Ale naibii *cutii de muște*;
de-mi cade una în cap, nu mai ajung la destinație“...

Însfârșit, mâna lui a pipăit capul murindului. Își ia
bidonul și îl lipește de gura nenorocitului. Rănitul
se întoarce pe jumătate: Ah! zice el cu o licărire
de bucurie în ochi... Și moare.

Soldatul se întoarce neatins. Alunecă în tranșee,
răsufală ușurat și zice: „Săracul, n'a crăpat ca un
câine!“...

E un țăran oltean, dintr'un sat de pe Jiu. Nimic
nu l'a pregătit pentru rolul de erou, nimic decât în-
deplinirea sânguitoare a micilor lui datorii. L'am au-
zit odată zicând:

— Nu știam că sunt patriot. Pentru mine e tot
așa de firesc a săpa tranșee și a le păzi, ca și a'mi
săpa ogorul și a'l îngriji. Aceiași treabă; numai lo-
cul e altul.

Cuvinte adânci, ieșite din măruntaiele creierului.

— Când sunt trimes în patrulă, zicea el altădată,
nu mă întorc fără știrea pe care trebuie s'o aduc.
Merg unde trebuie, și fac ce trebuie. Oamenii pe cari
îi iau cu mine se tem uneori; dar, cum eu merg
totdeauna cel dintâi, mult înaintea lor, și cum în-
tâiul glonț ar fi pentru mine, dacă am fi descoperiți,
nu pot face altceva decât să mă urmeze.

În orele când concertul de artilerie e oferit tran-

șeelor noastre cu grije, el își culcă oamenii în fundul tranșeei cu capul sub ranițe. Numai el rămâne în picioare, urmând să fumeze dacă are țigara în gură. Niciodată nu se culcă, niciodată nu consimte să plece capul, chiar când schije sau șrapnelele zbor în apropiere.

Dacă și eu am putut da oamenilor mei pilde de un curaj mai mare ca cel firesc, dacă am putut să-i învăț a desfide mitralia, o datoresc sergentului oltean. Când simțeam inima zbătându-se repezită în piept, când mă gândeam că ar fi bine să mă pitesc ca atâția alții în vreo gaură, închizând ochii și astupându-mi urechile spre a nu vedea și a nu auzi nimic, n'aveam decât să mă gândesc la el, privind surâzător exploziile, fumându-și țigara, în calmul unei stăpâniri de sine uimitoare.

Iată o ilustrație izbitoare a responsabilității umane. Nu-i nici unul din actele noastre, chiar cel mai indiferent, care să nu-și aibă repercusiunea nelimitată, nesfârșită aproape, și care să nu contribuie la ridicarea sau la deprimarea sufletelor celorlalți.

E în gândul acesta, prilej egal de înfiorare și de surâs.

* * *

Merg pe „drumul cărțițelor“. Am făcut o vizită unui prieten dintr'o tranșee depărtată. Spre a ajunge la el, schimb adeseori șanțul. Caut să nu mă rătăcesc. Atâtea drumuri de subsol, cu ocoluri capricioase, alcă-

tuesc un adevărat dedal. E nevoie de anumite indicațiuni spre a înlătura orice confuzie. Pancarte albe de lemn poartă scrise cu albastru, cu o caligrafie și ortografie ireproșabile, numele șanțurilor: Ardeal, Basarab, Oltul, Trotușul, etc.

Cum vremea e frumoasă, pădurea ispititoare și frontul liniștit ca niciodată, ies din șanț și caut să scurtez drumul pe sub umbrarul arborilor. Sunt convins că mă orientez perfect. În toate expedițiile pe cari le-am făcut, cu atâta îndrăzneală, în imaginație, am datorat succesele mele rare unui minunat simț al direcțiunei. Astfel, spre a vâna rinocerul, în Africa, nu luam niciodată călăuze. Mi-eră de ajuns să gădesc o urmă, chiar veche de mai multe zile spre a o urmă cu tot atâta siguranță ca și cum animalul ar fi mers înaintea mea. Deci, sigur de mine, cu atât mai mult cu cât sunt toată ziua cu harta în mână, merg, vesel, cu ochii spre bolta de frunziș, visând, visând..... când poteca întreruptă brusc, mă duce în niște tufișuri fără ieșire. Sunt în plină pădure, mai rătăcit că în pădurile mele africane, riscând să nemeresc la inamic. Incep să mă învârtesc în loc ca un șoarece în cursă. Un glonț țiuie deasupra capului, rupând creci și făcând să cadă frunze, apoi altele. Simt un vânt la ureche. Apoi o adevărată rafală de gloanțe se înfundă pocnind în arbori sau în pământ cu un zgomot mat. Mă turtesc de un stejar gros și aștept. Am crezut o clipă, naivitate trecătoare, că m'a văzut inamicul și că am ajuns o țintă.

Rămân așa un timp care îmi pare nespus de lung.

În cele din urmă aud pași pe potecă, în urma mea. Un soldat apare, șuerând vesel:

— Ce s'a întâmplat, domnule locotenent?

— Am pierdut drumul și am nimerit în focul inamicului.

Omul are un surâs pe care l'ași califică de ironie dacă s'ar adresa altuia decât mie. Mă întreabă unde merg și 'mi arată tranșeea căutată, la douăzeci de pași înaintea, ascunsă după tufișuri. Apoi pleacă înaintea, fluerând o populară.

Aflu că e unul din agenții de legătură care n'are mai mare plăcere decât să se plimbe dintr'o tranșee în alta. Când treceau două trei ore fără a fi trimise undeva, zicea: „Nu mai pot șede” ... Și plecă singur să se plimbe în pădure, fără a urmă șanțurile, riscând să primească câte un glonț în fiecare clipă. Cum de n'a fost niciodată rănit? Mister.

Totuși pilda lui nu-i unică. Indiferența aceasta față de gloanțe o au mulți. Trăind mereu în mijlocul primejdiei, ajung să nu mai bage de seamă „albina morții”. Trebuie ca împușcăturile să fie prea vii, pentru a'i face să meargă pe „drumul cârțițelor”. Le displace să urmeze toate cotiturile terasamentului, să se lipească de peretele șanțului spre a lăsa să treacă pe cei ce vin în sens contrar, să sară peste băltoacele de apă și să alunece în noroaiele clisoase când a plouat. Riscul e larg compensat de atracția unei plimbări în aerul liber.

Și apoi nu trebuie exagerată primejdia. „E loc și pe lângă mine, pentru glonț”, zice unul. Sunt zile

și locuri în care se întâlnesc toate gloanțele regiunii din ambele linii. Căderea gloanțelor e atunci o adevărată ploaie torențială, fără metaforă. Și totuși, treci adeseori printre ele ca printr'un roi de musculițe.

* * *

Orașul nevăzut al tranșeelor e apărut, înapoi, de bateriile nevăzute. Ca în străzile orașului, fire telefonice aleargă prin șanțuri sau pe arbori, dela apărătorii tranșeelor la artileria grea.

Aici spectacolul e minunat. În față, la patru kilometri, dubla linie a tranșeelor amice și inamice samănă cu două lungi flre albe, subțiri și sinuoase; ai zice că în unele locuri firele acestea sunt aproape să se atingă. O bruscă chemare telefonică. Una din tranșee înștiințează că e bombardată de inamic. În adevăr, se zărește înaintea și la stânga, un clăbuc de fum pe care îl risipește vântul: e un obuz care s'a spart. Comandantul bateriei grele caută să afle de unde vine proiectilul. Unde-i bateria inamică care l'a aruncat? Iute, o chemare la telefon vecinului, ca să pândească și el. Nervii sunt încordați, în așteptarea unui nou foc. Iată-l. Înștiințați, artileriștii, al căror auz e exersat în acest soi de investigații, au putut percepe direcția aproximativă a bubuitului depărtat. Observatorul vecin a stabilit și el direcția aceasta, și telefonează; cele două rezultate concordă. Bun. Benocurile sunt ațintite spre punctul bănuț, scormonesc terenul. Spre a avea o indicațiune mai precisă, așteaptă a treia lo-

vitură. Iat-o: Colo lângă un buchet de arbori, e un fir de fum pe care îl taie vântul și pe care nici un ochi nu l'ar fi putut prinde.

„La șapte mii cinci sute“ zice comandantul bateriei. Nu mai rămâne decât să se repereze matematic punctul ; ofițerul se pleacă spre harta „planului director“ de tragere ; schițează o ecuație cu mâna dreaptă ; cu cea stângă ține receptorul telefonului. Comunică cifrele observatorului vecin care îi trimete alte cifre. În cele din urmă punctul e fixat. Ordin telefonic de a trage sub unghiul cutare, cu înălțimea cutare... Câteva secunde : șase bubuituri uriașe, șase panașe de fum. Tirul continuă cinci minute ; reperată, bateria inamică tace.

Și în tranșee, pândari se reîntorc la crenelurile lor, iar ceilalți își urmează somnul sau scrisoarea pe care au început-o.

* * *

Dintre locuințele omenești, cortul e cea mai puțin despărțită de cer și de tainele lui. Dimineața, năvălește în el soarele ; noaptea, stelele strecor în el razele lor ; natura amestecă acolo viața-i indiferentă și eternă cu scurta și îngrijorata noastră existență. Iată de ce, în regiunea muntoasă a frontului ultimelor luni de campanie, atât timp cât anotimpul a fost îngăduitor, până în ajunul frigurilor umede de sfârșit de toamnă, am preferat cortul în locul bârlogului săpat sub pământ.

Nu-i de mirat că o astfel de locuință, în care natura e stăpână, în marginea căreia cresc buchete din acele flori cari ne privesc, cum zice Heine, cu ochi atrăgători și insensibili ca cei ai unei curtezanе pentru care îți cheltuești cea din urmă piesă de aur, — să fie bântuită de oaspeți ciudați. Sub cort, somnul m'a subjugat prin vrăjile sale cele mai puternice. Decăteori m'am deșteptat în el, pierdut într'un haos formidabil. În timp ce nêchezatul unui cal scăpat pătrundeă în urechile mele, în vreme ce privirea mea percepea vag pereții transparenți ai adăpostului pătrunși de luminile lunei, în timp ce organele mele regulate și vizibile renășteau în lumea aceasta, cealaltă parte tainică din mine, care are urechi și chiar ochi, — magnetismul ne-o demonstrează —, rămânea prinsă în aburii luminoși ai visurilor. Astfel, tot mișcându-mă pe patul meu de campanie, eram încă în casa în care am crezut în zâne, în care am întrebat cu o curiozitate plină de emoții adâncimile fântânii, în care vara am înțeles fiecare fir de iarbă și iarna fiecare schinteie a focului, în care s'a petrecut, pentru mine, vârsta uriașă, vârsta ca și divină a omului : copilăria.

* * *

Dintr'o foaie răzlețită de carnet uitat :

O bătălie se câștigă sau se pierde moralmente ; o bătălie câștigată, e o bătălie în care nu vrei să te mărturisești învins ; puterea morală e regina armatelor și importă mai puțin să nimicești trupul duș-

manului ca curajul lui ; a învinge, e a înainta și cel care înaintează, e cel a cărui conștiință și a cărui atitudine, așa cum zicea Joseph de Maistre, fac pe adversar să dea înapoi.

Nu-i victorie posibilă fără comandament, și a comanda, e a întipări hotărârea ta în inimele celorlalți, e a infuză trupelor energia ta și ceea ce Brack numește fluidul imperativ, e, a împinge armata înaintea pe câmpul de luptă ca și cum ar aluneca pe un plan înclinat.

Cuvântul din urmă.

Orice operă umană, când e îndeplinită, exală un parfum de tristeță, care e unul din cele mai stranii mistere ale lumii acesteia. Cu cât e opera mai vastă cu atât mai adâncă și mai pătrunzătoare este tristeța. Ar fi în aceasta o scuză pentru tot ceea ce e tragic în epizodele pe cari le-am schițat așa cum le-am văzut din sânul mării familiei armate. Cea mai fecundă imaginație s'ar slei în zadar căutând contrastele pe cari ni le oferă la fiecare pas lumea ciudată în care ne plimbă războiul. Sunt întâmplări și tablouri cari nu mai însemnă decât un punct în amintire, dar un punct roșu sau arzător: între faptele mari individuale și schițele de tablouri, sunt atâtea lucruri necunoscute ca și atâtea morți fără istorie.

Apartine martorilor catastrofei să spună ce-au văzut și să aducă, la procesul evocat de-acum în fața tribunalului istoriei, sincerile lor depuneri. Imi pare că am îndeplinit astfel o datorie de dreptate arătând ce-a fost armata noastră învinsă și ceea ce au fost în zilele acelea grozave, sărmanii noștri soldați. Mergând la luptă cu amintirea unor glorii trecute și cu

speranța unor viitoare fapte de arme, ei au trebuit să simtă că bravura e uneori nefolositoare, eroismul neputincios; văzându-se jertliți, ei și-au făcut totuși datoria. Devotamentul lor a înlocuit spiritul de inițiativă și de știință ce-a lipsit unor conducători, armamentul și pregătirea ce-a lipsit la început organizației militare. Neputând învinge, au plătit cu sângele lor; și spiritul de jertfă, orice s'ar spune, devotamentul de țară, într'un cuvânt însăși conștiința patriei, s'au refugiat în sufletul acestor umili și acestor viteji.

Citind paginile acestea triste consacrate amintirii unor glorioși învinși, mulți s'au întrebat poate de ce o pană românească a schițat imaginea asta dureroasă, adeseori sinistre. Răspunsul l'au avut în însuși sentimentul întăritor care se degajează din toate durerile astea. Privind adevărul în față nu putem decât să fim oțeliți de el.

N'am voit să fac pagini de istorie. Dar orice emoție atârțată de emoția generală aparține „quand même” istoriei unei epoci. Am străbătut furtuna într'o barcă ușoară, amenințat în orice clipă de a fi înghițit. Am judecat prin nori și spumă faptele ce le-am văzut. În convulziuni de agonie am căutat să prind spiritul rasei și acum ași vrea să pot să-i ating inima ca să văd dacă e moartă.

București, Iulie 1918.

F I N E

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
<i>Cuvânt înainte</i>	7
Privind un tablou	11
PARTEA I. — Aspecte de ansamblu.	
Inainte de luptă	15
In timpul luptei	25
După luptă	43
Intre viață și moarte (Hanul durerilor)	64
La baloneta!	79
Deruta	82
Exodiul	91
Intr'o noapte de groază	104
Excelsfor	111
Bivruacul	122
In preajma Siretului	137
In regatul Cârțișelor	144
Intre ruine	162
Eroul	167

	<u>Pag.</u>
PARTEA II. — <i>Viziuni fugare</i>	171—211
Efect de zăpadă — In goană — Morții — Coliba —	
Calul — Două glasuri — Cheful schiloșilor — Intr'o	
noapte de Crăciun — O mină căzu... — Cimitirul —	
Fugarul — Varnița — Postul de ajutor — Sfârșit de	
luptă — Pe aici a trecut războiul... — Victimele mute —	
Rănitul — Sângele — Ochii fără lacrimi.	
PARTEA III. — <i>Note răzlețe și întâmplări din război</i>	213—254
Cuvântul din urmă	255

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EGYETEMI KÖNYVTÁR

846 * 1921.MAR.31.

KOLOZSVÁR.

ULTIMELE PUBLICAȚII

apărute în

EDITURA LIBRĂRIEI H. STEINBERG

	Lei
JEAN BART	
Jurnal de Bord	5.—
Datorii Uitate	4.—
V. SCĂNTEE	
Legea măsurilor excep- ționale	5.—
H. IBSEN	
Brand, traducere de Henry Steinberg și M. Negru.	3.50
L. REBREANU	
Golanii	3.—
CONST. A. GIULESCU	
Dragostea unui trubadur.	2.50
Dr. O. MELLER	
Higiena Sexuală	3.—
Medicul Familiei	3.50
B. MARIAN	
Dictionar de citate și lo- cuziuni străine	5.—
MIHAIL SORBUL	
Patima Roșie	3.—
Praznicul Calicilor	1.—
V. DEMETRIUS	
Cântăreața, Nuvele	3.—
Canarul Mizantropului Versuri	2.—
E. LOVINESCU	
Critice, volumul IV	4.—
MAX NORDAU	
Paradoxe sociologice, trad. de B. Marian	1.25
EDMOND și JULES de GONCOURT	
Sora Filomena, Roman trad. de M. Negru	3.50
BL. IBANEZ	
Coliba blestemată, trad. de V. Demetrius.	3.—

	Lei
H. SPENCER	
Despre Educație, trad. de B. Marian	3.—
DIMITRIE MEREJKOVSKI	
Moartea Zeilor, Roman din timpurile primilor creștini	4.—
IOAN DRAGU	
Pe urmele Bolșevicilor	4.—
MIHAIL NEGRU	
Omul superior	3.—
CH. DICKENS	
Un Poem de Crăciun	3.—
Dr. V. GHIDIONESCU	
Introducere în Pedologie și Pedagogie Experi- mentală	3.50
SARINA CASSWAN	
Intre Artă și Iubire	3.—
V. GR. BORGOVANU	
Ist. Pedagogiei	3.50
CORNELIU MOLDOVANU	
Neguțătorul de Arome	3.—
NICOLAE FILIMON	
Nenorocirile unui slujnicar	1.—
I. SLAVICI	
Din bătrâni	3.—
A. MÂNDRU	
Floarea Tibrului	2.—
ROMULUS P. VOINESCU	
Pățania lui Burăh	1.—
STELIAN I. CONSTANTINESCU	
Din problemele educației, studii de psihologie și pedagogie	2.50
CONST. ȘĂINEANU	
Ce îndrumare să dăm Fiilor noștri ?	2.50